

বিট্টে অভিযোগ আক অনুভূতি

হোমেন বৰগোহাক্রিঃ

সূচীপত্র

ৰবীন্দ্র ঠাকুৰ হ'ব কুমাৰীৰ প্ৰথম প্ৰেমিক?	১
এইচ জি ওৱেলছ আৰু যোছেফ ষ্টেলিনৰ কথোপকথন	৭
এমিল লুডৱিগ আৰু যোছেফ ষ্টেলিনৰ কথোপকথন	১৭
মাৰ্কৰ্বাদ	২৭
ৰাহিয়াৰ ভাগ্য	৩০
মাৰ্কাছ অৰেলিয়াছৰ 'ধ্যান'	৩৫
ৰবাৰ্ট লুই ষ্টিভেনশ্যনৰ বিখ্যাত চিঠিখন	৪২
ভিনচেণ্ট ভেন গঘৰ এখন চিঠি	৫৩
লাই হালে জালে আবেলি বতাহে	৫৬
স্মৃতিসুধা	৬৩
প্ৰেতপূৰ্বীত দুৰাতি	৭০
মেৰিলিন মন্বোৰ জীৱন আৰু মৃত্যু	৭৭
টেলিফোন	৮৪
ম'বাইল ফোন	৮৮
লেখাৰ সহজ উপায়	৯১
মনত পৰিছে ব্ৰেখ্ট'ৰ এটা কবিতালৈ	৯৬
কাৰ্লাৰ কাৰণে এটোপাল চকুপানী	১০০
কৰ্মব্যৱস্থা	১০৫
সুখাদ্যৰ মধুৰ স্মৃতি	১০৮
অফলা গাঁৱত এটা অভিনৱ কবিতা-সন্ধা	১১৩

ৰবীন্দ্ৰ ঠাকুৰ হ'ব কুমাৰীৰ প্ৰথম প্ৰেমিক?

১৯৮০ চনৰ গৰমৰ দিনত মোৰ এটা মধুৰ আৰু বমণীয় অভিজ্ঞতা হৈছিল। বিশিষ্ট বাঙালী লেখক আৰু বুদ্ধিজীৱী গৌৰকিশোৰ ঘোষে মোক কলিকতালৈ নিমন্ত্ৰণ কৰিছিল—তেওঁৰ সম্পাদনাত ওলাব লগীয়া ‘আজকাল’ নামৰ দৈনিক কাকতত মোৰ যোগ দিয়াৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিবৰ কাৰণে। ‘আজকাল’ত যোগ দিবলৈ মোৰ সমূলি ইচ্ছা নাছিল। কিন্তু গৌৰদাৰ আগ্ৰহাতিশয়ৰ ওচৰত মোৰ অনিচ্ছা পৰাজিত হ'ল। দুদিন ধৰি চলা নেৰা-নেপেৰা আলোচনাৰ অন্তত মই যেতিয়া অৱশ্যেত ‘আজকাল’ত যোগ দিবলৈ সন্মতি প্ৰকাশ কৰিলো, তেতিয়া গৌৰদাৰ মনত খুব আনন্দ হ'ল। সেই উপলক্ষে তেওঁ এটা অনুষ্টুপীয়া উৎসৱৰ আয়োজন কৰিবলৈ মনস্ত কৰিলো।

‘আজকাল’ৰ প্ৰস্তুতি-পৰ্বত গৌৰদাৰ দুজন ঘনিষ্ঠ সহযোগী আছিল হামদি বে আৰু জ্যোতিৰ্ময় দত্ত। দুয়োজনেই গৌৰদাৰ পুৰণি বন্ধু। বিখ্যাত সাংবাদিক হামদি বে ‘স্টেটচেমেন’ৰ বিশেষ প্ৰতিনিধি ৰাপে গুৱাহাটীতো সাত বছৰমান আছিল। সাংবাদিক আৰু সাহিত্যিক জ্যোতিৰ্ময় দত্ত হ'ল বিখ্যাত বাঙালী কবি আৰু সমালোচক বুদ্ধদেৱ বসুৰ বৰ জোৰাই। তেওঁ এজন বৰ্ণাত্য চৰিত্ৰ মানুহ। আমেৰিকাৰ বিশ্ববিদ্যালয়ত অধ্যাপনা কৰাৰে পৰা আৰম্ভ কৰি গঙ্গা নদীৰ উৎসলৈ নাৰেৰে দুঃসাহসিক অভিযান কৰা পৰ্যন্ত তেওঁ নকৰা কাম একো নাই। জৰুৰী অৱস্থাৰ সময়ত তেওঁ জেলালৈকো যাব লগা হৈছিল। মই এতিয়া যি সময়ৰ কথা কৈছোঁ সেই সময়ত তেওঁ এটা অভিনৱ পৰিকল্পনা কাৰ্য্যকৰী কৰাৰ কামত হাত দিছিল। পৰিকল্পনাটো হ'ল গঙ্গাৰ বুকুত ভাসমান এখন ৰেষ্টোৰাঁ। সেই উদ্দেশ্যে তেওঁ এখন সৰু ষ্টিমাৰ ভাড়ালৈ লৈ ‘কন্ট্ৰিক’ নাম দি আউটৰাম ঘাটত ৰেষ্টোৰাঁখন আৰম্ভ কৰিছিল। কিন্তু যিহেতু ৰেষ্টোৰাঁখনৰ মালিক জ্যোতিৰ্ময় দত্ত, সেই কাৰণে এইটো আশা কৰা ভুল হ'ব যে মানুহে তাত কেৰল চাহ-কফি আৰু চপ-কাটলোট খাবলৈ যাব। জ্যোতিৰ্ময়ৰ পৰিকল্পনা আছিল যে গধুলিৰ নিঞ্চ অনুকাৰত বা বাতিৰ মদিব জোনাকত গঙ্গাৰ বুকুত ‘কন্ট্ৰিক’ বাহিৰ হ'ব নিৰ্কদেশ ভ্ৰমণত; যাত্ৰীসকলে যাব যি মন যায় চাহ-কফি, বিয়েৰ-হইঞ্চি খাবলৈ পাব; প্ৰকৃতিৰ অপৰাপ শোভা চাই যাত্ৰীসকল মত হৈ পৰিব গান, কবিতা-পাঠ আৰু সাহিত্যৰ আড়তাত।

পশ্চিমবঙ্গ চৰকাৰে অনুমতি নিদিয়াত জ্যোতিৰ্ময়ে বহুখনি আগবাঢ়িও অৱশ্যেত তেওঁৰ পৰিকল্পনা ত্যাগ কৰিবলৈ বাধ্য হ'ল। সেইটো এটা বেলেগ কহিলী। কিন্তু মোৰ এইটো সৌভাগ্যই বুলি ক'ব লাগিব যে পশ্চিমবঙ্গ চৰকাৰৰ বিৰোধিতাৰ কাৰণে জ্যোতিৰ্ময়ে তেওঁৰ পৰিকল্পনা বাদ দিব লগা হোৱাৰ বহু আগতেই মই 'কন্টিকি'ৰ বিশেষ অতিথিকপে গঙ্গাৰ বুকুত এটা অবিস্মৰণীয় সন্ধিয়া কটাবলৈ সুযোগ পাইছিলো।

গৌৰদাই উৎসৱৰ কথা চিন্তা কৰাৰ লগে লগে জ্যোতিৰ্ময়ে তেওঁক বেছি দূৰ চিন্তাত অগ্রসৰ হ'বলৈ সুযোগ নিদি আমাৰ আটাইকেইজনকে—গৌৰদা, হামদি আৰু মোক—তেওঁৰ 'কন্টিকি'লৈ নিমন্ত্ৰণ কৰিলে। মইতো হাততে স্বৰ্গ তুকি পালো। হাতত ধন থাকিলে যিকোনো মানুহে ফাইভ-ষ্টাৰ হোটেলত এটা মহার্ঘ ডিনাৰ খাই আহিব পাৰে। কিন্তু গ্ৰীষ্মৰ সন্ধিয়া গঙ্গাৰ জল-তৰঙ্গ কাণত লৈ আৰু জুৰ বতাহ গাত লৈ ধীৰগামী ষ্টিমাৰত গৌৰকিশোৰ ঘোষ, জ্যোতিৰ্ময় দণ্ড আৰু হামদি বে'ৰ নিচিনা সুৰসিক মানুহৰ সঙ্গ-সুখ উপভোগ কৰাৰ সুযোগ কেইজনে পায়?

গঙ্গাৰ বুকুত আমি প্ৰায় তিনি ঘণ্টা সময় আছিলো। মোৰ বাহিৰে বাকী তিনিওজনেই ভীষণ আড়ডাবাজ মানুহ। বিচিৰি বিষয়ে তেওঁলোকে বহুত কথা জানে; কথাবোৰ ৰস লগাই কোৱাতো তেওঁলোক ওস্তাদ। সেইদিনা তেওঁলোকৰ পৰা কলিকতাৰ সাহিত্য, সংস্কৃতি, ৰাজনীতি, বিভিন্ন বিখ্যাত ব্যক্তি আৰু ইন্টেলেকচুৱেল আড়ডাৰ নেপথ্য-কাহিলী যিমান জানিলো সিমানখিনি জ্ঞান কোনো কিতাপত মই পাৰলৈ আশা কৰিব নোৱাৰোঁ। বুদ্ধদেৱ বসুৰ জীৱিত কালত তেওঁৰ ঘৰত প্ৰায় নিতো বহু আড়ডাটো আছিল সেই সময়ৰ কলিকতাৰ আটাইতকৈ বিখ্যাত সাহিত্যিক আড়ডা। সেই বিষয়ে মই ইতিমধ্যে আনৰ মুখৰ পৰাও নানা কথা শুনিছিলো। এতিয়া বুদ্ধদেৱ বসুৰ জোৰায়েক জ্যোতিৰ্ময়ক ওচৰতে পাই সেই বিখ্যাত আড়ডাৰ বিষয়ে মই জানিবলৈ বিচৰাত তেওঁ তাৰ সৰস বৰ্ণনা দিবলৈ ধৰিলো। মোৰ যৌৰন কালত যিসকল লেখকৰ দ্বাৰা মই কিছু পৰিমাণে প্ৰভাৱিত হৈছিলো তেওঁলোকৰ ভিতৰত অন্যতম আছিল বুদ্ধদেৱ বসু। (এতিয়া অৱশ্যে তেওঁৰ বেছিভাগ গল্ল-উপন্যাস আৰু আনকি প্ৰবন্ধৰো ফেনিল বাগ-বিস্তাৰ মোৰ ভাল নালাগে)। বুদ্ধদেৱ বসুৰ বিষয়ে হোৱা আলোচনাত প্ৰসংগতিমে ময়ো দুই-এটা মন্তব্য প্ৰকাশ কৰিলো আৰু তেওঁৰ বচনাৰ পৰা দুই-এটা উদ্ভৃতিও দিলো। বুদ্ধদেৱ বসুৰ বচনাৰ লগত এজন অসমীয়া মানুহৰ পৰিচয়ৰ ব্যাপকতা দেখি গৌৰদা আৰু জ্যোতিৰ্ময় খুব আচৰিত হ'ল। স্বাভাৱিকতেই মোৰ গা উঠিল আৰু মই তেওঁলোকক আৰু বেছি আচৰিত কৰি দিলো বুদ্ধদেৱ বসুৰ 'মিমিৰ জন্য' নামৰ কবিতাটো আবৃত্তি কৰি। (জ্যোতিৰ্ময়ৰ পত্নী

মীনাক্ষীর ঘৰত মতা নাম মিমি)। তেতিয়া তেওঁলোকে অনুৰোধ কৰিলে যে মই তেওঁলোকক বুদ্ধদেব বসুৰ আৰু কেইটামান কবিতা আবৃত্তি কৰি শুনাৰ লাগে। কোনেও আগতীয়াকৈ পৰিকল্পনা নকৰাকৈয়ে আমাৰ আড়ডাটোৱে এনেকৈ কবিতা-পাঠৰ অনুষ্ঠানৰ কৰ্প লোৱা দেখি বিশেষকৈ জ্যোতিৰ্ময় খুব খুচি হৈছিল, কাৰণ তেওঁৰ স্বপ্নৰ 'কল্পিকি' আছিল এক বিশেষ শ্ৰেণীৰ মানুৰ কাৰণে পৰিকল্পিত ৰেস্তোৰা-য'ত পান-ভোজনতকৈ বেছি প্ৰাধান্য পাব গান, কবিতা আৰু সাহিত্যৰ আলোচনাই।

এসময়ত বুদ্ধদেব বসুৰ বহুতো কবিতা মোৰ কঠস্তু আছিল—বিশেষকৈ বন্দীৰ বন্দনা, কক্ষাবতী, দময়ন্তী, নাগৰদোলা আদি কবিতা। বুদ্ধদেব বসুৰ প্ৰথম যৌৰনৰ সেইবোৰ উজ্জুল ইন্দ্ৰিয়-বিলাসৰ কবিতাই সেই সময়ত পাঠকসকলক এক অভূতপূৰ্ব অভিজ্ঞতাৰ আস্বাদ দিছিল। কিন্তু বয়স বढ়াৰ লগে লগে মই তেওঁৰ সেইবোৰ কবিতা ভাল নোপোৰা হৈ আহিলো। অপৰূপ ছন্দ-ঝংকাৰ আৰু ইন্দ্ৰিয়-বিলাসৰ প্ৰাচুৰ্য সত্ত্বেও ছুইনবাৰ্ণৰ কবিতাই এটা সময়ত যেনেকৈ পাঠকক আমুৰাবলৈ আৰম্ভ কৰে, বুদ্ধদেব বসুৰ আগবয়সৰ কবিতায়ো মোক ঠিক তেনেক আমুৰাবলৈ ধৰিলে। আনহাতে তেওঁৰ পৰিণত বয়সৰ কবিতাবোৰ মোৰ মুখস্তু নাছিল। বহুত ভাৰি-চিন্তি মই আবৃত্তি কৰিবলৈ বাছি ল'লো বুদ্ধদেব বসুৰ এই কবিতাটো—'আজ হতে শতৰ্ব পৰে, ৰবীন্দ্ৰ ঠাকুৰ হবে কুমাৰীৰ প্ৰথম প্ৰেমিক....'—যদিও সেইটো কবিতাও মোৰ সম্পূৰ্ণ মুখস্তু নাছিল।

মই কবিতাটো গাৰলৈ আৰম্ভ কৰাৰ লগে লগে এটা আচৰিত ঘটনা ঘটিল। মই কবিতাটোৰ দুটামান শাৰী আবৃত্তি কৰি শেষ নো কৰোঁতেই জ্যোতিৰ্ময়ে অতি বিশ্বিত হৈ মোক প্ৰশ্ন কৰিলে—'হোমেন, এইটো বুদ্ধদেব বসুৰ কবিতা? আপুনি ক'ত পালে এই কবিতাটো? বুদ্ধদেব বসুৱে এনে এটা কবিতা ৰচনা কৰিছিল বুলি মইতো নাজানো? বা কবিতাটো ক'তো পঢ়িও পোৱা নাই!'

বুদ্ধদেব বসুৰ জোৰায়েকক মই বহুতো তথ্য-প্ৰমাণ সহকাৰে পতিয়ন নিয়াব লগা হ'ল যে কবিতাটো প্ৰকৃততে বুদ্ধদেব বসুৰেই ৰচনা।

সি যি কি নহওক, আজিৰ পৰা এশ বছৰৰ পিছত ৰবীন্দ্ৰনাথেই প্ৰত্যেক কুমাৰীৰ প্ৰথম প্ৰেমিক, ঘূৰকৰ সখা আৰু বৃন্দব ঈশ্বৰ হ'ব বুলি ভৱিষ্যদ্বাণী কৰি বুদ্ধদেব বসুৱে লেখা কবিতাটো মই আবৃত্তি কৰাৰ পিছত স্বাভাৱিকতেই কিছু সময়ৰ কাৰণে আমাৰ আলোচনাৰ বিষয় হৈ পৰিল ৰবীন্দ্ৰনাথ। মই ৰবীন্দ্ৰনাথৰ বিষয়ে কি ভাৰো সেই কথা গোৰদাই মোৰ পৰা জানিবলৈ বিচাৰিলৈ। মই ক'লো—'আখৰৰ লগত পৰিচিত হোৱাৰ দিন ধৰি ৰবীন্দ্ৰনাথৰ কবিতা আৰু গান মোৰ জীৱনৰ নিত্য-সংগী হৈ আহিছে। আমাৰ গাঁৱৰ ঘৰতো ৰবীন্দ্ৰ-চৰ্চা ইমান গভীৰ আৰু আন্তৰিক আছিল

যে মোৰ এজনী ভনীয়ে চেৰিব্বেল মেলেৰিয়াত আক্রান্ত হৈ ভৰ্ম বকোঁতে ৰবীন্দ্রনাথৰ এফাকি কবিতা আবৃত্তি কৰিছিল। তেতিয়া তাইব বয়স হৈছিল মাত্ৰ দহ বছৰ। এনে পৰিবেশত ডাঙৰ হোৱাৰ ফলত ৰবীন্দ্রনাথে স্বাভাৱিকতেই মোৰ জীৱনত এক বিশেষ স্থান অধিকাৰ কৰি আছে। কিন্তু তথাপি মই এই কথা ক'ব নোৱাৰোঁ যে পৃথিবীৰ আন বহুতো মহৎ লেখকে মোৰ চিন্তা আৰু আৱেগক যিভাৱে প্ৰভাৱিত কৰিছে, ৰবীন্দ্রনাথেও ঠিক সেইথিনি কৰিব পাৰিছে। কিছু দিনৰ পৰা মই আনকি ৰবীন্দ্রনাথৰ কবিতা পঢ়িবলৈকো বিশেষ একো আগ্ৰহ অনুভৱ নকৰা হৈছোঁ। তেওঁৰ বেছিভাগ কবিতাই শব্দৰ মধুৰ ঝংকাৰ আৰু আৱেগৰ তৰল উচ্ছাসৰ বাহিৰে আন একো নহয় যেন মোৰ লাগে। এবাৰ সুনীল গঙ্গোপাধ্যায়ে মোক কৈছিল যে ৰবীন্দ্রনাথৰ আটাইতকৈ বেছি ক্ষতি কৰিছে 'সঞ্চয়িতা'ই। সুনীলে বোলে ৰবীন্দ্রনাথৰ শ্ৰেষ্ঠ কবিতাবোৰৰ এখন নতুন সংকলন কৰিবলৈ ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰিছিল। কিন্তু বিশ্বভাৰতীয়ে তেওঁক অনুমতি নিদিলে। ওৰডচৰ্চৰ দৰেই ৰবীন্দ্রনাথেও জীৱনত অসংখ্য বেয়া কবিতা লিখিছে। সেই কাৰণে মেথু আৰ্গল্ডে ওৰডচৰ্চৰ ক্ষেত্ৰত পৰিকল্পনা কৰাৰ দৰে কোনোৰা কাব্য-বসিকে ৰবীন্দ্রনাথৰ এশটা শ্ৰেষ্ঠ কবিতাৰ এখন সংকলন প্ৰকাশ কৰা হ'লে ৰবীন্দ্রনাথৰ প্ৰতি প্ৰকৃত সুবিচাৰ কৰা হ'লহেঁতেন। ৰবীন্দ্রনাথে নিজৰ বিষয়ে ভৱিষ্যত্বাণী কৰি কৈছিল যে তেওঁৰ আন সকলে বচনা কালৰ গৰ্ভত হেৰাই গ'লেও জীয়াই থাকিব তেওঁৰ গান। ময়ো এই কথা বিশ্বাস কৰোঁ। বন্ধুত্বঃ মই জীৱনত যিবোৰ বন্ধু আটাইতকৈ বেছি ভাল পাওঁ সেইবোৰৰ ভিতৰত এটা বন্ধু হ'ল ৰবীন্দ্রনাথৰ গান। এই বিনলীয়া পৃথিবীখন মোৰ চকুত চিৰ-নতুন কৰি ৰাখিছে ৰবীন্দ্রনাথৰ গানে। তেওঁৰ গানক বাদ দি ৰবীন্দ্রনাথৰ আনবোৰ বচনা মোৰ কাৰণে ক্ৰমাং অদৰকাৰী হৈ আহিছে—যদিও আবু সয়দ আযুবৰ 'ৰবীন্দ্রনাথ আৰু আধুনিকতা' পঢ়াৰ পিছত মই আকৌ তেওঁক নতুনকৈ আৱিষ্কাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছোঁ।'

গৌৰদাই মোৰ কথাতে হয়ভৱ দি ক'লে যে বহুতো বাঙালী পাঠকেও আবু সয়দ আযুবৰ চকুৰে ৰবীন্দ্রনাথক নতুনকৈ আৱিষ্কাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। সেইসকলৰ ভিতৰত তেওঁ নিজেও এজন।

* * *

প্ৰায় পোন্দৰ-যোল বছৰৰ পিছত এই কথাবোৰ নতুনকৈ মোৰ মনলৈ আহিছে যোৱা কেইবছৰমান ধৰি কলিকতাৰ বাতৰি কাকতবোৰত ৰবীন্দ্রনাথ সম্পর্কে প্ৰকাশিত কেতবোৰ বাতৰি পঢ়ি। এই বাতৰিবোৰ সাৰমৰ্ম হ'ল এইটোৱেই যে ৰবীন্দ্রনাথৰ সাহিত্য-প্ৰতিভা এসময়ত যিমান অতিৰঞ্জিত কৰি প্ৰচাৰ কৰা হৈছিল

সিমান প্রতিভাবান লেখক তেওঁ অচলতে নহয়। আজিকালি বোলে বঙ্গদেশৰ আটাইতকৈ অনাদৃত সাহিত্যিকজনেই হ'ল ৰবীন্দ্রনাথ। তেওঁৰ কিতাপ এতিয়া কোনেও নপড়ে। আনকি নিজৰ যি গান অমৰ হৈ ৰ'ব বুলি ৰবীন্দ্রনাথে ভৱিষ্যদ্বাণী কৰিছিল সেই ৰবীন্দ্র-সঙ্গীতো বঙ্গদেশত এতিয়া ইমানেই উপেক্ষিত যে ৰবীন্দ্র-সংস্কীতৰ শিল্পীসকলে দক্ষিণা নোলোৱাকৈয়ে বিভিন্ন অনুষ্ঠানত ৰবীন্দ্র-সঙ্গীত গাবলৈ বাধ্য হৈছে। বুদ্ধদেৰ বসুৱে ভৱিষ্যদ্বাণী কৰিছিল যে তেওঁ কবিতাটো ৰচনা কৰা সময়ৰ পৰা এশ বছৰৰ পিছতো ৰবীন্দ্রনাথেই হ'ব প্রত্যেকগৰাকী বঙ্গ-ললনাৰ প্রথম প্ৰেমিক। কিন্তু এতিয়া যি দেখা গৈছে—এশ বছৰ দূৰৰ কথা, ত্ৰিশ-চলিশ বছৰ পূৰ্ব নৌ হওঁতেই বঙ্গ-ললনাই ৰবীন্দ্রনাথৰ কবিতা পঢ়ি আৱেগত শিহৰিত হৈ তেওঁৰ প্ৰেমত পৰাৰ পৰিৱৰ্তে তেওঁৰ কবিতা পঢ়ি বেছিকৈ বিবৃতিহে অনুভৱ কৰা হৈছে। সন্দীপন চট্টোপাধ্যায়ৰ নিচিনা লেখকৰ কাৰণে ৰবীন্দ্রনাথ এতিয়া নিৰ্মম ব্যঙ্গ-বিদ্রূপৰ বিষয়ৰ বাহিৰে আন একো নহয়। কেইবছৰমানৰ আগতে সন্দীপন চট্টোপাধ্যায় গুৱাহাটীলৈ আহোতে তেওঁ দুদিনমান মোৰ ঘৰতো পদধূলি দিছিল। শ্বেইক্ৰূপীয়েৰৰ হেমলেটৰ নতুন ব্যাখ্যাৰে তেওঁ মোক চমৎকৃত কৰিছিল। কিন্তু তেওঁ মোৰ ঘৰত ৰবীন্দ্র-সঙ্গীতৰ এশটামান কেছেট দেখি পৰম বিশ্মিত আৰু বিবৃত হৈ কৈছিল—‘হোমেন, ৰবীন্দ্র-সঙ্গীত শুনিবলৈ এতিয়াও তোমাৰ দৈৰ্ঘ্য আছে? তুমি মোক বৰ হতাশ কৰিলা। জানা, বঙ্গদেশত আজিকালি ৰবীন্দ্র-সঙ্গীত কোনেও নুশুনে।’

বঙ্গদেশত কোনোবাই ৰবীন্দ্র-সঙ্গীত শুনক বা নুশুনক তালৈ মোৰ জ্ঞানেপ নাই। মই নিতো সন্ধিয়া ৰবীন্দ্র-সঙ্গীত শুনো আৰু নমৰালৈকে শুনিয়েই থাকিম। বঙ্গদেশৰ মানুহে যদি ৰবীন্দ্র-সঙ্গীত শুনি এতিয়া ভাল নোপোৱা হৈছে, তেন্তে তাৰ কাৰণে ৰবীন্দ্র-সঙ্গীতক দোষ দিয়াতকৈ বৰ্তমান যুগৰ মানুহৰ কৃচিৰ বিকৃতিকৈই বেছি দোষ দিব লাগিব। আজিৰ মানুহে সংগীতৰ নামত জোৰকৈ ভাল পাবলৈ শিকিছে কিছুমান অসহ্য কোলাহল আৰু বিকৃত চীৎকাৰক—যাৰ কাৰণে জন কাউপাৰ পত্ৰয়িছে দোষী সাব্যস্ত কৰিছে ‘increasing cultural role of the continent of Africa’ক। বেছিভাগ আধুনিক মানুহৰ নিচিনাকৈ মই সঙ্গীতৰ নামত চলা বিকট চীৎকাৰৰ মাজত নিজকে হেৰুৱাই পেলাব নোখোজোঁ; মই নিজকে প্ৰথৰতৰ আৰু উজ্জ্বলতৰ ৰূপত ঘূৰাই পাব খোজোঁ বন্দনাৰ নিচিনা বা শুভ্র-চাৰণৰ নিচিনা মধুৰ ৰবীন্দ্র-সঙ্গীতত। গতিকে মই জীয়াই থকালৈকে ৰবীন্দ্রনাথৰ অন্ততঃ এটা ভৱিষ্যদ্বাণী সত্য হৈ ৰ'বঁ তেওঁ জীয়াই থাকিব তেওঁৰ গানত।

কিন্তু সামগ্ৰিক বিচাৰত এটা কথা স্থীকাৰ কৰাৰ বোধহয় সময় আহিছে যে ৰবীন্দ্রনাথে ন'বেল ব'ঁটা পাবৰ সময়ত ভাৰতৰ মানুহে উচ্ছ্বাসৰ বশৰতী হৈ তেওঁক

যিমান ডাঙৰ সাহিত্যিক বুলি ভাবিছিল সিমান ডাঙৰ সাহিত্যিক তেওঁ বোধহয় নহয়। শ্রেষ্ঠ বাঙালী সমালোচকসকলে এই কথা বহুত আগতেই স্বীকাৰ কৰি লৈছে। প্ৰায় কুৰি বছৰমানৰ আগতেই শিৰনাৰায়ণ বায়ে লিখিছিল : ‘বিশ্বভূমিকাত থিয় কৰাই চালে বিশ্বক দেখুৱাৰ যোগ্য বাংলা সাহিত্যৰ কিমানখিনি বস্তু শেষ পৰ্যন্ত টিকি থাকিব সেই কথা কোৱা টান। সৰু বা মজলীয়া বিধৰ লেখকৰ কথা বাদ দিও বাংলা আনকি আধুনিক ভাৰতৰ যিজন লেখক নিঃসন্দেহে আটাইতকৈ শ্রেষ্ঠ সেই বৰীন্দ্ৰনাথৰ কথাই যদি ধৰা যায় তেতিয়াহ'লেও বিশ্বসাহিত্যৰ ইতিহাসত তেওঁৰ স্থান কিমান ওপৰত সেই বিষয়ে কিছু সংশয়ৰ অৱকাশ থাকি যায়। নাট্যকাৰ হিচাপে তেওঁ কি ইউৰিপিদিছ, শ্রেইক্ৰূপীয়েৰ, মলিয়োৰ, ইবছেন অথবা ও'নীলৰ সমতুল্য? ওপন্যাসিক হিচাপে তেওঁক জানো স্তাঁদাল, ডষ্টয়েভন্স্কি, টলষ্টয়, টমাচ মান অথবা প্ৰস্তুৰ লগত একে শাৰীতে ঠাই দিব পাৰি? আনকি তেওঁৰ ইমান কবিথ্যাতি সত্ত্বেও আমি কি এই কথা ক'ব পাৰোঁ যে ৰ্যাবো, বিল্কে বা ইয়েটছে জীৱনৰ যিবোৰ অতলস্পৰ্শ অভিজ্ঞতাক তেওঁলোকৰ সাৰ্থকতম কবিতাৰ মাজত ধৰি ৰাখিব পাৰিছিল, ৰবী ঠাকুৰৰ কবিতাত তাৰ সন্ধান পোৱা যায়? আনকি ঘাইকৈ সুৰৰ ফালৰ পৰা বিচাৰ কৰিলে বৰীন্দ্ৰনাথৰ গানক এই দেশৰ বা পশ্চিমৰ শ্রেষ্ঠ সুৰকাৰনকলৰ লগত তুলনা কৰিব পাৰিনে?’

এইচ জি ওরেলছ আৰু ঘোছেফ ষ্টেলিনৰ কথোপকথন

কুৰি শতিকাৰ আটাইতকৈ প্রতিভাশালী আৰু প্ৰভাৱশালী লেখকসকলৰ ভিতৰত নিঃসন্দেহে এজন অগ্ৰগণ্য লেখক হ'ল এইচ জি ওরেলছ। তেওঁৰ সমগ্ৰ সাহিত্য-কৰ্মক ঘাইকে তিনিটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি। আধুনিক বিজ্ঞানৰ পৰা নানা সংকেত লৈ ওৱেলছে কিছুমান বিজ্ঞানভিত্তিক কান্ননিক কাহিনী রচনা কৰিছিল। এই কাহিনীৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্য আছিল এয়েই যে তেওঁ যিবোৰ ঘটনা কেৱল কল্পনাহে কৰিছিল সেইবোৰৰ বহুতেই পিছলৈ বাস্তৱত পৰিণত হৈছিল। উদাহৰণ স্বৰূপে তেওঁৰ *The First Men in the Moon* নামৰ উপন্যাসখনৰ কথাকে ক'ব পাৰি। মানুহে চন্দ্ৰত পদাৰ্পণ কৰাৰ বহু আগতেই ওৱেলছে তেওঁৰ উপন্যাসত তেনে এটা সম্ভাৱনা স্পষ্টভাৱে নাঞ্চি ধৰিছিল। তেওঁৰ আন এখন বিজ্ঞানভিত্তিক উপন্যাসৰ নামেই আছিল *The Shape of Things to Come*। সেই কান্ননিক কাহিনীৰ ভিত্তিত এখন চিনেমাও কৰা হৈছিল, আৰু আমি হাইস্কুলৰ ছাত্ৰ হৈ থাকোতেই চিনেমাখন চাবলৈ পাইছিলো। মুঠতে এইচ জি ওৱেলছে তেওঁৰ বুদ্ধিদীপ্ত কল্পনাৰ সহায়েৰে বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ বহুতো সম্ভাৱ্য প্ৰগতি আগতীয়াকৈ অনুমান কৰিব পাৰিছিল, আৰু তেওঁৰ বিজ্ঞানভিত্তিক উপন্যাসবোৰত অনাগত ভৱিষ্যতৰ ছবিখন জীৱনস্ত ক্ষেত্ৰ ফুটাই তুলিছিল। সেই কাৰণে তেওঁ এজন আধুনিক প্ৰফেটৰূপে পৰিচিত হৈ পৰিছিল।

ওৱেলছৰ দ্বিতীয়বিধি উপন্যাসৰ উপজীৱ্য তথা বিষয়-বস্তু আছিল আধুনিক মানুহৰ নানাবিধি জটিল সমস্যা; বিশেষকৈ মানবিক সম্পর্কৰ জটিলতা। তেওঁৰ এই শ্ৰেণীৰ উপন্যাসবোৰৰ ভিতৰত *Kipps* আৰু *Tono Bungay* সমধিক প্ৰসিদ্ধ। কোনো কোনো সমালোচকৰ মতে এই শতিকাৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ আধা ডজন উপন্যাসৰ ভিতৰত এখন হ'ল ওৱেলছৰ *Tono Bungay*।

সৰ্বসাধাৰণ পাঠকৰ কাৰণে ওৱেলছৰ আটাইতকৈ বিখ্যাত আৰু জনপ্ৰিয় কিতাপখন হ'ল *An Outline of the History of the World*। উইল ডুৰাণ্টে প্ৰত্যেকজন শিক্ষিত মানুহৰ অৱশ্যপাঠ্য বুলি বিবেচিত যি এশখন কিতাপৰ তালিকা প্ৰস্তুত কৰিছে সেই এশখন কিতাপৰ ভিতৰত এখন হ'ল ওৱেলছৰ *An Outline of*

the History of the World। কিতাপখনৰ চমু চিনাকি দি ওৱেলছৰ জীৱনীকাৰ লভেট ডিকছনে লিখিছে : ‘পৃথিবীত মানুহৰ আবিৰ্ভাৱৰ আগৰে পৰা আৰম্ভ কৰি প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ শেষলৈকে সামৰি লিখা ৭৫০ হাজাৰ শব্দৰ এই কিতাপখন এজন মাত্ৰ মানুহে এটা বছৰতে লিখি উলিয়াইছিল। এই কিতাপখন ওৱেলছৰ জ্ঞান আহৰণৰ শক্তি, সেই জ্ঞানক সুবিন্যস্ত কৰিব পৰাৰ ক্ষমতা আৰু সৰ্বোপৰি সুদীৰ্ঘ সময় ধৰি কঠোৰ শ্ৰম কৰিব পৰা শক্তিৰ চিবল্যায়ী কীৰ্তিস্তম্ভ হৈ ৰ’ব।’

এই তিনিবিধ সাহিত্য-কৰ্মৰ কাৰণেই ওৱেলছক আধুনিক যুগৰ এজন প্ৰভাৱশালী লেখক হিচাপে গণ্য কৰা হয়। কিন্তু মই ব্যক্তিগতভাৱে তেওঁৰ আৰু এখন কিতাপ পঢ়ি খুব ভাল পাইছিলো আৰু কিতাপখনৰ দ্বাৰা গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত হৈছিলো। An Experiment With Living নামৰ এই কিতাপখন আছিল ওৱেলছৰ আত্মজীৱনী। মই কটন কলেজৰ ছাত্ৰ হৈ থাকোতে কলেজৰ লাইব্ৰেৰীৰ পৰা আনি কিতাপখন পঢ়িছিলো। এতিয়া লাইব্ৰেৰীত কিতাপখন আছেনে নাই সেই কথা মই নাজানো। কটন কলেজৰ লাইব্ৰেৰীৰ যিবোৰ কিতাপৰ নাম মই মোৰ বিভিন্ন বচনাত উল্লেখ কৰিছো সেইবোৰ কিতাপৰ বেছিভাগেই এতিয়া লাইব্ৰেৰীত পোৱা নাযায় বুলি এতিয়াৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলু মোক জনাইছে। কটন কলেজৰ লাইব্ৰেৰীৰ পৰা ইমান সোনকালে কিতাপবোৰ নোহোৱা হ’ব নালাগিছিল।

এইচ জি ওৱেলছ আছিল সমাজবাদী। ব্ৰিটেইনত যি ধৰণৰ সমাজবাদৰ আদৰ্শ গঢ় লৈ উঠিছিল সেই সমাজবাদত তেওঁ মানুহৰ মুক্তিৰ পথ বিচাৰি পাইছিল। ১৯৩৪ চনত ওৱেলছে দ্বিতীয়বাৰৰ কাৰণে ছোভিয়েট বাছিয়া ভৱণ কৰিবলৈ যায়। সেই সময়ত পৃথিবীৰ আটাইতকৈ বিখ্যাত আৰু প্ৰভাৱশালী মুষ্টিমেয় লেখককেইজনৰ ভিতৰত এজন আছিল ওৱেলছ। আনহাতে, সেই সময়ত ছোভিয়েট বাছিয়াৰ সৰ্বময় কৰ্তা যোছেফ ষ্টেলিন আছিল পৃথিবীৰ আটাইতকৈ শক্তিশালী আৰু প্ৰভাৱশালী ৰাষ্ট্ৰনেতা। মন্ত্রোৱত গৈ উপস্থিত হোৱাৰ এদিনৰ পিছতে ওৱেলছে ষ্টেলিনক দেখা কৰি তেওঁৰ এটা দীঘলীয়া সাক্ষাৎকাৰ লৈছিল। সাক্ষাৎকাৰটো ব্ৰিটেইনৰ The New Statesman and Nation নামৰ বাতৰি কাকতখনৰ ২৭ অক্টোবৰৰ (১৯৩৪) সংখ্যাত প্ৰকাশ হোৱাৰ লগে লগে ওৱেলছে ব্যক্ত কৰা মতামতৰ সপক্ষে আৰু বিপক্ষে এটা দীঘলীয়া উন্নপ্র বিতৰ্কৰ সূচনা হৈছিল। বিতৰ্কটোত ওৱেলছৰ বিৰোধিতা কৰা লেখক তথা বুদ্ধিজীৱীসকলৰ ভিতৰত বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য আছিল জৰ্জ বাৰ্গার্ড শ্ৰ' আৰু আৰ্ণেষ্ট টলাৰ। (বাৰ্গার্ড শ্ৰ' আৰু ওৱেলছৰ বৌদ্ধিক সংঘাত তথা প্ৰতিবন্ধিতা সমসাময়িক ইংৰাজী সাহিত্যৰ ইতিহাসৰ এটা মুখৰোচক অধ্যায়ত পৰিগত হৈছিল)। ওৱেলছক সমৰ্থন কৰিবলৈ আগবঢ়ি আহিছিল জে এম কেইন্ছৰ

নিচিনা বিশ্ববিখ্যাত অর্থনীতিজ্ঞ। বিভিন্ন কিতাপ আৰু প্ৰবন্ধত মই এই এই বিখ্যাত বিতৰ্কটাৰ উল্লেখ পঢ়িবলৈ পাইছিলো যদিও বিতৰ্কটাৰ কেন্দ্ৰবিন্দু ওৱেলছে আৰু ষ্টেলিনৰ কথোপকথনটো পঢ়িবলৈ মই সুযোগ পালো মাৰি সো-সিদিনাহে—মাৰি এসপ্ৰাহমানৰ আগতে। আধুনিক যুগৰ প্ৰফেটৰূপে পৰিচিত ওৱেলছেনো ১৯৩৪ চনতেই, অৰ্থাৎ কমিউনিজম আৰু ছোভিয়েট বাছিয়াৰ প্ৰভাৱ তুঙ্গত উঠাৰ সময়খিনিত কমিউনিজমৰ কেনেকুৰা ভৱিষ্যৎ দেখিবলৈ পাইছিল তাৰ কিছু ইঙ্গিত এই সান্ধানকাৰটোত আছে। 'আমাৰ অসম'ৰ পাঠকসকলৰ মনত কৌতুহল জগাৰৰ কাৰণে ষ্টেলিন আৰু ওৱেলছৰ মাজত হোৱা কথোপকথনৰ আংশিক আভাস অতি সংক্ষিপ্ত ৰূপত তলত দিয়া হ'ল।

প্ৰথমেই এটা কথা কৈ লোৱা দৰকাৰ যে ষ্টেলিনৰ প্ৰতি ওৱেলছে পোষণ কৰিছিল বিশেষ শ্ৰদ্ধাৰ মনোভাৱ। ওৱেলছৰ চকুত ষ্টেলিন আছিল এজন ক্ষমতালোভী, শ্ৰেণীচাৰী আৰু মতান্ধ একনায়ক, কিন্তু ষ্টেলিনৰ চৰিত্ৰ নিষ্কলন্ধ বুলি ওৱেলছে বিশ্বাস কৰিছিল। তদুপৰি ওৱেলছৰ মতে সেই সময়ৰ পৃথিবীৰ আটাহিতকৈ প্ৰভাৱশালী দুজন বাস্তুতোৰ ভিতৰত এজন আছিল ষ্টেলিন। আনজন আমেৰিকা যুক্তবাস্তুৰ বাস্তুপতি কৰজডেল্ট। আনহাতে, ওৱেলছৰ বিশ্বজোৱা খ্যাতি আৰু প্ৰভাৱৰ খবৰো নিশ্চয় ষ্টেলিনৰ কাণত নপৰাকৈ থকা নাছিল। (ষ্টেলিন আছিল কিতাপৰ পোক); ওৱেলছৰ লগত কথা পাতিবলৈ আৰম্ভ কৰিয়েই ষ্টেলিনে তেওঁক *important public man* বুলি স্বীকৃতি দিছিল।

পাৰস্পৰিক শ্ৰদ্ধা থকা সত্ত্বেও দুয়োজনেই বেছিভাগ কথাতে একমত হ'ব পৰা নাছিল। উদাহৰণ স্বৰূপে ওৱেলছে বিশ্বাস কৰিছিল যে কৰজডেল্টৰ New Deal নীতিয়ে পুঁজিবাদৰ ক্ষেত্ৰত এক বৈপ্লবিক পৰিৱৰ্তন আনিছিল আৰু দেশখনক সমাজবাদী অৰ্থনীতিৰ ফালে আগুৱাই নিছিল। সমাজবাদী অৰ্থনীতি মানেই হ'ব পৰিকল্পিত অৰ্থনীতি—যাৰ চালিকা-শক্তি হ'ব বাস্তু। ওৱেলছৰ কথা বিশ্বাস কৰিবলৈ হ'লে ক'ব লাগিব যে কৰজডেল্ট আৰু ষ্টেলিন দুয়ো পৃথক বিন্দুৰ পৰা যাবা আৰম্ভ কৰা সত্ত্বেও দুয়োজনে একেটা গন্তব্যস্থলত গৈ উপনীত হোৱাৰ সন্তোষনা আছিল। কিন্তু ষ্টেলিনে ওৱেলছৰ কথা একে আঘাৰে উৰুৱাই দি ক'লে যে আমেৰিকা যুক্তবাস্তু আৰু ছোভিয়েট বাছিয়াৰ লক্ষ্য তথা গন্তব্যস্থল সম্পূৰ্ণ পৃথক। ষ্টেলিনৰ মতে কৰজডেল্টৰ New Deal কোনো বৈপ্লবিক পৰিৱৰ্তনকামী নতুন অৰ্থনৈতিক নীতি নহয়; সি হ'ল কেৱল পুঁজিবাদৰ অন্তৰ্নিহিত বিকাৰে সৃষ্টি কৰা অৰ্থনৈতিক সংকটৰ পৰা উদ্ধাৰ পাৰলৈ অৱলম্বন কৰা এটা সাময়িক কৌশল মাৰি। এই ধৰণৰ সাময়িক

কোশলে পুঁজিবাদৰ সংকট কেতিয়াও স্থায়ীভাৱে দূৰ কৰিব নোৱাৰে।

ষ্টেলিনৰ কথা শুনি ওৱেলছে জোৰ দি ক'লে যে ৰজভেল্টৰ New Dealৰ কাৰ্যকৰী পৰিণাম অতি শক্তিশালী হোৱা বুলি তেওঁ বিশ্বাস কৰে আৰু লগতে তেওঁ এই কথাও বিশ্বাস কৰে যে New Dealৰ মূল আদৰ্শ হ'ল (এংলো-ছেৰ্বন অৰ্থত) সমাজবাদী আদৰ্শ। কিন্তু ওৱেলছৰ এই যুক্তি মানিবলৈ ষ্টেলিন কোনোপথেই ৰাজী নহ'ল, কাৰণ তেওঁৰ মতে ৰাষ্ট্ৰীয় অৰ্থনীতিক নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ পৰিৱৰ্তে পুঁজিবাদী অৰ্থনীতিয়ে ৰাষ্ট্ৰীক নিয়ন্ত্ৰণ কৰি থকালৈকে সমাজবাদী অৰ্থনীতি প্ৰবৰ্তন কৰা কেতিয়াও সম্ভৱ নহয়।

এইখনিতে ওৱেলছে এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰসঙ্গ উত্থাপন কৰিছিল। সমাজবাদ তথা সাম্যবাদত ব্যক্তিৰ ভূমিকা গৌণ হৈ পৰে বুলি এটা ধাৰণা প্ৰচলিত আছে। ওৱেলছে ক'লে যে সমাজবাদ আৰু ব্যক্তিবাদ ক'লা আৰু বগাৰ নিচিনা বিপৰীতধৰ্মী বস্তু হ'ব নোৱাৰে। এই দুয়োটাৰ মাজত থাকিব পাৰে বহুতো মধ্যৰত্তী পৰ্যায়। ব্যক্তিবাদ কেতিয়াবা দস্যুতাৰ নামান্তৰ হ'ব পাৰে; কিন্তু অনুশাসন আৰু সু-সংগঠনৰ বলত সিয়েই কেতিয়াবা হৈ পৰিব পাৰে সমাজবাদৰ সমতুল্য। পৰিকল্পিত অৰ্থনীতি কাৰ্যকৰী কৰিবলৈ হ'লে যিটো বস্তুৰ আটাইতকৈ বেছি প্ৰয়োজন সেইটো হ'ল অৰ্থনীতিৰ সংগঠকসকলৰ দক্ষতা আৰু অনুশাসন। সংগঠনৰ অবিহনে সমাজবাদ কেতিয়াও সম্ভৱ হ'ব নোৱাৰে।

ব্যক্তিবাদ আৰু সমাজবাদৰ সম্পর্কত ওৱেলছৰ বক্তব্য সমৰ্থন কৰি ষ্টেলিনে ক'লে যে ব্যক্তিবাদ আৰু সমাজবাদৰ সংঘৰ্ষ অনিবার্য বুলি তেৱোঁ বিশ্বাস নকৰে। তেওঁৰ মতে একমাত্ৰ সমাজবাদী সমাজেহে ব্যক্তিগত স্বার্থ আৰু আশা-আকাঙ্ক্ষা পূৰণ কৰিব পাৰে। কিন্তু ব্যক্তি আৰু সমাজৰ সংঘাত অনিবার্য নহ'লেও শোষক ধনী শ্ৰেণী আৰু শোষিত শ্ৰমিক শ্ৰেণীৰ মাজত সংঘৰ্ষ এৰাই চলাৰ কোনো উপায় নাই। শোষক আৰু শোষিতৰ স্বার্থ ইমান বিপৰীতমুখী যে সেই দুয়োটাৰ মাজত সামঞ্জস্য স্থাপন কৰা অসম্ভৱ।

মানৱ-সমাজক ধনী আৰু দৰিদ্ৰ—কেৱল এই দুটা শ্ৰেণীৰ মাজত ভাগ কৰিবলৈ ওৱেলছ কিন্তু ৰাজী নহ'ল। তেওঁৰ মতে পশ্চিমৰ দেশবোৰতো এনে বহুতো ধনী মানুহ আছে—কেৱল ধন ঘটা বা লাভৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি কৰাটোৱেই যিসকলৰ জীৱনৰ একমাত্ৰ বা প্ৰধান উদ্দেশ্য নহয়। এনে বহুতো দক্ষ ইঞ্জিনীয়াৰ, প্ৰযুক্তিবিদ আৰু অৰ্থনীতি-সংগঠক আছে যিসকলে লাভ অৰ্জন কৰাৰ উপৰিও আন কৰা এটাও কৰিব খোজে। তেওঁলোকে পৃথিবীৰ বৰ্তমান অৱস্থা বুজি পায় আৰু তাৰ পৰিৱৰ্তন সাধন কৰিব খোজে। কিন্তু তেওঁলোকে তথাকথিত শ্ৰেণী-সংগ্ৰাম অনিবার্য বুলি

কেতিয়াও বিশ্বাস নকরে।

ধনী আৰু দৰিদ্ৰৰ বাহিৰেও আৰু এটা মধ্যৰত্তী শ্ৰেণী—‘টেকনিকেল ইন্টেলিংজেন্সিয়া’—থকাৰ কথা ষ্টেলিনেও স্বীকাৰ কৰিলৈ। তেওঁলোকৰ মাজত বহুতো সৎ আৰু আদৰ্শবাদী মানুহ থকাৰ কথা মানি ল'বলৈকো তেওঁ বাজী হ'ল। কিন্তু তেওঁ এই কথা জোৰ দি ক'লৈ যে মানৱ-সমাজক সৰ্বপ্ৰথমে ধনী আৰু দৰিদ্ৰ, সম্পদৰ অধিকাৰী আৰু সৰ্বহাৰা, শোষক আৰু শোষিত—এই দুটা শ্ৰেণীত ভাগ কৰি ল'বই লাগিব। এই দুটা শ্ৰেণীৰ মাজত হোৱা সংঘৰ্ষত মধ্যৰত্তী শ্ৰেণীটোৱে কেতিয়াবা ধনীৰ পক্ষ লয়, কেতিয়াবা দৰিদ্ৰৰ পক্ষ লয়; অনেক সময়ত তেওঁলোক হৈ থাকে নিৰপেক্ষ। কিন্তু শ্ৰেণী-সংগ্ৰাম চলি থাকিবই, আৰু তাৰ চূড়ান্ত পৰিণাম নিৰ্ণয় কৰিব সৰ্বহাৰা শ্ৰমিক শ্ৰেণীয়ে।

ষ্টেলিনৰ শ্ৰেণী-সংগ্ৰামৰ তত্ত্ব বা তাৰ অনিবার্যতা মানি ল'বলৈ ওৱেলছ কোনোপধ্যেই বাজী নহ'ল। তেওঁৰ মতে পুঁজিপতিসকলৰ মাজতো এনে বহুতো মানুহ আছে যিসকলে কেৱল লাভৰ আশাতেই কাম নকৰে। বহুতো পুঁজিপতিৰ সাংগঠনিক দক্ষতা আৰু ব্যৱসায়-পৰিচালনাৰ দক্ষতা ইমান বেছি বৃদ্ধি পাইছে যে তেওঁলোকৰ পৰা ছোভিয়েট বাছিয়ায়ো শিক্ষা ল'ব পাৰে। কিন্তু আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ কথাটো হ'ল এইটো যে ব্যক্তিগত মূনাফাৰ ভেটিত গঢ় লৈ উঠা ব্যাস্থাটো ক্ৰমাণ্ব ভাগি পৰিবলৈ অবস্থা কৰিছে; এনে অবস্থাত পুঁজিবাদী আৰু সমাজবাদী বিশ্বক সংঘৰ্ষৰ পথলৈ ঠেলি দিয়াৰ পৰিৱৰ্তে বিশ্ব আটাইবোৰ গঠনমূলক আন্দোলন আৰু শক্তিক একগোট কৰিবলৈ চেষ্টা কৰাটোহে অধিক বাঞ্ছনীয় হ'ব।

ওৱেলছৰ কথা শুনি ষ্টেলিনে প্ৰথমেই এই কথা স্বীকাৰ কৰি ল'লৈ যে ছোভিয়েট বাছিয়াই পুঁজিপতিসকলৰ পৰা ইতিমধ্যেই যথেষ্ট শিক্ষা গ্ৰহণ কৰিছে। কিন্তু পুঁজিপতিসকলে যে লাভৰ লোভ পৰিহাৰ কৰি নিঃস্বার্থ সমাজ-সেৱকৰ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিব পাৰে এই কথা মানি ল'বলৈ তেওঁ বাজী নহ'ল। তেওঁৰ মতে পুঁজিপতিসকল মূনাফাৰ লগত এনেভাৱে সাঙ্গোৰ থাই আছে যে পৃথিবীৰ কোনো শক্তিৰে তেওঁলোকক তাৰ পৰা বিচ্ছিন্ন কৰিব নোৱাৰে। পুঁজিপতিসকলক বাদ দি আৰু এটা মধ্যৰত্তী শ্ৰেণী আছে—টেকনিকেল ইন্টেলিংজেন্সিয়া তথা কাৰিকাৰী বুদ্ধিশালী লোকসকল—যিসকলৰ ওপৰতো সম্পূৰ্ণ ভৰসা কৰিব নোৱাৰিব। অক্ষেত্ৰৰ বিপ্লবৰ পিছত তেওঁলোকৰ বহুতোই বিপ্লবক ব্যৰ্থ কৰিবলৈ উঠি-পৰি লাগিছিল; নতুন সমাজ ব্যৱস্থা গঢ়ি তোলাৰ কামত কমিউনিষ্টসকলৰ লগত সহযোগিতা কৰিবলৈ তেওঁলোকে অস্বীকাৰ কৰিছিল। অৱশ্যে কিছুদিনৰ পিছতেই নিজৰ ভুলটো বুজি পাই তেওঁলোকে নতুন সমাজ ব্যৱস্থা গঢ়াৰ কামত সহযোগিতা কৰিবলৈ আগবঢ়ি আহিল। এইবোৰ

অভিজ্ঞতাৰ পৰা এটা শিক্ষাই পাব পাৰি আৰু সেইটো হ'ল এই যে পৃথিবীখন সলনি কৰিবলৈ হ'লে বাজনৈতিক ক্ষমতা নহ'লেই নহয়। ওৱেলছে এই কথাটো সম্পূৰ্ণভাৱে আওকাণ কৰি থকা বুলি ষ্টেলিনে অভিযোগ কৰিলে। হাতত বাজনৈতিক ক্ষমতা নাথাকিলে সৰ্বাধিক সদিচ্ছা থকা সত্ত্বেও কোনেও পৃথিবীখন সলনি কৰিব নোৱাৰে। কিন্তু বাজনৈতিক ক্ষমতা থাকিব লাগিব কাৰ হাতত? সি থাকিব লাগিব এটা বৃহৎ শ্ৰেণীৰ হাতত—যিটো শ্ৰেণীয়ে এদিন পুঁজিপতি শ্ৰেণীৰ স্থান ল'ব লাগিব। সেই শ্ৰেণীটো হ'ল শ্ৰমিক শ্ৰেণী। কাৰিকৰী লোকসকলৰ সহায়-সহযোগিতা নিশ্চয় ল'ব লাগিব; কিন্তু সেইসকল লোকে কেতিয়াও এটা স্বতন্ত্ৰ ঐতিহাসিক ভূমিকা পালন কৰিব নোৱাৰে।

ষ্টেলিনঃ পৃথিবীৰ ৰূপান্তৰ সাধন হ'ল এটা বৃহৎ, জটিল আৰু কষ্টকৰ প্ৰক্ৰিয়া। এই বৃহৎ কামৰ কাৰণে এটা বৃহৎ শ্ৰেণীৰ প্ৰয়োজন। ডাঙৰ জাহাজ বাহিৰ হয় দীঘলীয়া সমুদ্ৰ-যাত্ৰাত।

ওৱেলছঃ কথাটো হয়। কিন্তু দীঘলীয়া সমুদ্ৰ-যাত্ৰাব কাৰণে এজন কেপ্টেইন আৰু এজন নেভিগেটৰৰো প্ৰয়োজন।

ষ্টেলিনঃ সেই কথা সঁচা। কিন্তু দীঘলীয়া সমুদ্ৰ-যাত্ৰাব কাৰণে সৰ্বপ্ৰথমে যিটো বস্তুৰ দৰকাৰ সেইটো হৈছে এখন ডাঙৰ জাহাজ। জাহাজ নাহোৱা নেভিগেটৰৰ কাম কি? তেওঁ এজন কাম-বন নোহোৱা নিবনুৱা।

ওৱেলছঃ কিন্তু আপুনি কোৱা ডাঙৰ জাহাজখন হ'ল মানৱ-সমাজ; সি এখন জাহাজ নহয়।

ওৱেলছে এটা প্ৰাসংগিক প্ৰশ্ন উথাপন কৰি ষ্টেলিনক সুধিলে—‘মিঃ ষ্টেলিন, ব্যৱহাৰিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা বিপ্লৱৰ বিষয়ে আপুনি যিমান কথা জানে সিমান জনা মানুহ খুব কমেই আছে। জনতা নিজে নিজে কেতিয়াবা জাগি উঠেনে? এইটো এটা প্ৰমাণিত সত্য নহয়নে যে সদায় এটা সংখ্যালঘু গোষ্ঠীয়েহে বিপ্লৱ কৰে?’

ওৱেলছৰ এই কথা অস্বীকাৰ কৰাটো ষ্টেলিনৰ পক্ষে সম্ভৱ নহ'ল। তেওঁ স্বীকাৰ কৰিবলৈ বাধ্য হ'ল যে বিপ্লৱৰ নেতৃত্ব দিবলৈ এটা সংখ্যালঘু গোষ্ঠীৰ প্ৰয়োজন। কিন্তু তেওঁ লগতে এই কথাও যোগ দিলে যে সংখ্যাগৰিষ্ঠ মানুহৰ অন্ততঃ নিষ্ক্ৰিয় সমৰ্থনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰাকৈ আটাইতকৈ প্ৰতিভাশালী, পৰিশ্ৰমী আৰু শক্তিশালী সংখ্যালঘুৰ পক্ষেও সাফল্য অৰ্জন কৰা অসম্ভৱ।

ইউৰোপৰ বিভিন্ন দেশত কমিউনিষ্টসকলে সশস্ত্ৰ অভ্যুত্থানৰ সপক্ষে প্ৰচাৰ অভিযান চলাইছিল। ওৱেলছে অনুভৱ কৰিছিল যে কমিউনিষ্টসকলৰ এই কাৰ্য অতি ভুল হৈছে। এসময়ত বিভিন্ন দেশত যেতিয়া অত্যাচাৰী একনায়কৰ স্বৈৰাচাৰ চলিছিল,

তেতিয়া হয়তো সশন্ত্র অভ্যুত্থানৰ সপক্ষে চলোৱা প্ৰচাৰ অভিযানৰ কিছু যুক্তি আছিল। কিন্তু সেই পুৰণি ব্যৱস্থা এতিয়া নিজেই ভাগি পৰিছে। আধুনিক পৰিস্থিতিত সশন্ত্র বিদ্রোহ বা অভ্যুত্থানৰ ওপৰত জোৰ নিদি বেছিকৈ জোৰ দিয়া উচিত দক্ষতা, যোগ্যতা আৰু উৎপাদনশীলতাৰ বৃদ্ধিৰ ওপৰত। সশন্ত্র বিদ্রোহৰ সপক্ষে কমিউনিষ্টসকলে চলোৱা প্ৰচাৰ কাৰ্যই পশ্চিমৰ গঠনমূলক মনোভাৰাপন্ন লোকসকলৰ মনত বিৰূপ প্ৰতিক্ৰিয়াৰ সৃষ্টি কৰিছে।

ষ্টেলিনেও এটা কথা স্বীকাৰ কৰিবলৈ বাধ্য হ'ল যে পুৰণি ব্যৱস্থা ভাগি পৰিছে; সেইবোৰৰ অৱক্ষয় আৰম্ভ হৈছে। কিন্তু তেওঁ ওৱেলছক এই কথাও মনত পেলাই দিলে যে ধৰ্মসমুখী পুৰণি ব্যৱস্থাটোক বক্ষা কৰিবলৈ আৰু জীয়াই ৰাখিবলৈ নিয়ন্তুন প্ৰচেষ্টাও আৰম্ভ হৈছে। তদুপৰি পুৰণি ব্যৱস্থাটো নিজে নিজে ভাগি পৰা নাই। এটা সমাজ-ব্যৱস্থা ভাঙি তাৰ ঠাইত নতুন এটা ব্যৱস্থাৰ উত্থান ঘটোৱাটো এটা বৈপ্লবিক প্ৰতিক্ৰিয়া—যাৰ লগত জড়িত হৈ আছে শ্ৰেণী-সংঘৰ্ষ পুঁজিবাদ পচিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে সঁচা; কিন্তু ই এজোপা পচা গছ নহয় যে ই নিজে নিজে ভাগি মাটিত বাগৰি পৰিব। এটা সমাজ-ব্যৱস্থাৰ ঠাইত আন এটা সমাজ-ব্যৱস্থাক স্থপন কৰিবলৈ বিপ্লবৰ প্ৰয়োজন হয়, আৰু বিপ্লব হ'ল এটা যন্ত্ৰণাময় নিষ্ঠুৰ সংগ্ৰাম, জীৱন-মৰণ সংগ্ৰাম। তদুপৰি শক্তি প্ৰয়োগ কৰি নিজকে পুনৰুজ্জীৱিত কৰিব খোজা পুৰণি ব্যৱস্থাৰ আক্ৰমণৰ পৰা নিজকে বক্ষা কৰিবলৈকো নতুন ব্যৱস্থা সদা-সতৰ্ক হৈ থাকিব লগা হয়। কমিউনিষ্টে হিংসাক আদৰ্শ পত্থা বুলি বিবেচনা নকৰে; কিন্তু হিংসাৰ উভৰ দিব লাগিব হিংসাৰেই। উদাহৰণ স্বৰূপে ফেচিজমৰ বিৰুদ্ধে অহিংসা কেতিয়াও কাৰ্যকৰী হ'ব নোৱাৰে।

ষ্টেলিনৰ যুক্তিত ওৱেলছ সম্পূৰ্ণৰূপে পতিয়ন নগ'ল। তেওঁ আকো এবাৰ ষ্টেলিনক বুজাৰলৈ চেষ্টা কৰিলে যে পুঁজিবাদী বিশ্বত যি প্ৰতিক্ৰিয়াশীল হিংসাই মূৰ দাঙি উঠি সংগঠিত দুৰ্বলতাৰ দৌৰাত্ম্যৰ কপ লৈছে তাৰ বিৰুদ্ধে পুৰণি বিধিৰ গোঁড়া সমাজবাদী হিংসা প্ৰয়োগ কৰি একো লাভ নহ'ব। বৰং সমাজবাদীসকলে আইনৰ আশ্রয় লৈ আৰু পুলিচৰ সহায়েৰে তেনে প্ৰতিক্ৰিয়াশীল হিংসাৰ প্ৰতিৰোধ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰাটো বেছি সমীচীন হ'ব।

কিন্তু ষ্টেলিনে কেবাটাও ঐতিহাসিক উদাহৰণ দি ওৱেলছক ঘূৰাই এই কথা বুজাৰলৈ চেষ্টা কৰিলে যে ভগ্নপ্ৰায় তথা মুমূৰ্ষু সমাজ-ব্যৱস্থায়ো স্ব-ইচ্ছাই ইতিহাসৰ মৎস্ব পৰা প্ৰস্থান কৰিব নোখোজে। সোতৰ শতিকাত ইংলেণ্ডত পুৰণি সমাজ-ব্যৱস্থা ভাগি পৰা বহুতে অনুভৱ কৰিছিল; কিন্তু তাক ধৰাশাৰী কৰিবলৈ ক্ৰমৱেলে শক্তি প্ৰয়োগ কৰিব লগা হৈছিল। জাৰিৰ বাছিয়াৰ সমাজ-ব্যৱস্থা বহুদিন ধৰি ক্ষয়প্ৰাপ্ত

হৈছিল। কিন্তু তাকো উৎখাত কৰিবলৈ ঘটাব লগা হৈছিল বিপুল বক্তৃপাত। অর্থাৎ একে আৰাবে ক'বলৈ গ'লৈ ষ্টেলিনৰ মতে শক্তি-প্ৰয়োগৰ অবিহনে যেনেকৈ নতুন সমাজ-ব্যৱস্থা গঢ়িব নোৱাৰি, ঠিক তেনেকৈ সেই সমাজ-ব্যৱস্থাক বক্ষা কৰিবলৈকো শক্তি-প্ৰয়োগ অপৰিহাৰ্য।

ষ্টেলিনৰ যুক্তি শুনি ওৱেলছে ক'লৈ—‘শক্তি প্ৰয়োগ যে কৰিব লগা হয় সেই কথা মই অস্বীকাৰ নকৰোঁ। কিন্তু মই ভাৰোঁ যে প্ৰচলিত আইনে যিবোৰ সুযোগ আগবঢ়ায় সেইবোৰৰ পূৰ্ণ সন্দ্বাৰহাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰি, অর্থাৎ সেইবোৰৰ লগত যথাসন্তুষ্টি নিজকে খাপ খুৱাই সংগ্ৰামৰ ক্ষেত্ৰ নিৰ্ধাৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা উচিত। প্ৰতিক্ৰিয়াশীল আক্ৰমণৰ পৰা সেই আইনবোৰক বক্ষা কৰা উচিত। পুৰণি ব্যৱস্থাটোক উপৰ্যুপৰি আঘাত কৰি ভাঙ্গি পেলোৱাৰ কোনা দৰকাৰ নাই, কাৰণ সি নিজে নিজেই ভাগি পৰিছে। সেই কাৰণেই মই ভাৰোঁ যে পুৰণি ব্যৱস্থা আৰু আইনৰ বিৰুদ্ধে সশন্ত্ৰ বিদ্ৰোহ এতিয়া অচল আৰু পুৰণিকলীয়া হৈ পৰিছে। মই মোৰ দৃষ্টিভঙ্গীটো তলত দিয়া ধৰণে স্পষ্ট ক্ষেত্ৰ প্ৰকাশ কৰিব খোজোঁঁঃ প্ৰথম, মই শৃংখলাৰ পক্ষপাতী; দ্বিতীয়, বৰ্তমানৰ ব্যৱস্থাই যিমান দূৰলৈকে শৃংখলা সুনিশ্চিত কৰিব নোৱাৰে সিমান দূৰলৈকে মই বৰ্তমানৰ ব্যৱস্থাৰ বিৰোধিতা কৰোঁ; তৃতীয়, সমাজবাদ প্ৰতিষ্ঠাৰ কাৰণে যিসকল শিক্ষিত মানুহৰ সহায়-সমৰ্থনৰ দৰকাৰ হ'ব তেওঁলোকক শ্ৰেণী-সংগ্ৰামৰ আদৰ্শ-প্ৰচাৰে সমাজবাদৰ পৰা দূৰলৈ ঠেলি দিব।

শিক্ষিত মানুহৰ প্ৰসঙ্গত ষ্টেলিনে ওৱেলছক সুধিলে—‘আপুনি যে শিক্ষিত মানুহৰ কথা কৈছে, কেনে ধৰণৰ শিক্ষিত মানুহৰ কথা মনত পেলাই আপুনি এই কথা কৈছে? সোতৰ শতিকাৰ ইংলেণ্ডত এই শিক্ষিত মানুহবোৰেই পুৰণি ব্যৱস্থাৰ সপক্ষে থিয় দিয়া নাছিলনে? ওঠৰ শতিকাৰ শেষত ফ্ৰান্সত আৰু অস্ট্ৰোবৰৰ বিপ্ৰৰ সময়ত বাছিয়াত এই শিক্ষিত মানুহবোৰ কাৰ পক্ষত আছিল? আচলতে শিক্ষা হ'ল এপাট অন্ত্ৰ; তাৰ ব্যৱহাৰে কেনে ফল দিব সেইটো নিৰ্ভৰ কৰিব অন্ত্ৰপাট ব্যৱহাৰ কৰোঁতাজনৰ ওপৰত। কোনো সন্দেহ নাই যে সৰ্বহাৰা আৰু সমাজবাদৰ কাৰণে শিক্ষিত মানুহৰ দৰকাৰ হ'ব। সমাজবাদ স্থাপন কৰাৰ কামত গজমুখই সৰ্বহাৰাক সহায় কৰিব নোৱাৰে। কিন্তু শিক্ষিত মানুহৰ মাজতো প্ৰকাৰ-ভেদ আছে। আমি কোনবোৰ শিক্ষিত মানুহৰ কথা কৈছোঁ সেই কথাও চিন্তা কৰি চাব লাগিব।’

ইমানপৰে ষ্টেলিনে ওৱেলছৰ প্ৰতিটো যুক্তিৰে বিৰোধিতা কৰি থাকিলেও এটা কথাত কিন্তু ওৱেলছৰ লগত একমত হ'বলৈ তেওঁ বাধ্য হ'ল। ওৱেলছে কৈছিল যে শিক্ষা-ব্যৱস্থাত বৈপ্লাৰিক পৰিৱৰ্তন ননালৈকে বিপ্ৰ হ'ব নোৱাৰে। নিজৰ কথাৰ সমৰ্থনত ওৱেলছে দুটা ঐতিহাসিক উদাহৰণ দিলে। জাৰ্মানীয়ে পুৰণি শিক্ষা-ব্যৱস্থাত

হাত দিব নোঝোজাৰ কাৰণে দেশখন কেতিয়াও বিপালিক হ'ব নোৱাৰিলে। দ্বিতীয়তে, শিক্ষা-ব্যৱস্থাত বৈপ্লবিক পৰিৱৰ্তন আনিবলৈ বিচ্ছ বনুৱা দলে সাহস দেখুৱাৰ পৰা নাই।

ষ্টেলিনে ওৱেলছৰ সেই কথাৰ লগত একমত হৈ ক'লে—‘এতিয়া আপুনি অলপ আগতে কোৱা তিনিটা কথাৰ উত্তৰ দিবলৈ মোক অনুমতি দিয়ক।

প্ৰথম, বিপ্লবৰ কাৰণে লাগিব এটা বিবাট সামাজিক শক্তি। সেই শক্তিটো হ'ল শ্ৰমিক শ্ৰেণী।

দ্বিতীয়, মূল শক্তিটোৰ লগতে এটা সহায়ক শক্তিৰ দৰকাৰ। সেই সহায়ক শক্তিটোকে কমিউনিষ্টসকলে পাটী বুলি কয়। এই পাটীত থাকে বুদ্ধিমান শ্ৰমিকসকল আৰু শ্ৰমিক শ্ৰেণীৰ লগত ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত শিক্ষিত কাৰিকৰী শ্ৰেণীৰ লোকসকল। শিক্ষিত শ্ৰেণী তেতিয়াহে শক্তিশালী হয়—যেতিয়া তেওঁলোক শ্ৰমিক শ্ৰেণীৰ লগত থাকে। শ্ৰমিক শ্ৰেণীৰ বিৰুদ্ধে গলৈই শিক্ষিত শ্ৰেণী অকামিলা শূন্যত পৰ্যবসিত হয়।

তৃতীয়, পৰিৱৰ্তনৰ আহিলা হিচাপে ৰাজনৈতিক শক্তিৰ প্ৰয়োজন হয়, নতুন ৰাজনৈতিক শক্তিয়ে নতুন আইন প্ৰণয়ন কৰে আৰু নতুন শৃংখলা স্থাপন কৰে। সেই নতুন শৃংখলা হ'ল বৈপ্লবিক শৃংখলা।

ওৱেলছে ষ্টেলিনক কৈছিল যে তেওঁৰ প্ৰথম পছন্দ হ'ল শৃংখলা। কিন্তু ষ্টেলিনে কেৱল সেই ধৰণৰ শৃংখলাহে বিচাৰে, যি শৃংখলা শ্ৰমিক শ্ৰেণীৰ স্বার্থৰ পৰিপন্থী নহয়। ষ্টেলিনে ওৱেলছৰ এই ধাৰণাও ভাৱ বুলি খণ্ডন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে যে কমিউনিষ্টসকল খুব হিংসা-প্ৰিয়। শাসক শ্ৰেণীয়ে যদি শ্ৰমিক শ্ৰেণীক স্ব-ইচ্ছাই নিজৰ ঠাই এৰি দিবলৈ ৰাজী হয়, তেন্তে হিংসাৰ পথ পৰিহাৰ কৰিবলৈ কমিউনিষ্টসকলৰ একো আপত্তি নাই। কিন্তু ইতিহাসত তেনে ঘটনা ঘটাৰ কোনো নিজৰ নাই।

ওৱেলছৰ লগত দীঘলীয়া কথা পাতি ষ্টেলিনৰ মনত এনে এটা ধাৰণা হ'ল যে ওৱেলছে বিপ্লবতকৈ সংস্কাৰৰ ওপৰত বেছি জোৰ দিছে, বা দুয়োটাকে সমাৰ্থক কৰি পেলাইছে। সংস্কাৰ আৰু বিপ্লবৰ পাৰ্থক্য ব্যাখ্যা কৰি ষ্টেলিনে ওৱেলছক ক'লে—‘তলৰ পৰা আহা জনগণৰ হেঁচাত পৰি বুজোৱা শ্ৰেণীয়ে কেতিয়াবা আংশিক সংস্কাৰৰ দাবী মানি লয়; কিন্তু প্ৰচলিত আৰ্থ-সামাজিক ব্যৱস্থাৰ ভেটিটোত আঘাত পৰিবলৈ নিদিয়ে। তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰে যে শ্ৰেণী-শাসন অব্যাহত বাধিবলৈ জনগণক কিছু কনচেশ্যন দিয়া দৰকাৰ। এইটোৱেই হ'ল সংস্কাৰৰ মূল কথা। কিন্তু আনহাতে, বিপ্লবৰ অৰ্থ হ'ল এটা শ্ৰেণীৰ পৰা আন এটা শ্ৰেণীলৈ ক্ষমতা হস্তান্তৰ। সেই কাৰণেই কোনো সংস্কাৰকে বিপ্লবৰ আখ্যা দিব নোৱাৰিব।’

ষ্টেলিনৰ পৰা বিদায় লোৱাৰ আগতে ওৱেলছে ছোভিয়েট ৰাষ্ট্ৰৰ কিছু প্ৰশংসা

কৰি ক'লে—‘মই মাত্র কালিহে ইয়াত আহি উপস্থিত হৈছোঁ। কিন্তু মই ইতিমধ্যেই স্বাস্থ্যরান পুৰুষ আৰু নাৰীৰ সুখী মুখবোৰ দেখিবলৈ পাইছোঁ। মই বুজি পাইছোঁ যে যথেষ্ট গুৰুত্বপূৰ্ণ বহুতো কাম ইতিমধ্যে কৰা হৈছে। ১১২০ চনৰ অৱস্থাৰ লগত এতিয়াৰ অৱস্থাৰ পাৰ্থক্যটো সঁচাকৈয়ে বিশ্বায়কৰ।

স্টেলিনঃ আৰু বহুত বেছি কাম কৰিব পৰা হ'লহেঁতেন—যদিহে বলশ্বেতিকবোৰ আৰু অলপ বেছি বুদ্ধিমান হ'লহেঁতেন।

ওৱেলছঃ ওহোঁ, মই সেই কথা নামানো। বলশ্বেতিকবোৰ নহয়, মানুহ নামৰ প্ৰাণীটো যদি আৰু অলপ বেছি বুদ্ধিমান হ'লহেঁতেন.....। নিৰ্খুঁত সমাজ-ব্যৱস্থা গঢ়ি তুলিবৰ কাৰণে যিবোৰ গুণৰ দৰকাৰ সেইবোৰ মানুহৰ মগজত নাই। মানুহৰ মগজটোৰ পুনৰ্গঠন কৰিবলৈ এটা পঞ্চবার্ষিকী পৰিকল্পনা আৰিষ্কাৰ কৰিব পৰা হ'লৈ সেইটো সঁচাকৈয়ে এটা ভাল কথা হ'লহেঁতেন।’ (হাঁহি)

(যি বছৰত এইচ জি ওৱেলছে স্টেলিনক সাক্ষাৎ কৰি দীঘলীয়া কথা-বাৰ্তা পাতিছিল সেই একেটা বছৰতে অৰ্থাৎ ১৯৩৪ চনত আৰু এজন বিশ্ববিখ্যাত মানুহে স্টেলিনৰ সাক্ষাৎকাৰ লৈছিল। তেওঁ আছিল এমিল লুডৱিগ—জীৱনীকাৰ হিচাপে যিজনে বিপুল খ্যাতি অৰ্জন কৰিছিল। উইল ডুবাণ্টে প্ৰস্তুত কৰা ‘এশখন অৱশ্য-পাঠ্য কিতাপৰ তালিকা’ত এইচ জি ওৱেলছৰ ‘বিশ্ব ইতিহাসৰ কপৰেখা’কো অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে বুলি ওপৰত কৈ অহা হৈছে। সেই এশখন কিতাপৰ তালিকাত এমিল লুডৱিগৰ এখন কিতাপৰ নাম আছে। কিতাপখন হ'ল নেপোলিয়নৰ জীৱনী। এমিল লুডৱিগে স্টেলিনৰো জীৱনী লিখিছে।)

এমিল লুডরিগ আৰু যোছেফ ষ্টেলিনৰ কথোপকথন

কেই সপ্তাহমানৰ আগতে এই শিতানত পাঠকসকলে এইচ জি ওৱেলছ আৰু যোছেফ ষ্টেলিনৰ কথোপকথন পঢ়িবলৈ পাইছিল। আজি এমিল লুডরিগ আৰু যোছেফ ষ্টেলিনৰ কথোপকথনৰ সাৰাংশ পাঠকসকলৈ আগবঢ়োৱা হ'ল। ওৱেলছ আৰু লুডরিগৰ ক্ষেত্ৰত দুটা বিষয়ত মিল দেখা গৈছে। প্ৰথমটো মিল হ'ল এই যে উইল ডুৰাণ্টে প্ৰতিজন শিক্ষিত মানুহৰ অৱশ্য-পাঠ্য এশখন কিতাপৰ যিথন তালিকা প্ৰস্তুত কৰিছে সেই তালিকাত লুডরিগ আৰু ওৱেলছ দুয়োজনৰ কিতাপে ঠাই পাইছে। উইল ডুৰাণ্টে ছুপাৰিছ কৰা এমিল লুডরিগৰ কিতাপখনৰ নাম হ'ল 'নেপোলিয়ন', আৰু ওৱেলছৰ কিতাপখনৰ নাম হ'ল 'বিশ্ব ইতিহাসৰ কপৰেখা' (An outline of the History of the Wrold)। দ্বিতীয় মিলটো হ'ল এই যে ওৱেলছ আৰু লুডরিগ দুয়োজনেই একেটা বছৰতে, অৰ্থাৎ ১৯৩৪ চনত ষ্টেলিনৰ সাক্ষাৎকাৰ লৈছিল।

জন্মস্ত্ৰে জার্মান এমিল লুডরিগ কুবি শতিকাৰ আটাইতকৈ বিখ্যুত আৰু জনপ্ৰিয় জীৱনীকাৰসকলৰ ভিতৰত এজন। উইল ডুৰাণ্টৰ এশখন অৱশ্য-পাঠ্য কিতাপৰ তালিকাত তেওঁৰ 'নেপোলিয়ন' নমৰ কিতাপখনে ঠাই পোৱা কথাটোৱেই জীৱনীকাৰ হিচাপে তেওঁৰ শুৰুত্ব প্ৰমাণ কৰে। মই কিন্তু তেওঁৰ কেৱল দুখন কিতাপৰহে নাম জানো, আৰু সেই দুয়োখনেই পঢ়িছোঁ। তেওঁ লিখা আনবোৰ কিতাপৰ মই নামো নাজানো, পঢ়িও পোৱা নাই। মই পঢ়া তেওঁৰ কিতাপ দুখনৰ নাম হ'ল 'নেপোলিয়ন' আৰু 'লাইফ অব ষ্টেলিন'। 'ষ্টেলিন'খন বহুত বছৰৰ আগতে পঢ়িছিলো। মাত্ৰ এটা কথাৰ বাহিৰে কিতাপখনৰ বাকী সকলো কথাই এতিয়া পাহাৰি গৈছোঁ। মনত থকা কথাটো হ'ল ক্ৰেমলিনত ষ্টেলিন আৰু চাৰ্চিলে একেলগে খোৱা ডিনাৰৰ বৰ্ণনা। সন্ধিয়াৰ লগে লগে দুয়ো অলোচনাত বহিল আৰু আলোচনাৰ লগে লগে পান-ভোজন চলি থাকিল। ডিনাৰৰ প্ৰধান পদটো আহিল মাজনিশাৰ পিছত। সেইটো আছিল 'বাৰবিকিউ' কৰা অৰ্থাৎ লোহাৰ শলাত ওলোমাই গোটে গোটে জুইত সেকা গাহাৰি। ষ্টেলিন আৰু চাৰ্চিলৰ মাজৰ টিবুলখনত গাহাৰিটো খোৱা হ'ল। দুয়ো কথা পাতি পাতি গাহাৰিটো দুফালৰ পৰা খাবলৈ ধৰিলে। ৰাতিপুৱাৰ লগে লগে

গাহৰি খাই শেষ হ'ল, আৰু তেওঁলোক দুজনৰ আলোচনাও শেষ হ'ল। প্ৰসঙ্গত্ৰমে উল্লেখ কৰিব পাৰি যে উনৈশ শতিকাৰ ইউৰোপৰ ভাগ্য-নিয়ন্তা বিহুৰ্মাৰ্কো আছিল প্ৰচণ্ড ভোজন-বিলাসী। তেওঁ নিজেই কৈছিল—‘মই যদি দকচি মদ আৰু মাংস খাবলৈ নাপাওঁ, তেন্তে মই ইউৰোপত শাস্তি স্থাপন কৰিম কেনেকৈ?’

এইচ জি ওৱেলছৰ সাক্ষাৎকাৰত আমি ষ্টেলিনৰ কেৱল কথাবোৰ শুনিবলৈ পাওঁ, অৰ্থাৎ বিভিন্ন বিহুৰ ওপৰত আমি কেৱল তেওঁৰ মতামতবোৰ জানিব পাৰোঁ। তেজ-মাংসৰ মানুহজনক আমি তেওঁৰ সাক্ষাৎকাৰত একেবাৰেই বিচাৰি নাপাওঁ। সেই কাৰণে কোনোবা এজনে মন্তব্য কৰিছিল যে ওৱেলছৰ সাক্ষাৎকাৰ পঢ়িলে এনেহে লাগে—যেন তেওঁ এটা গ্ৰামোফোনৰ লগত কথা পাতিছিল। কিন্তু যিহেতু এমিল লুডৱিগ এজন জীৱনীকাৰ, সেই কাৰণে তেওঁৰ সাক্ষাৎকাৰত আমি ষ্টেলিনৰ শাৰীৰিক উপস্থিতিও অনুভৱ কৰোঁ।

ষ্টেলিনৰ লগত দেখাদেখি হোৱাৰ প্ৰথম মুহূৰ্তটোৰ বৰ্ণনা কৰি এমিল লুডৱিগে লিখিছে—‘ষ্টেলিনক ‘লগ পাৰলৈ আগবাটোতে আমি যি তিনি-চাৰিটা কোঠা আৰু কৰিড’ৰ মাজেদি যাব লগা হৈছিল সেই আটাইকেইটাই আছিল অতি সৰলভাৱে কিন্তু নিপুণভাৱে সজিজত। ষ্টেলিনৰ কোঠাৰ দুৰাৰমুখলৈ পাৰি থোৱা আছিল বহুল বঙ্গা পাৰি দিয়া এখন দলিচা। আমি কোঠাত ভৰি দিয়াৰ লাগে লাগে ষ্টেলিনে আমাক স্বাগতম জনালে। মই লগত নিছিলো এজন ডেকা সাংবাদিকক। তেওঁ কেবটাও ভাষা জানে আৰু নিখুঁতভাৱে অনুবাদ কৰিব পাৰে। মই জীৱনত যিমানবোৰ বিশিষ্ট ব্যক্তিৰ সাক্ষাৎকাৰ লৈছোঁ সেইসকলৰ ভিতৰত কেৱল ষ্টেলিন আৰু মুস্তাফা কামালৰ লগতহে মই দোভাষীৰ যোগেদি কথা পাতিব লগা হৈছিল। আমি যিটো কোঠাত তৰি দিলো সেই কোঠাটো আছিল খুব দীঘল। কোঠাটোৰ সিটো মূৰত পাতল মুগা বৰণৰ জেকেট পিঞ্চা এজন মজলীয়া বিধিৰ শকত মানুহ; তেওঁ চকীৰ পৰা উঠি থিয় হ'ল। তেওঁৰ কোঠাটো আছিল ডাক্তাৰ কনছালিটং কৰ্মৰ নিচিনা স্বাস্থ্যসন্মতভাৱে পৰিষ্কাৰ; তেওঁৰ সাজ-পোছাকো আছিল অসমৰ পৰিপাটি। কোঠাটোৰ সৌম্যাজত আছিল এখন টেবুল; তাৰ ওপৰত পানীৰ বটল, গিলাচ আৰু কেবটাও ডাঙৰ ছাইদানি। য'ত যি বস্তু থাকিব লাগে ঠিক তাকেই থোৱা হৈছে। কোঠাটোৰ বেৰবোৰৰ ৰং আছিল গাঢ় সেউজীয়া। বেৰত লেনিন আৰু মাৰ্ক্সৰ বাহিৰেও মই চিনি নোপোৱা কেবাজনো মানুহৰ ছবি আঁৰি থোৱা আছিল। ষ্টেলিনৰ টেবুলখন আছিল অতিশয় পৰিপাটি। টেবুলৰ ওপৰত লেনিনৰ ফটোগ্ৰাফৰ উপৰি চাৰি-পাঁচটামান টেলিফোন আছিল—যিটো বস্তু সকলো চৰকাৰী অফিচতে থাকে।’

এমিল লুডৱিগৰ বৰ্ণনাৰ পৰা বুজা যায় যে ষ্টেলিনৰ শিষ্টাচাৰ আছিল নিখুঁত।

তেওঁ এমিল লুড়িগিলে এটা চিগারেট আগবঢ়াই ক'লে যে তেওঁৰ হাতত কমেও ডেৰঘণ্টা সময় আছে আৰু এমিল লুড়িগিলে খুচিমতে যিকোনো প্ৰশ্ন তেওঁক সুধিব পাৰে। ষ্টেলিনে নিৰ্দিষ্ট কৰি দিয়া ডেৰঘণ্টা সময় পাৰ হৈ যোৱাৰ পিছত এমিল লুড়িগিলে হাতঘড়ীটো উলিয়াই সময় চালে। তেতিয়া ষ্টেলিনে তেওঁক ঘড়ী নাচাবলৈ ইংগিত দি আৰু আধাৰঘণ্টা সময় বেছিকৈ কথা পাতিলৈ।

এমিল লুড়িগিৰ বৰ্ণনাৰ পৰা ষ্টেলিনৰ স্বভাৱৰ আৰু কিছুমান বৈশিষ্ট্যৰ কথা আমি জানিব পাৰোঁ। যি দুঘণ্টা সময় ষ্টেলিনে লুড়িগিৰ লগত কথা পাতিছিল সেই প্ৰায় গোটেইখিনি সময় তেওঁ লুড়িগিৰ মুখৰ ফালে এবাৰো চোৱা নাছিল। এটুকুৰা, কাগজত এডাল ৰঙা-নীলা পেঞ্চিলৰ ৰঙা আগটোৰে ছবি অঁকা কামত তেওঁ ব্যস্ত হৈ, আছিল। লুড়িগিলে এই কথাও লক্ষ্য কৰিছিল যে ষ্টেলিনে এবাৰৰ কাৰণেও পেঞ্চিলডালৰ নীলা আগটো ব্যৱহাৰ কৰা নাছিল। কথা পাতি থাকোতে ছবিৰে বহুত কাগজ ভৰাই পেলোৱাৰ পিছত ষ্টেলিনে স্থেবোৰ টুকুৰা টুকুৰ কৰি ফালি পেলায়। ষ্টেলিনৰ মুখৰ ভাৰ-ভঙ্গী ভালকৈ নিৰীক্ষণ কৰি লুড়িগিৰ মনত এনে এটা ধাৰণা হৈছিল যে জীৱনৰ অভিজ্ঞতাই তেওঁক সকলো মানুহকে সন্দেহৰ চকুৰে চাবলৈ শিকাইছিল—যাৰ ফলত তেওঁ হৈ পৰিছিল এজন খুব অকলশৰীয়া মানুহ। ষ্টেলিনৰ কঠস্বৰো নিজস্ব এক বৈশিষ্ট্য আছিল। মাতত খুব আৱেগ চলি দি কথা কোৱা মানুহ তেওঁ নাছিল। তেওঁৰ মুখৰ পৰা প্ৰতিটো শব্দ এটা এটাকৈ সৰি পৰিছিল হাতুৰীৰ আঘাতৰ দৰে। লুড়িগিৰ মনত এনে ধাৰণা হৈছিল যে আনক বশ্বা কৰিবৰ কাৰণেই যেন ষ্টেলিনৰ জন্ম হৈছিল। তেওঁৰ সমুখত থিয় হৈ বহুতো পুৰুষ আৰু তিৰোতাই বেঙ্গে-মূতা গৰুৰ দৰে কঁপিছিল; কিন্তু এটা শিশু বা এটা পশুৰে তেওঁৰ সমুখত তেনে কাম কৰাৰ কথা কল্পনা কৰাও সন্তুষ্ট নাছিল। লুড়িগিৰ মতে, অতীতৰ কোনোৰা এটা যুগত হোৱা হ'লে এনে মানুহক 'ৰাষ্ট্ৰপিতা' বুলি অভিহিত কৰা হ'লহেঁতেন।

ষ্টেলিনে লুড়িগিৰ প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ অতি বিশদভাৱে উত্তৰ দিছিল। কথা ক'বলৈ তেওঁ চুটি আৰু পৰিষ্কাৰ বাক্য ব্যৱহাৰ কৰিছিল। তেওঁ আৱেগ পৰিহাৰ কৰি যুক্তি-সহকাৰে সকলো কথা চিন্তা কৰিছিল। ষ্টেলিনে ইমান যুক্তিপূৰ্ণভাৱে চিন্তা কৰিব জানিছিল আৰু প্ৰাঞ্জলভাৱে নিজৰ বক্তৰ্যা প্ৰকাশ কৰিব পাৰিছিল যে এবাৰৰ কাৰণেও তেওঁ নিজৰ বক্তৰ্য শুন্দ কৰিব লগা হোৱা নাছিল। বহুতো বিশ্ববিদ্যালয় নেতাৰ লগত সাক্ষাতৰ অভিজ্ঞতা থকা এমিল লুড়িগিলে মন্তব্য কৰিছে যে ষ্টেলিনৰ সমতুল্য আত্মবিশ্বাস তেওঁ আন কোনো নেতাৰ মাজত দেখা নাছিল।

এমিল লুড়িগিলে ষ্টেলিনক সোধা প্ৰথম প্ৰশ্নটো আছিল : 'আপুনি জীৱনৰ বেছিভাগ সময় ষড়যন্ত্ৰ কৰিয়েই কঢ়ালে। এতিয়া আপুনি ভাৱে নেকি যে আপোনাৰ

শাসনত কোনো ধরণৰ বে-আইনী আন্দোলন বা বিক্ষেপ সম্বৰ নহ'ব?’

‘অন্ততঃ কিছুদূৰ পৰ্যন্ত সেইটো সম্বৰ’—ষ্টেলিনে উত্তৰ দিলে।

‘এনে এটা আশংকা আছে কাৰণেই বিপ্লবৰ পোন্ধৰ বছৰ পিছতো আপোনাৰ শাসন ইমান কঠোৰ হৈ আছে নেকি?’

‘নহয়, সেইটো নহয়। শাসন কঠোৰ কৰি বখাৰ কাৰণ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ মই কেইটামান ঐতিহাসিক উদাহৰণ দিম। বলশ্বেতিকসকল ক্ষমতালৈ অহাৰ পিছত তেওঁলোকে শক্রৰ প্রতি অতি মৰম মনোভাৰ প্ৰদৰ্শন কৰিছিল। উদাহৰণ স্বৰূপে সেই সময়ত মেনশ্বেতিকসকলৰ নিজস্ব বৈধ বাতৰি কাকত আছিল। আনকি সামৰিক প্ৰশিক্ষার্থীসকলৰো নিজস্ব বাতৰি কাকত আছিল। যেতিয়া পকাচুলীয়া জেনেৰেল ক্রেছুন্দুই লেনিনগ্রাদ আগ্ৰহণ কৰাৰ সময়ত আমি তেওঁক গ্ৰেপ্তাৰ কৰিছিলো, তেতিয়া সামৰিক শাসনৰ আইন অনুযায়ী তেওঁক ফাঁচি দিয়া বা কাৰাদণ্ড বিহা উচিত আছিল। কিন্তু তেওঁৰ প্ৰতিশ্ৰূতিৰ ওপৰত আস্থা ৰাখি আমি তেওঁক মুক্তি দিছিলো। কিন্তু অতি সোনকালেই আমি এই কথা বুজি পালো যে আমি বিপদ মাতি আনিছো সেই ব্যৱস্থাটোলৈ—যিটো ব্যৱস্থা আমি ইমান কষ্ট কৰি গঢ়ি তুলিব খুজিছোঁ। আমি আৰম্ভণিতেই ডাঙৰ ভুল কৰিবলৈ ওলাইছিলো। এনেৰোৰ শক্তিৰ বিকল্পে দয়া প্ৰদৰ্শন শ্ৰমিক শ্ৰেণীৰ বিকল্পে অপৰাধৰ বাহিৰে আন একে নহয়। মেনশ্বেতিক প্ৰভৃতি যিবোৰ দল-উপদল আৰু ব্যক্তিৰ প্রতি আমি নৰম মনোভাৰ দেখুৰাইছিলো তেওঁলোকে পশ্চিমীয়া শক্তিবোৰৰ সহায় লৈ আমাৰ বিকল্পে বিদ্ৰোহ কৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়াহে আমি উপলক্ষি কৰিলো যে একমাত্ৰ চৰম কঠোৰতা আৰু শক্তি প্ৰদৰ্শনৰ দ্বাৰাহে আমি নিজৰ উদ্দেশ্য সাধনৰ বাটত আগবঢ়িব পাৰিম।’

ষ্টেলিনৰ কথা শুনি লুডুরিগে ক'লে—‘এই নিষ্ঠুৰতাৰ নীতিৱে ব্যাপক ভয় আৰু সন্দ্রাস সৃষ্টি কৰিছে। মোৰ এনেকুৰা ধাৰণা হৈছে যে এইখন দেশত প্ৰতিজন লোকেই ভীতিগ্ৰস্ত। ৰাছিয়াৰ মানুহে দীৰ্ঘকাল ধৰি কষ্ট ভোগ কৰিছে আৰু তেওঁলোকক বাধ্য হ'বলৈ শিকোৱা হৈছে। সেই কাৰণে আপোনাৰ এই সম্পৰীক্ষা কেৱল ৰাছিয়াতহে কৃতকাৰ্য হ'ব পাৰে।’

‘আপোনাৰ বুজাত ভুল হৈছে’—ষ্টেলিনে ক'লে—‘এই ভুলটো সকলোৱেই কৰে। আপুনি ভাবে নেকি যে মানুহক কেৱল ভীতিগ্ৰস্ত কৰি ৰাখি চৈধ্য বছৰ ক্ষমতাত থকাটো সম্বৰ? অসম্বৰ। মানুহক কেনেকৈ ভীতিগ্ৰস্ত কৰি শাসন কৰিব লাগে সেই কথা খুব ভালকৈ জানিছিল জাৰে (Czar)। ইউৰোপত এইটো বহুদিন চলি থকা পুৰণি সম্পৰীক্ষা। ৰাছিয়াৰ মানুহক ভীতিগ্ৰস্ত কৰি ৰখাত জাৰক সহায় কৰিছিল ফ্ৰান্সৰ বুজোৱা শ্ৰেণীয়ে। তাৰ ফল কি হ'ল? শূন্য।’

‘কিন্তু এই নীতি অনুসরণ করিয়েই ৰোমানভ্সকলৰ পক্ষে তিনিশ বছৰ ক্ষমতাত থকাটো সম্ভৱ হৈছিল’—লুড়িগে উত্তৰ দিলে।

‘হয়, সেই কথা ঠিক। কিন্তু ৰোমানভ্সকলৰ বিকল্পে কিমানবাৰ বিদ্রোহ হৈছিল, কিমানবাৰ তেওঁলোকক প্রত্যাহান জনোৱা হৈছিল সেই কথা মনত আছেনে? পূৰ্বণি কথা পাহৰি গৈ কেৱল ১৯০৫ চনৰ বিদ্রোহৰ কথাকে মনত পেলাওকচোন। ভয় হ'ল মূলতে প্ৰশাসন কাৰ্যকৰী কৰাৰ এটা প্ৰশ্ন। মানুহৰ মনত আপুনি এবছৰ বা দুবছৰৰ বাবে ভয়ৰ ভব জগাৰ পাৰে, আৰু তাকে কৰি সেইখিনি সময়ৰ কাৰণে ভয়ৰ দ্বাৰাই মানুহক শাসন কৰিব পাৰে। কিন্তু কৃষক শ্ৰেণীক আপুনি কেতিয়াও ভয়ৰ দ্বাৰাই শাসন কৰিব নোৱাৰে। দ্বিতীয়তে, ৰাছিয়াৰ শ্ৰমিক শ্ৰেণী আপুনি ভবাৰ নিচিনাকৈ ইমান ভীৰু আৰু দীৰ্ঘ-যন্ত্ৰণা-কাতৰ নহয়।’

সেই একেটা বিষয়ৰ ওপৰত ষ্টেলিনে আৰু কিছু সময় কথা কৈ থাকিল। তেওঁৰ কথা শেষ হোৱাৰ পিছত লুড়িগে এটা নতুন প্ৰসংজ উৎপন্ন কৰি ক'লে—‘মই ইয়াত যিমানেই জনগণৰ শক্তিৰ কথা শুনিবলৈ পাওঁ, সিমানেই মই এটা কথা লক্ষ্য কৰি অতি অঁচৰিত হওঁ যে ৰাছিয়ত যিমান বীৰ-পূজা চলে সিমানখিনি আন ক'তে নচলে। অথচ ৰাছিয়াই হ'ল এনে এখন ঠাই—য'ত বীৰ-পূজা দেখিবলৈ কোনেও আশা নকৰে। আপোনালোকে ইতিহাসৰ জড়বাদী ব্যাখ্যাত বিশ্বাস কৰে। মই নকৰোঁ। মই ভাৰোঁ যে মানুহেহে ইতিহাস নিৰ্মাণ কৰে। সি যি কি নহওক, আপোনালোকৰ জড়বাদী দৰ্শনে আপোনালোকক বীৰ-পূজাৰ পৰা বিৰত বখা উচিত। অথচ ৰাছিয়াত যিফালেই চোৱা যায় সেইফালেই চকুত পৰে নেতাসকলৰ মূর্তি আৰু ছবি। যুক্তি-সহকাৰে চাবলৈ গ'লে একমাত্ৰ আপোনাসকলেই কোনো অজ্ঞাতনাম সৈনিক বা আন তেনে কোনো ব্যক্তিক বীৰৰ আসনত বহুৱাই পূজা কৰা উচিত নহয়। এই স্ব-বিৰোধিতাৰ ব্যাখ্যা আপুনি কেনেকৈ কৰিব খোজে?’

‘আপুনি ভুল কৰিছে। মাৰ্কে তেওঁৰ বচনাৰ যিটো অংশত দৰ্শনৰ দাবিদ্যৰ কথা কৈছে সেই অংশটো আকো এবাৰ পঢ়ি চাওক। তাত আপুনি দেখিব যে মানুহেহে ইতিহাস নিৰ্মাণ কৰে বুলি মাৰ্কে লিখি হৈ গৈছে। অৱশ্যে সেয়েই যেনিবা আপুনি ভবা ধৰণে নহয়। মানুহ এটা নিৰ্দিষ্ট সময়ত যি পৰিস্থিতিত বাস কৰিবলৈ বাধ্য হয় সেই পৰিস্থিতিৰ প্রতি হোৱা প্ৰতিক্ৰিয়াৰ মাজেদিয়ে মানুহে ইতিহাস নিৰ্মাণ কৰে। প্ৰত্যেক প্ৰজন্মৰ মানুহেই একো একোটা নতুন পৰিস্থিতিৰ সন্মুখীন হ'ব লগাই হয়। সাধাৰণভাৱে মহৎ লোকৰ মূল্য নিৰূপণ কৰিব পাৰি পৰিবেশ আৰু পৰিস্থিতিৰ লগত তেওঁৰ মোকাবিলা কৰাৰ সামৰ্থ্যৰ দ্বাৰা। অন্যথাই তেওঁলোক কেৱল ডন কুইক্সত মাৰ্কৰ নিজৰ কথা আপুনি মানুহ আৰু পৰিস্থিতিৰ প্রতি তুলনা কৰা উচিত নহয়।

মোৰ নিজৰ বিশ্বাস বা ধাৰণা মতে ইতিহাসেহে মানুহ নিৰ্মাণ কৰে। ত্ৰিশ বছৰ কাল
ধৰি আমি মাৰ্ক অধ্যয়ন কৰিছোঁ।'

কথা প্ৰসঙ্গত এবাৰ এমিল লুডবিগে আমেৰিকাৰ কথা উলিয়ালে। তেওঁ
ক'লে—'মই ৰাহিয়াৰ সকলো ঠাইতে এটা কথা লক্ষ্য কৰিছোঁ যে ইয়াত আমেৰিকাক
বিশেষভাৱে শ্ৰদ্ধা কৰা হয়। এইটো এটা অতি আচৰিত কথা নহয়নে যে পুঁজিবাদৰ
শ্ৰান্ন কৰিব বিচৰা ৰাহিয়াই পুঁজিবাদৰ পীঠছান আমেৰিকাক ইমান শ্ৰদ্ধা কৰে?'

মুহূৰ্তৰ কাৰণেও চিন্তা কৰিবলৈ সময় নলৈ ষ্টেলিনে এটা চমৎকাৰ উত্তৰ দিলৈ—
'আপুনি কথাবোৰ অলপ বঢ়াই কৈছে। আমেৰিকাৰ প্ৰতিটো কথাৰ প্ৰতি এই দেশত
কোনো ধৰণৰ সাধাৰণ শ্ৰদ্ধাৰ মনোভাৱ নাই। ব্যৱসায়, উদ্যোগ, সাহিত্য আদি সকলো
ফেওতে আমেৰিকানসকলে যি ব্যৱহাৰিক বুদ্ধিৰ পৰিচয় দিয়ে তাৰ প্ৰতিহে
ৰাহিয়ানসকলৰ বিশেষ শ্ৰদ্ধা আছে। কিন্তু আমি এই কথা কেতিয়াও পাহৰি নাথাকোঁ
যে আমেৰিকা এখন পুঁজিবাদী দেশ। আমেৰিকানসকল বিচক্ষণ মানুহ। অন্ততঃ সেই
দেশৰ বহুত মানুহ বিচক্ষণ; দৈহিক আৰু মানসিকভাৱে সুস্থ। কামৰ প্ৰতি আৰু
দৈনন্দিন জীৱনৰ ঘটনাৱলীৰ প্ৰতি তেওঁলোকৰ মনোভাৱ সুস্থ। আমেৰিকান জীৱনৰ
সৱলতা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশটোৱে আমাৰ প্ৰশংসা দাবী কৰে। আমেৰিকান সমাজৰ
চৰিত্ৰ পুঁজিবাদী হোৱা সত্ত্বেও সেই দেশৰ ঔদ্যোগিক আৰু ব্যৱহাৰিক জীৱনত চলি
থকা প্ৰথাবোৰ ইউৰোপৰ যিকোনো দেশৰ প্ৰথাতকৈ বেছি গণতান্ত্ৰিক, কাৰণ
ইউৰোপীয় সমাজৰ পৰা আভিজাত্যৰ প্ৰভাৱ এতিয়াও দূৰীভূত হোৱা নাই।

ষ্টেলিনৰ কথা শুনি লুডবিগে প্ৰায় মুখৰ ভিতৰতে কোৱাৰ নিচিনাকৈ সৰু
মাতেৰে ক'লে—'কথাটোয়ে কিমান সঁচা সেই কথা আপুনিও কিজানি ভালকৈ
নাজানে।'

লুডবিগে সৰু মাতেৰে কথাটো কৈছিল যদিও তেওঁৰ কথা দোভাষীৰ কাণত
পৰিল আৰু তেওঁ লগে লগে ষ্টেলিনে বুজি পোৱাকৈ কথাখিনি অনুবাদ কৰি দিলৈ।

ষ্টেলিনে ক'লে—'মই নজনা নহয়, মই জানো। ইউৰোপৰ বহু দেশত সামন্ত-
যুগীয় চৰকাৰৰ বিলুপ্তি ঘটিছে যদিও সামন্তবাদী মনোভাৱ কিন্তু সেইবোৰ দেশত
এতিয়াও সৱল আৰু সক্ৰিয় হৈ আছে। সেইবোৰ দেশৰ আভিজাত্যবাদী পৰিবেশত
বহুতো বিশেষজ্ঞ আৰু প্ৰযুক্তি-বিশাৰদে এতিয়াও উত্তৰাধিকাৰ সূত্ৰে পোৱা পৰম্পৰা
বহুল কৰি ফুৰিছে। আমেৰিকাৰ বিয়য়ে কিন্তু সেই কথা ক'ব নোৱাৰি�।
উপনিবেশকাৰীৰ দেশ আমেৰিকাত জমিদাৰ বা অভিজাত সম্প্ৰদায় নাই। সেই
কাৰণেই সেই দেশৰ সামাজিক বীতি-নীতিত এটা সহজ প্ৰাণ-প্ৰাচুৰ্য দেখা যায়।
বাণিজ্য আৰু উদ্যোগত তেওঁলোকৰ সৱলতা ফুটি উঠে, আৰু সেই কথা অতি

সহজেই ৰাছিয়ানসকলৰ চকুত পৰে। আমেৰিকানসকলে যেতিয়া কাম কৰি থাকে তেতিয়া কোনজন নো ইঞ্জিনীয়াৰ আৰু কোন সাধাৰণ শ্ৰমিক সেইটো চিনি পোৱা টাল হৈ পৰে।

আমেৰিকাৰ প্ৰসঙ্গ সিমানতে এৰি লুডৰিগ এইবাৰ ইউৰোপলৈ আহিল। তেওঁ ষ্টেলিনক সুধিলে—‘মই যিমানদূৰ জানো, আপুনি ইউৰোপত মাত্ৰ কেইমাহমানহে আছিল। আনহাতে লেনিন আছিল বিশ বছৰ। বিপ্লৱৰ নেতৃত্ব দিবৰ কাৰণে নিজকে প্ৰস্তুত কৰিবলৈ কোনটো বেছি ভাল? স্বদেশত থকাটো, নে বিদেশত?’

ষ্টেলিনে এই প্ৰশ্নৰ ‘হয়’ বা ‘নহয়’ একো পোনপটীয়া উত্তৰ নিদি এটা দীঘলীয়া সাধাৰণ ব্যাখ্যা আৰম্ভ কৰিলে।

‘লেনিনৰ কথাটো মই এটা ব্যতিক্ৰম বুলি ধৰিম’—তেওঁ ক’বলৈ ধৰিলে—‘লেনিনে বিদেশত থাকিয়েই ৰাছিয়াৰ যিমান খবৰ বাখিছিল, আমাৰ বহুতেই ৰাছিয়াত থাকিও সিমানখিনি খবৰ বাখিব পৰা নাছিল। ১৯০৭, ১৯০৮ আৰু ১৯১২ চনত মই তেওঁক বিদেশত দেখা কৰিছিলো। তেতিয়া মই দেখিছিলো যে তেওঁ ৰাছিয়াৰ বাজনীতিকসকলৰ পৰা প্ৰতিদিনে জাপে জাপে চিঠি পাইছিল, আৰু ৰাছিয়াত থকা মানুহকৈ তেওঁ ৰাছিয়াৰ বিষয়ে বেছি কথা জানিছিল। তথাপি তেওঁ বিদেশত থাকিব লগা হোৱাটো এটা ডাঙৰ দুৰ্ভাগ্যৰ কথা বুলি ভাবিছিল। অৱশ্যে বিপ্লৱৰ কাৰণে কাম কৰা বেছিভাগ মানুহ ৰাছিয়াতেই আছিল, আৰু তেওঁলোকে কৰা কাম আছিল অতি প্ৰশংসনীয়। বিপ্লৱৰ কাৰণে কাম কৰা লোকসকলৰ ভিতৰত দুশজনে যদি ৰাছিয়াত থাকি কাম কৰিছিল, তেন্তে মাত্ৰ এজনেহে বিদেশত থাকি কাম কৰিছিল। আমাৰ বৰ্তমানৰ কেন্দ্ৰীয় কমিটীৰ ৭০ জন সদস্যৰ ভিতৰত মাত্ৰ তিনিজন নে চাৰিজনেহে বিদেশত থাকি বিপ্লৱৰ কাম কৰিছিল।’

‘কিন্তু লেনিনে বিদেশত তাকি ইউৰোপৰ বিষয়ে যি জ্ঞান অৰ্জন কৰিছিল, আপুনি তাৰ প্ৰশংসা নকৰেনে, বা বিপ্লৱৰ কাৰণে সেই জ্ঞান অতি মূল্যবান আছিল বুলি স্বীকাৰ নকৰেনে?’—লুডৰিগে প্ৰশ্ন কৰিলে।

‘ইউৰোপ বুলিলে আপুনি কি বুজে? ইউৰোপত প্ৰবাস-জীৱনযাপন কৰা বহুতো মানুহকে আপুনি চিনি পায়। যিসকল লোকে ইউৰোপৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিব খোজে তেওঁলোকে সেই কাম ইউৰোপৰ বাহিৰত থাকি কৰাতকৈ ইউৰোপত থাকি নিশ্চয় বেছি ভালকৈ কৰিব পাৰিব। এই অৰ্থত ইউৰোপত অতি কম দিনৰ কাৰণে থাকিবলৈ সুযোগ পোৱা আমাৰ নিচিনা মানুহবোৰে নিশ্চয় ইউৰোপক ভালকৈ জনাৰ বহুতো সুযোগ হেৰুৱাইছো। কিন্তু আমি যদি ইউৰোপৰ অৰ্থনীতিৰ বিষয়ে জ্ঞান আহৰণ কৰাৰ কথা ক’ব খোজঁ, আমি যদি ঔদ্যোগিক টেকনিক আৰু নেতৃত্বৰ প্ৰশিক্ষণৰ

কথা ক'ব খোজোঁ, ইউরোপৰ সমগ্ৰ বিজ্ঞান, সাহিত্য আৰু বৰ্ম্য-ৰচনাৰ কথা ক'ব খোজোঁ, তেন্তে মই ভাৰ্বো যে সেইবোৰ জ্ঞান আহৰণ কৰিবলৈ ইউরোপত বাস কৰাৰ কোনো দৰকাৰ নাই। মই মোৰ এনেকুৱা কেবাজনো কমৰেডৰ কথা ক'ব পাৰোঁ— যিসকলে জার্মানীত কুৰি বছৰতকৈ বেছি কাল বাস কৰিছিল। কিন্তু আপুনি যদি তেওঁলোকক জার্মানীৰ বিষয়ে কিবা বিশেষ নিৰ্দিষ্ট প্ৰশ্ন সোধে, তেন্তে তেওঁলোকে তেনেকুৱা এটা প্ৰশ্নৰো উত্তৰ দিব নোৱাৰিব।'

কিছুসময়ৰ পিছত লুড়িগে 'সমতা'ৰ প্ৰশ্নটো উথাপন কৰিলৈ। সাম্যবাদে সমতাত বিশ্বাস কৰে; কিন্তু লুড়িগে এটা কথা লক্ষ্য কৰি আচৰিত হৈছে যে কমিউনিষ্ট বাছিয়াত সাম্যবাদৰ পূৰ্বৰ ধাৰণা বা সংজ্ঞা পৰিত্যক্ত হৈছে। ষ্টেলিনে নিজেই এই বুলি মত প্ৰকাশ কৰিছে যে সকলোকে সমান কৰাৰ প্ৰয়াসটো হ'ল মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ পক্ষপাতৰ অৱশ্যে মাত্ৰ।

লুড়িগৰ কথা শুনি ষ্টেলিনে ক'লে—'এনেকুৱা কোনো সমাজবাদ মাৰ্ক্স স্বীকাৰ কৰা নাছিল—যি ধৰণৰ সমাজবাদত সকলোৱেই সমান পৰিমাণে কৃটি আৰু মাংস পায়, একে ধৰণৰ পিন্ধা কাপোৰ পায়, সমান দৰমহা পায়। মাৰ্ক্স কেৱল এই কথাহে কৈছিল যে যেতিয়ালৈকে শ্ৰেণীবোৰ সম্পূৰ্ণভাৱে নিশ্চিহ্ন কৰা নহয় আৰু যেতিয়ালৈকে পৰিশ্ৰমক মানুহে কামা বুলি নাভাবে (এতিয়া বেছিভাগ মানুহৰ কাৰণেই কাম এটা বোজা মাত্ৰ), তেতিয়ালৈকে বেছিভাগ মানুহেই নিজে কাম কৰাতকৈ আনে কাম কৰাটো বেছি ভাল পাব। সেই কাৰণে শ্ৰেণী-বৈষম্য নিশ্চিহ্ন নোহোৱালৈকে প্ৰত্যেক মানুহকে পাৰিশ্ৰমিক দিয়া হ'ব তেওঁলোকৰ সামৰ্থ্য আৰু উৎপাদন-দক্ষতা অনুযায়ী। সেইটোৱেই হ'ল সমাজবাদৰ প্ৰথম পৰ্যায়ৰ মাৰ্ক্সীয় সূত্ৰ। যেতিয়া সমাজবাদে সম্পূৰ্ণতা লাভ কৰিব, তেতিয়া প্ৰত্যেক মানুহেই শ্ৰম কৰিব নিজৰ সামৰ্থ্য অনুযায়ী আৰু পাৰিশ্ৰমিক পাব নিজৰ প্ৰয়োজন অনুযায়ী। এই কথা সম্পূৰ্ণ স্পষ্ট হোৱা উচিত যে বেলেগ বেলেগ মানুহৰ প্ৰয়োজনবোৰো বেলেগ বেলেগ হয়, সক বা ডাঙৰ হয়। ব্যক্তিগত কৃচি আৰু প্ৰয়োজনৰ পাৰ্থক্য থকাৰ কথাটো সমাজবাদে কেতিয়াও অস্বীকাৰ কৰা নাই। ট্রাণ্শ আৰু গোথাৰ কাৰ্যসূচী সমালোচনা কৰি মাৰ্ক্স লিখা প্ৰবন্ধ পঢ়ি চাব। তাত মাৰ্ক্স সকলোকে সমান কৰাৰ নীতিক আক্ৰমণ কৰিছে। সকলো মানুহক সমান কৰিব লাগিব—এনে এটা ধাৰণা হ'ল আদিম কৃষক মনন্তত্ত্বৰ এটা অংশ মাত্ৰ। ই সমাজবাদী ধাৰণা নহয়।

এই প্ৰসঙ্গতে ষ্টেলিনে ক্ৰমৰেলৰ নামটো টানি আনিছিল আৰু লুড়িগে তেওঁৰ যুক্তিৰ বিৰোধিতা কৰিব বিচাৰিছিল। কিন্তু কিবা এটা ভাৰি তেওঁ সেইটো নকৰি আন এটা বিষয় উথাপন কৰিলৈ। তেওঁ ষ্টেলিনক ক'লে—'মানুহৰ ধাৰণা যে আপুনি

নিজৰ বিষয়ে কিংবদন্তি সৃষ্টি কৰিব নিবিচাৰে। অৰ্থ আপুনি জনপ্ৰিয় হোৱাৰ মূলতেই আছে এনে এটা কিংবদন্তি যে আপোনাৰ মুখৰ পৰা এক মুহূৰ্তৰ কাৰণেও পাইপটো নুগুচে। এই কথা সঁচানে?’

ষ্টেলিনে হাঁহি এটা মাৰি ক'লে—‘মই ধূমপান কিমান কৰোঁ সেইটো আপুনি দেখোন নিজ চকুৰেই দেখিলে। আজি বাতিপুৰা মই পাইপটো ঘৰতেই এৰি হৈ আহিছোঁ।’

‘কিন্তু আপুনি সঁচাকৈয়ে কিংবদন্তিৰ বিৰোধিতা কৰেনে?’

‘নকৰোঁ—যদিহে সেইবোৰ সৃষ্টি কৰে সাধাৰণ মনুহে।’

ষ্টেলিনৰ পৰা বিদায় লোৱাৰ আগতে লুড়িগে সুধিলে—‘মোৰ এটা প্ৰশ্নই আপোনাক খুব আচৰিত কৰিব নেকি?’

ষ্টেলিনে একে আষাৰে উত্তৰ দিলে—‘ৰাহিয়াত ঘটা কোনো ঘটনাই মোক আচৰিত কৰিব নোৱাৰে।’

লুড়িগে তেতিয়া তেওঁৰ প্ৰশ্নটো সুধিলে—‘আপুনি ভাগ্যত বিশ্বাস কৰেনে?’

ষ্টেলিন হঠাৎ খুব গন্তীৰ হৈ পৰিল। মোৰ ফালে ঘূৰি তেওঁ মোৰ মুখলৈ স্থিৰ দৃষ্টিৰে চাই পঠিয়ালে। খুব চিন্তিত মুখভঙ্গীৰে তেওঁ কিছুসময় নীৰৰ হৈ ৰ'ল। তাৰ পিছত তেওঁ ক'লে—‘নকৰোঁ, মই ভাগ্যত বিশ্বাস নকৰোঁ। সেইটো এটা কু-সংকাৰ মাত্ৰ। ই এটা অৰ্থহীন ধাৰণা।’ সেইখিনিলৈকে কৈ তেওঁ মুখৰ ভিতৰতে শব্দ কৰি এটা হাঁহি মাৰিলে—যিটো হাঁহি একান্তভাৱে ষ্টেলিনৰ নিজহ। তাৰ পিছত তেওঁ আকো ক'বলৈ ধৰিলে—‘গ্ৰীকসকলে যি ধৰণৰ অৰ্থহীন ধাৰণাত বিশ্বাস কৰিছিল। তেওঁলোকে যিসকল দেৱ-দেৱীত বিশ্বাস কৰিছিল—সেই দেৱ-দেৱীসকলেই ওপৰৰ পৰা সকলো পাৰ্থিৰ ঘটনা নিমন্ত্ৰণ কৰিছিল।’

‘আপুনি ইতিমধ্যে শত-সহস্ৰ বিপদ অতিক্ৰম কৰি আহিছে। যুদ্ধ আৰু বিপ্লব, নিৰ্বাসন আৰু দেশান্তৰ—সকলো সময়তে বিপদে আপোনাক অনুসৰণ কৰিছিল। এইটো কি কেৱল আপত্তিক ঘটনা (accident) যে আপুনিও এতিয়াও জীয়াই আছে আৰু আন কোনোৰা এজনে আপোনাৰ ঠাই দখল কৰা নাই?’

ষ্টেলিনক সামান্য বিৰক্ত হোৱা যেন দেখা গ'ল। অৱশ্যে সেইটো মাত্ৰ এক মুহূৰ্তৰ কাৰণে। তাৰ পিছত তেওঁ স্পষ্ট গল্গলীয়া মাতেৰে ক'লে—‘এক্সিডেণ্ট নহয় হেৰে লুড়িগ, এক্সিডেণ্ট নহয়। সম্ভৱতঃ এনে বহুতো ভিতৰুৱা আৰু বাহিৰা কৰণ ঘটিছিল—যিবোৰে মৃত্যুৰ মুখৰ পৰা মোক ৰক্ষা কৰিছিল। অৱশ্যে আজি যে এই আসনত আন এজন নবহি মই বহি আছোঁ সেইটোক নিশ্চয় এটা এক্সিডেণ্ট বুলি ক'ব পাৰি।’

কথাবোৰ আৰু বেছি স্পষ্ট কৰিবৰ কাৰণে তেওঁ আকৌ ক'লে—‘ভাগ্য হ'ল নিয়মৰ পৰিপন্থী। ই এটা ৰহস্যপূৰ্ণ ধাৰণা, আৰু কোনো ৰহস্যপূৰ্ণ তত্ত্বত মই বিশ্বাস নকৰোঁ। অৱশ্যে মই ইমানবোৰ বিপদৰ পৰা হাত সাৰি আজিলৈকে বাচি থাকিব পৰাৰ নিশ্চয় কিবা কাৰণ আছে। কেৱল এঞ্জিনেৰ ফলত সেইটো সন্তুষ্ট নহ'লহেঁতেন।’

ষ্টেলিনৰ পৰা বিদায় লৈ ওলাই আহি অপেক্ষমান মটৰ গাড়ীত বহাৰ পিছত ষ্টেলিনৰ কথাবোৰ লুডুৰিগৰ কাণত বাজিবলৈ ধৰিলৈ। তেওঁ ভবিবলৈ ধৰিলৈ— যিটো প্ৰাসাদৰ পৰা তেওঁ এইমাত্ৰ ওলাই আহিল তাত এসময়ত বাস কৰিছিল ৰাছিয়াৰ জাৰসকল। তেওঁলোকৰ হাতলৈ যি ক্ষমতা আহিছিল সি সকলো সময়তে স্বাভাৱিক উপায়েৰে অহা নাছিল। সেই একেটা প্ৰাসাদতে মৃত্যুৰে এদিন তেওঁলোকক গ্ৰাস কৰিলৈ। আজি সেই একেটা প্ৰাসাদতে বহি জৰ্জিয়াৰ এজন কৃষকৰ সন্তানে ‘ভাগ্য’ শব্দটো শুনি বিদ্রূপৰ হাঁহি মাৰিছে। প্ৰাসাদৰ বিস্তীৰ্ণ প্ৰাঙ্গণত বৃত্তাকাৰে সজাই থোৱা কামানবোৰ মাৰ যাৰ ধৰা বেলিৰ পোহৰত জিকমিকাৰ ধৰিছে। প্ৰত্যেকটো কামানৰ গাত খোদিত হৈ আছে নেপোলিয়নৰ নামৰ আদ্যাকৰ ‘N’। কামানৰ গাত নিজৰ নাম খোদিত কৰি এটা অনুৰ্বৰ দ্বীপৰ পৰা অহা ক্ষুদ্ৰকায় কৰ্পোৰেল এজনে মৃত্যাৰ মুখত ছাব মাৰিব খুজিছিল নিজৰ নাম!

নেপোলিয়নে গ্ৰেটেক সুধিছিল—‘ভাগ্যৰ লগত আপোনাৰ কি সম্পর্ক?’
‘বাজনীতিয়েই হ'ল ভাগ্য।’

মার্ক্সবাদ

কনফুচিয়াছৰ চিন্তাধাৰাই সুদীৰ্ঘ দুহাজাৰ বছৰ ধৰি চীনসকলৰ ব্যক্তিগত আৰু সামাজিক জীৱন নিয়ন্ত্ৰণ কৰি আহিছে। মাও জে দং চীনৰ সৰ্বময় শাসনকৰ্তা হৈ থকাৰ সময়ত চি পি ফিংজাৰেন্ড নামৰ এজন সাংবাদিক চীনদেশ ভ্ৰমণ কৰিবলৈ গৈছিল। তাত তেওঁ এটা কথা দেখি অতি আচৰিত হৈছিল যে মাও জে দঙ্গৰ চিন্তাধাৰা-সম্বলিত এখন ক্ষুদ্ৰকায় ৰঙা কিতাপে কনফুচিয়াছৰ প্ৰভাৱকো চেৰ পেলাবলৈ সমৰ্থ হৈছিল। কমিউনিজমক যদি এটা নতুন ধৰ্ম বুলি কল্পনা কৰি লোৱা হয়, তেন্তে মাও জে দঙ্গৰ ৰঙা কিতাপখন হৈ পৰিছিল চীনদেশৰ আবাল-বৃন্দ-বনিতা সকলো মানুহৰে অবশ্য-পাঠ্য শাস্ত্ৰ-গ্ৰন্থ। ফিংজাৰেন্ডৰ মনলৈ তেও়িয়াই এটা প্ৰশ্ন আহিছিল : আহিব ধৰা যুগবোৰতো মাও জে দঙ্গৰ চিন্তা-ধাৰা সমানেই প্ৰভাৱশালী হৈ থাকিবনে?

মাও জে দঙ্গৰ মৃত্যু হৈছিল ১৯৭৬ খ্ৰীষ্টাব্দত। যুগ যুগ দূৰৰ কথা, মাও জে দঙ্গৰ শিক্ষা আৰু বাণী পাহৰি যাবলৈ মানুহৰ এটা দশকো সময় নালাগিল। মাওবাদৰ ধৰ্মসন্তুপৰ ওপৰত তেওঁৰ বাজনৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক উত্তৰাধিকাৰীসকলে যি নতুন অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থা গঢ়ি তুলিছে সি মাওবাদ তথা মার্ক্সবাদৰ প্ৰতি চৰম ভেঙ্গুচালিৰ বাহিৰে আন একো নহয়।

মার্ক্সবাদ ভাল নে বেয়া, গ্ৰহণীয় নে বজনীয়, সি হয়তো এতিয়াও তৰ্কৰ বিষয় হৈ আছে। মার্ক্সবাদ নামৰ এটা নতুন আদৰ্শৰ বেদীত যিসকল লোকে নিজৰ জীৱন উচৰ্গা কৰিছিল তেওঁলোকে জীৱনৰ প্ৰায় শেষ প্ৰাপ্তত উপনীত হৈ সমস্ত জীৱন ধৰি লালন কৰি অহা আদৰ্শটোক ভুল বুলি স্বীকাৰ কৰিবলৈ নিশ্চয় টান পাব। মার্ক্সবাদ ভাল নে বেয়া সেই বিষয়ে তৰ্কত প্ৰবৃত্ত হোৱাটো আমাৰো উদ্দেশ্য নহয়। কিন্তু চুকুৰ আগত ঘটি থকা বাস্তৱ ঘটনাবোৰ দেখিও নেদেখাৰ ভাও জুৰি থকাৰ একো উপায় নাই। বাস্তৱ সত্য হ'ল এইটোৱেই যে মাত্ৰ এটা শতাব্দীৰ ভিতৰতে মার্ক্সবাদৰ যেনেকৈ উখান ঘটিছিল ঠিক তেনেকৈ তাৰ পতনো ঘটিছে। গ্ৰীক দার্শনিক প্লেটোৰ সপোনক দিঠকত পৰিণত কৰি এটা দার্শনিক তত্ত্বৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কুৰি শতিকাত এখন বাস্তৱ প্ৰতিষ্ঠিত হৈছিল। দার্শনিক তত্ত্বটো আছিল মার্ক্সবাদ। বাস্তৱখন আছিল ছোভিয়েট বাছিয়া। কিন্তু পৃথিৱীৰ কোটি কোটি মানুহৰ মনত নতুন আশা আৰু ভাৰোমাদনা

জগাই তুলি ১৯১৭ খ্রীষ্টাব্দত প্রতিষ্ঠিত হোৱা এই নতুন ৰাষ্ট্ৰখন মাত্ৰ এশ বছৰো টিকি থাকিব নোৱাৰিলো। ১৯৮৯ খ্রীষ্টাব্দত ৰাছিয়াকে ধৰি সমগ্ৰ পূব ইউৰোপত কমিউনিজমৰ পতন ঘটিল। কমিউনিজমৰ বিশ্ব-বিজয়ৰ আশাতো ধূলিসাং হ'লেই; তাৰ লগে লগে কেৱল নামত কমিউনিষ্ট হৈ থকা বাকীবোৰ দেশেও দ্রুতগতিৰে নিজৰ ৰং সলনি কৰিবলৈ বাধ্য হ'ল। এতিয়া কেৱল মতান্দ আৰু দুৰাবোগ্য আশাৰ্দীৰ বাহিৰে আন কাৰো পক্ষে মাৰ্ক্সবাদ তথা কমিউনিজমৰ কিবা ভৱিষ্যৎ আছে বুলি কল্পনা কৰাটো অসম্ভৱ।

ভাৰতৰ কমিউনিষ্ট আন্দোলনৰ ইতিহাস প্রায় কমিউনিজমৰ ইতিহাসৰ সমানেই পূৰণি। ১৯২০ খ্রীষ্টাব্দত মক্ষোত স্থাপিত হোৱা ভাৰতৰ কমিউনিষ্ট পার্টীয়ে ভাৰতৰ মাটিত খোপনি পোতে ১৯২৪ খ্রীষ্টাব্দত। ভাৰতলৈ মাৰ্ক্সবাদৰ বাণী কঢ়িয়াই আনা মানবেন্দ্ৰনাথ ৰায় আছিল লেনিন আৰু ট্ৰটশ্কিৰ ঘনিষ্ঠ সহকাৰী আৰু সম-মৰ্যাদাৰ আন্তৰ্জাতিক নেতা। কিন্তু ভাৰতত কমিউনিষ্ট আন্দোলনৰ এনে শুভাৰম্ভ হোৱা সত্ত্বেও সুদীৰ্ঘ ৭০ বছৰৰ ভিতৰত কমিউনিজমে এই বিশাল দেশৰ মাত্ৰ তিনিখন ৰাজ্য জয় কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। দেশৰ বেছিভাগ ঠাইতেই কমিউনিজমৰ উপস্থিতি আছিল নগণ্য। সেই তিনিখন ৰাজ্যৰ ভিতৰতো একপ্ৰকাৰৰ অভিলেখ স্থাপন কৰিছিল পশ্চিমবংগই। কিন্তু একে-লেখাৰিয়ে ২৩ বছৰ ক্ষমতাত থকা পশ্চিমবংগৰ চি পি এম নেতৃত্বাধীন বাওঁপহী চৰকাৰ সম্পত্তি এক চৰম অমৰ্যাদাৰ সন্মুখীন হ'ব লগা হৈছে। মমতা বেনাজী নামৰ এগৰাকী মহিলাই যোৱা কেইবছৰমান ধৰি পশ্চিমবংগৰ কমিউনিষ্ট চৰকাৰক ক্ষমতাচুক্ত কৰাটোকেই জীৱনৰ একমাত্ৰ ব্ৰত হিচাপে বাছি লৈছিল। তীৱ্র কমিউনিষ্ট-ঘৃণা আৰু ক্ষমতা-প্ৰীতিৰ বাহিৰে তেওঁৰ আন একো সদৰ্থক ৰাজনৈতিক দৰ্শন তথা কাৰ্যসূচী এতিয়ালৈকে কাৰো চকুত পৰা নাই। অথচ মাত্ৰ সেই সামান্য সম্বল লৈয়েই তেওঁ প্ৰায় ধৰাশায়ী কৰিছে এনে এটা ৰাজনৈতিক দৰ্শন আৰু কাৰ্যসূচীক—যিটো দৰ্শন আৰু কাৰ্যসূচী গঢ় লৈ উঠিছিল প্ৰায় এটা শতিকাৰ আদৰ্শগত সংগ্ৰামৰ অভিজ্ঞতা আৰু কোটি কোটি মানুহৰ আশা আৰু স্বপ্নৰ ভিত্তিত। ডেভিদৰ হাতত গলিয়াথৰ পৰাজয়ৰ দৰে মমতা বেনাজীৰ হাতত কমিউনিজমৰ পৰাজয়েও এক নতুন ভৱিষ্যতৰ ইংগিত দিছে। পশ্চিমবংগৰ পৰা কমিউনিজমে বিদায় ল'বলৈ হ'লে ভাৰতৰ মাটিৰ পৰাও কমিউনিজম নিশ্চিহ্ন হ'বলৈ বোধহয় বেছিদিন নালাগিব। ভাৰতৰ কমিউনিষ্ট পার্টীবলৈ নতুন তেজৰ অমদানি ইতিমধ্যে বন্ধ হোৱাৰ দৰে হৈছে। যৌৱনক জোৰাবিব নোৱাৰা কোনো ৰাজনৈতিক দল বা আদৰ্শৰ একো ভৱিষ্যৎ থাকিব নোৱাৰে।

মানুহে যুগ যুগ ধৰি ইউট'পিয়া তথা এনে এক আদৰ্শ সমাজ-ব্যবস্থাৰ স্বপ্ন দেখি

আহিছে—য'ত মানুহ সম্পূর্ণরূপে সুখী হ'ব পাৰিব। এই ইউট'পিয়াৰ সন্ধানত মানুহে যুগ যুগ ধৰি মানুহৰ তেজেৰে ধৰণী ৰাঙ্গলী কৰিবলৈ বিধাবোধ কৰা নাই। মাৰ্ক্সবাদে পৃথিবীৰ প্ৰায় অৰ্ধেক অধিবাসীৰ চকুৰ আগত এনে এক স্বপ্নময় ইউট'পিয়াৰ ছবি দাঙি ধৰিছিল। এই কমিউনিষ্ট ইউট'পিয়াৰ নামত কুৰি শতিকাৰ আশীৰ্বাদ বছৰৰ ভিতৰত প্ৰায় দহ কোটি মানুহে প্ৰাণ হেৰুৱাইছে। এই ইউট'পিয়াৰ স্বপ্নই পৃথিবীৰ কোটি কোটি মানুহৰ হৃদয়ত জগাই তুলিছিল মহাকাব্যিক আৱেগ। কিন্তু সকলো যেন অথলে গ'ল। পৃথিবীৰ ইখন দেশৰ পিছত সিখন দেশত নুমাই আহিছে মাৰ্ক্সবাদী আদৰ্শৰ জীৱন-বস্তি।

কিন্তু সেইবুলি মানুহে ইউট'পিয়াৰ স্বপ্ন দেখিবলৈ এৰি দিবনে?

ন'বেল পুৰুষাৰ বিজয়ী পদার্থবিজ্ঞানী ষ্টিভেন ওৱেইনবার্গে তেওঁৰ Five and a Half Utopias নামৰ ৰচনাত ইউট'পিয়াৰ অসাৰতা প্ৰমাণ কৰিবলৈ উদ্বৃত্ত কৰিছে বাছিয়ান লেখক এণ্টন চেখভৰ কেইটামান বাক্য। 'তিনিজনী বাই-ভনী' নামৰ নাটকৰ এটা চৰিত্ৰৰ মুখেদি চেখভে কোৱাইছে : 'হ'ব পাৰে, আমি নতুন নতুন বেলুন উৰুৱাম; জেকেটৰ আকৃতি হয়তো সলনি হ'ব; আমি যষ্টেন্দ্ৰিয় আৱিষ্কাৰ কৰিম আৰু আনকি তাৰ বিকাশ-সাধনো কৰিম। মই নিশ্চিতভাৱে নাজানো। কিন্তু চিৰকাল একেই হৈ থাকিব মানুহৰ জীৱন : কঠিন, অনিশ্চয়তাপূৰ্ণ আৰু সুখী। আজিৰ পৰা এহাজাৰ বছৰৰ পিছতো মানুহে আজিৰ দৰেই হুমুনিয়াহ পেলাই ক'ব—হায়, জীয়াই থকাটো যে ইমান কঠিন কাম! তেওঁলোকে তেতিয়াও মৃত্যুক ভয় কৰিব আৰু মৰিবলৈ নিবিচাবিব।'

ভৱিষ্যতে কি হ'ব সেই কথা এতিয়াই ক'ব নোৱাৰিঃ কিন্তু পাৰ হৈ যোৱা দীঘলীয়া অতীতৰ অভিজ্ঞতাই দেখুৱাইছে যে চিৰকাল ধৰি মানুহৰ জীৱন প্ৰায় একেই হৈ আছে—অন্ততঃ জীৱনৰ মৌলিক অভিজ্ঞতাবোৰ। প্ৰগতিৰ ব্যাখ্যা কৰি এজন ৰসিক ব্যক্তিয়ে কৈছে : 'কেলিবানে নৰমাংস খাবলৈ কাটা-চামুচ ব্যৱহাৰ কৰিলোও সি সদায় কেলিবান হৈয়েই থাকে।'

ৰাছিয়াৰ ভাগ্য

১৯১৭ খ্রীষ্টাব্দত ব্রাডিমিৰ ইলিচ লেনিনে প্রতিষ্ঠা কৰা বলছেতিক ছেভিয়েট ইউনিয়ন তথা বিশ্বৰ সৰ্বপ্রথম কমিউনিষ্ট ৰাষ্ট্ৰখন মাত্ৰ সতৰ বছৰ স্থায়ী হ'ল। ১৯৮৯ চনত ৰাছিয়াত কমিউনিজমৰ পতন ঘটিল। ৰাছিয়াত যিমানদিন কমিউনিষ্ট শাসন চলি আছিল সিমানদিন ধৰি পৃথিবীৰ আটাইবোৰ পুঁজিবাদী দেশে কমিউনিষ্ট ৰাছিয়াৰ বিৰুদ্ধে চলাই আছিল এক বিৰামবিহীন হিংস্র প্ৰচাৰ-অভিযান। এই প্ৰচাৰ-অভিযানৰ নেতৃত্ব দিছিল আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ। আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰচাৰ-যন্ত্ৰই সমগ্ৰ পৃথিবীখনকে দুটা ভাগত বিভক্ত কৰিছিল : মুক্ত পৃথিবী আৰু দাস পৃথিবী। কোৱা বাহুল্য মাথেন যে আমেৰিকাৰ দৃষ্টিত গণতান্ত্ৰিক পুঁজিবাদী দেশবোৰক লৈ গঠিত পৃথিবীখন আছিল মুক্ত পৃথিবী; কমিউনিষ্ট শাসনাধীন দেশবোৰক লৈ গঠিত পৃথিবীখন আছিল দাস পৃথিবী। আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ এজন প্ৰাক্তন ৰাষ্ট্ৰপতি ৰোক্সন্ড ৰোগনে ছেভিয়েট ৰাছিয়াক আনকি Evil Empire অৰ্থাৎ অমঙ্গলৰ সাম্রাজ্য বুলি ক'বলৈকো দ্বিধাবোধ কৰা নাছিল। সুদীৰ্ঘ সাতটা দশক ধৰি এই বুলি প্ৰচাৰ চলোৱা হৈছিল যে কমিউনিষ্ট দেশবোৰৰ মানুহক কমিউনিজমৰ কৰলৰ পৰা মুক্ত কৰাটোৱেই হ'ল বিংশ শতাব্দীৰ মানৱ-সভ্যতাৰ এটা প্ৰধান লক্ষ্য।

‘মুক্ত পৃথিবীৰ’ মনোবাঞ্ছা পূৰণ কৰি অৱশ্যেত ১৯৮৯ খ্রীষ্টাব্দত ৰাছিয়াত কমিউনিজমৰ পতন ঘটিল। ৰাছিয়াৰ পথ অনুসৰণ কৰিবলৈ পূৰ্ব ইউৰোপৰো বেছি সময় নালাগিল। কিন্তু কমিউনিজমৰ পতন হোৱাৰ পিছত ৰাছিয়াৰ মাটিত কি ধৰণৰ নতুন ভূ-স্বৰ্গ গঢ় লৈ উঠিছে? এই দীৰ্ঘ-প্ৰতীক্ষিত মুক্তিৰ স্বাদ কিভাৱে প্ৰহণ কৰিছে ৰাছিয়াৰ মানুহে?

১৯৮৯ খ্রীষ্টাব্দত ৰাছিয়াৰ মাটিৰ পৰা কমিউনিজম উৎখাত হোৱাৰ মাত্ৰ কেইবছৰমানৰ ভিতৰতে সেই দেশত সৰ্বপ্রথমে যিটো ঘটনা ঘটিল সেইটো হ'ল মৃত্যুৰ ৰাজত্ব বিস্তাৰ। ৰাছিয়াত ইমান দ্রুতগতিৰে মানুহ মৰিবলৈ ধৰিছে যে তাৰ মাত্ৰ কেইবছৰমানৰ ভিতৰতে সেই দেশৰ এক বৃহৎ অঞ্চল জন-শূন্য হোৱাৰ উপকৰণ হৈছে। মৃত্যুৰ সংখ্যা বাঢ়িছে, জন্মৰ সংখ্যা কমিছে, লগে লগে হুস পাইছে মানুহৰ আয়ুস। ৰাছিয়াৰ এটা চৰকাৰী সৃত্রই যোগান দিয়া তথ্য অনুযায়ী সেই দেশত বছৰি প্ৰায় তিনি লাখকৈ মানুহৰ সংখ্যা কমিবলৈ ধৰিছে। ৰাছিয়াৰ বৰ্তমান জনসংখ্যা প্ৰায়

১৪.৭ কোটি। কিন্তু জনসংখ্যা হ্রাসৰ এই প্রক্রিয়া অব্যাহত থাকিলে ২০৩০ চনত সেই দেশৰ জনসংখ্যা ১২.৩ কোটিলৈ হ্রাস পাৰ বুলি আশংকা কৰা হৈছে। ভূতৰ ওপৰত দানহৰ দৰে ৰাছিয়ান বমণীৰ প্ৰজনন ক্ষমতাও দ্রুতগতিৰে হ্রাস পাইছে। ১৯২০ চনত একোগৰাকী ৰাছিয়ান তিৰোতাই গড় হিচাপে ৭.৫টা সন্তানৰ জন্ম দিছিল। এতিয়া ৰাছিয়ান তিৰোতাই গড় হিচাপে জন্ম দিয়া সন্তানৰ সংখ্যা মাত্ৰ ১.৩টা। ৰাছিয়াৰ জনসংখ্যা যদি এনে দ্রুতগতিৰে হ্রাস পাই থাকে, তেন্তে সেই দেশৰ এক বৃহৎ অঞ্চল জনশূন্য হৈ পৰাৰ উপৰিও খেতি-পথাৰ, কল-কাৰখানা আৰু সামৰিক বাহিনীত কাম কৰিবলৈকো মানুহৰ অভাৰ হ'ব। তাৰ অৱশ্যান্তৰী পৰিণাম কি হ'ব পাৰে সেই কথা বহলাই ব্যাখ্যা কৰাৰ প্ৰয়োজন নিশ্চয় নাই।

কিন্তু প্ৰশ্ন হ'ল—কমিউনিজমৰ কৰলৰ পৰা মুক্ত হোৱাৰ লগে লগে ৰাছিয়াত হঠাৎ কি এনে ঘটনা ঘটিল—যাৰ ফলত সেই দেশৰ লাখ লাখ মানুহ আও মৰণে মৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে? এইখনিতে এটা কথা কৈ লোৱা উচিত হ'ব যে ওপৰত যিথিনি তথ্য দিয়া হৈছে আৰু তলত যিবোৰ তথ্য দিয়া হ'ব, (কেৱল তথ্যখনিহে; সেইবোৰৰ ব্যাখ্যা নহয়) সেই গোটেইবোৰ তথ্য লোৱা হৈছে টাইম মেগাজিনৰ পৰা। টাইম মেগাজিনে আকৌ তথ্যবোৰ সংগ্ৰহ কৰিছে ৰাছিয়াৰ বিভিন্ন চৰকাৰী সংস্থাৰ প্ৰতিবেদন আৰু বাতৰি কাকতৰ পৰা। এই গোটেইবোৰ তথাই এটা কথাই প্ৰতিপন্ন কৰিছে যে ৰাছিয়া কমিউনিষ্ট শাসনৰ পৰা মুক্ত হোৱাৰ লগে লগে দেশখন হৈ পৰিছে ভয়ঙ্কৰভাৱে হিংস্র আৰু কঢ়। কেৱল ৰোগ আৰু পুষ্টিহীনতাই যে তাত মানুহ মাৰি খাস্তাং কৰিছে এনে নহয়; তাতোকৈ বহুত বেছি মানুহ মৰিছে অতিপাত মদ থাই, আঘাত্যা কৰি আৰু পৰস্পৰক হত্যা কৰি। একে আঘাৰে ক'বলৈ গ'লৈ কমিউনিজমৰ ঘুঁৰলিৰ পৰা মুকলি হৈ ৰাছিয়াৰ মানুহে যি নতুন স্বাধীনতা লাভ কৰিছে সি হ'ল আঘাতননৰ স্বাধীনতা, মদৰ বাগীত আঘা-বিশ্বৰণৰ স্বাধীনতা, জীৱনক ধৰ্মস কৰাৰ স্বাধীনতা।

১৯৮৯ খৃষ্টাব্দৰ পিছত ৰাছিয়াৰ মানুহ আঘাতননৰ নিচাত কিভাৱে মতলীয়া হৈ উঠিছে সেই কথা প্ৰমাণ কৰিবলৈ তলত উল্লেখ কৰা পৰিসংখ্যাবোৰেই যথেষ্ট।

আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰত আবাল-বৃদ্ধ-বনিতা নিৰ্বিশেয়ে সকলো মানুহৰ হাতে হাতে বন্দুক। বন্দুক থাকিলে তাৰ ব্যৱহাৰ হ'বই। গতিকে আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰত হত্যা আৰু অপঘাতজনিত মৃত্যুৰ সংখ্যা পৃথিবীৰ ভিতৰতে আটাইতকৈ বেছি। কিন্তু কমিউনিজমৰ পৰা মুক্তি পোৱা ৰাছিয়াই নৰহত্যাৰ প্ৰতিযোগিতাত সম্পতি আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰকো চেৰ পেলাইছে। ৰাছিয়াৰ চৰকাৰী হিচাপ মতেই ৰাছিয়াত এতিয়া নৰহত্যাৰ সংখ্যা আমেৰিকাতকৈ তিনিশুণ বেছি। আমেৰিকাত প্ৰতি এক লাখ মানুহৰ

ভিতৰত হত্যাব বলি হোৱা মানুহৰ সংখ্যা হ'ল ৮ জন। কিন্তু ৰাছিয়াত প্রতি একলাখ মানুহৰ ভিতৰত আততায়ীৰ অস্ত্রৰ আঘাতত নিহত হয় ২৬.৬ জন মানুহ।

ৰাছিয়াত মানুহ যে কেৱল অনৰ হাততেই হোৰাহোৰে মৰিছে এনে নহয়; নিজৰ হাতত মৰা অৰ্থাৎ আপোনঘাতী হোৱা মানুহৰ সংখ্যাও খুব কম নহয়। ৰাছিয়াৰ মানুহ কমিউনিজমৰ কবলৰ পৰা কেতিয়া মুক্ত হয়, কেতিয়া তেওঁলোক স্বাধীন আৰু সুখী হয়, সেই যুগান্তকাৰী দিনটোলৈ তথাকথিত 'মুক্ত পৃথিবী'ৰ মানুহে ব্যাকুল আগ্রহেৰে বাট চাই আছিল। অৱশেষত সেই দিনটো আহিল ১৯৮৯ খ্ৰীষ্টাব্দত। কিন্তু কি আচৰিত কথা, এই নবলক্ষ্ম স্বাধীনতাই ৰাছিয়াৰ মানুহক ইমান বেছিকে আতংকিত কৰি তুলিলে যে হঠাৎ তেওঁলোকে জীয়াই থকাৰ হেঁপাহ হেকৰাই পেলালে। ১৯৮৯ খ্ৰীষ্টাব্দত ৫৮০০০ জন ৰাছিয়ানে আঘাত্যা কৰি মৃত্যুবৰণ কৰে। তাৰ আগৰ বছৰত অৰ্থাৎ ১৯৮৮ চনত আঘাত্যা কৰা আমেৰিকানৰ সংখ্যা আছিল ৩১,০০০ জন।

ৰাছিয়ানসকলৰ এটা ডাঙৰ অভিশাপ হ'ল অত্যধিক সুৰাসক্তি। সুৰাসক্তিয়ে ৰাছিয়ানসকলৰ জীৱনধাৰা আৰু জীৱন-দৰ্শনিক কিমান গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত কৰিছে সেই কথা ৰাছিয়ান সাহিত্যৰ লগত সামান্য পৰিচয় থকা মানুহেও জানে। কমিউনিজমৰ কঠোৰ অনুশাসনেও এই মাত্ৰাধিক সুৰাসক্তিক সম্পূৰ্ণভাৱে নিয়ন্ত্ৰিত কৰিব পৰা নাছিল। লেওনাৰ্ড ব্ৰেকনেভৰ শাসন কালত ১৯৬৯ চনত ছেভিয়েট ইউনিয়নত খাদ্য উৎপাদন বিপজ্জনকভাৱে হুস পাইছিল। তাৰ কাৰণ অনুসন্ধান কৰি জনা গৈছিল যে সেই বছৰত ৰাছিয়ানসকলৰ সুৰাপানৰ পৰিমাণ সাংঘাতিকভাৱে বৃদ্ধি পাইছিল। খুব বেছিকে মদ খাই মানুহবোৰ ৰুগ্ন আৰু দুৰ্বল হৈ পৰিছিল; ফলত তেওঁলোকে পথাৰত কাম কৰিব নোৱৰা হৈ পৰিছিল। মই সেই সময়ত 'সাম্প্ৰাহিক নীলাচল'ৰ সম্পাদক আছিলো আৰু ৰাছিয়ানসকলৰ সুৰাসক্তিৰ বিষয়ে এটা দীঘলীয়া বিশ্লেষণমূলক প্ৰবন্ধ লিখিছিলো। কেৱল সুৰাপানৰ পৰিমাণ কমাব পাৰিলৈই ৰাছিয়ানসকলৰ জীৱনধাৰাত কি বিশ্বয়কৰ পৰিৱৰ্তন হ'ব পাৰে তাৰ প্ৰমাণ পোৱা গৈছিল মিথাইল গৰ্বাচভৰ শাসনকালত। গৰ্বাচভে ছেভিয়েট ৰাছিয়াত মদৰ প্ৰচলন কঠোৰভাৱে নিয়ন্ত্ৰণ কৰিছিল, যাৰ ফলত পূৰ্বৰ তুলনাত তেওঁৰ শাসনকালত ৯ লাখ মানুহ কমকৈ মৰিছিল। সেই সময়ছোৱাত ৰাছিয়ানসকলৰ আয়ুসকালো ইমান বৃদ্ধি পাইছিল যে ছেভিয়েট ৰাছিয়াৰ ইতিহাসত তাক এটা অভিলেখ বুলি গণ্য কৰা হয়। কিন্তু সেই একেজন গৰ্বাচভেই কমিউনিজমৰ পতনৰ পথ মুকলি কৰি ৰাছিয়ানসকলক এনে এক স্বাধীনতা উপহাৰ দিলে—যাৰ ফলত আজি লাখ লাখ ৰাছিয়ানে কেৱল মদ খাই তেজ বমি কৰি স্বাধীনতাৰ জয়গান গাব ধৰিছে। আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰত অত্যধিক

সুবাপানজনিত বিষক্রিয়াৰ ফলত বছৰি গড়ে তিনিশৰ পৰা চাৰিশজন মানুহ মৰে; বাছিয়াত বছৰি একে কাৰণত মৰে ত্ৰিশ হাজাৰজন মানুহ।

কেৱল যে মদ, হত্যা আৰু আত্মহত্যাৰ প্ৰৱণতাই দেশখন উচ্ছম কৰিছে এনে নহয়। সেইবোৰৰ লগত যোগ হৈছে নানা ধৰণৰ ৰোগ-ব্যাধি। বাছিয়ানসকলে সুবাপান যিমান কৰে প্ৰায় সিমানেই বা তাতোকৈ বেছিকৈ কৰে ধূমপান। সেই দেশত এঘাৰ-বাৰ বছৰ বয়সৰ পৰাই ল'বা-ছোৱালীবোৰে ধূমপান কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰি দিয়ে। সন্তৰ শতাংশতকৈ বেছি বাছিয়ান ধূমপানত আসক্ত। ফলত ব্ৰংকাইটিছে তাত মহামাৰীৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিছে। সাধাৰণ স্বাস্থ্যৰ মান নিম্নগামী হোৱাৰ ফলত গ্ৰহণী আৰু নিউমনিয়া আদি ৰোগেও লগে লগে মানুহৰ প্ৰাণ হানি কৰিছে। এতিয়া ‘মুক্ত বিশ্ব’ই বাছিয়ালৈ আগবঢ়াইছে আৰু এটা নতুন উপহাৰঃ দুৰাৰোগ্য এইডছ। কমিউনিজমৰ পতনৰ আগলৈকে বহিৰ্বিশ্বৰ লগত ছোভিয়েট বাছিয়াৰ যোগাযোগ আছিল কঠোৰভাৱে নিয়ন্ত্ৰিত। কিন্তু এতিয়া সেইবোৰ বাধা-নিধেষ উঠি গৈ বাহিৰৰ লগত যাতায়াত বাধাহীন হৈ পৰাৰ ফলত পুঁজিবাদৰ আনবোৰ ব্যাধিৰ লগতে বাছিয়াত সোমাই পৰিছে এইডছো।

মুঠতে বাছিয়া কমিউনিজমৰ পৰা মুক্ত হ'ল; এতিয়া তাত বাজত্ব চলিছে মৃত্যু, হিংসা, অপৰাধ, মাতলামি, বেশ্যাবৃত্তি আৰু ৰোগ-ব্যাধিৰ।

১৯৮৯ খ্ৰীষ্টাব্দৰ পিছৰ পৰা বাছিয়াত যিবোৰ ঘটনা ঘটিছে সেইবোৰৰ পৰা স্বাভাৱিকতে এনে এটা ধাৰণা হয় যে সাতটা দশকৰ কমিউনিস্ট শাসনে বাছিয়ান চৰিত্ৰৰ বিশেষ একো পৰিৱৰ্তন সাধিব মোৱাৰিলৈ। ব্ৰিটিছ কমনচেষ্টও, ফ্ৰেন্স লজিক, জার্মান প্ৰেচিশ্যন, বাছিয়ান ফ্ৰুম.....ইউৰোপৰ বিভিন্ন জাতিৰ জাতীয় চৰিত্ৰ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ এনে কিছুমান কথা সেই মহাদেশত প্ৰচলিত আছে। অৰ্থাৎ হতাশা বা হতাশাজনিত বিষণ্ণতা বাছিয়ান চৰিত্ৰৰ এটা প্ৰধান বৈশিষ্ট্য। সেই বিষণ্ণতা পাহৰি থাকিবৰ কাৰণেই বাছিয়ানসকলে অত্যধিক সুবাপান বা অন্যান্য আতিশয়ৰ আশ্রয় লয় নেকি—সেইটো এটা চিন্তা কৰি চাব লগিয়া কথা।

বাছিয়ান চৰিত্ৰৰ প্ৰতিভূতি হিচাপে আমি আধুনিক বাছিয়াৰ জনক মহামতি পিটাৰৰ জীৱনত (Peter the Great) এটা ভূমুকি মাৰি চাব পাৰোঁ। ১৬৮২ খ্ৰীষ্টাব্দৰ পৰা ১৭২৫ খ্ৰীষ্টাব্দলৈকে পিটাৰ আছিল বাছিয়াৰ জাৰ। তেৰেই আধুনিক ইউৰোপৰ দুৱাৰ বাছিয়াৰ কাৰণে মুকলি কৰি দিছিল আৰু বিভিন্ন ক্ষেত্ৰে কেতবোৰ আমুল সংক্ষাৰৰ দ্বাৰা বাছিয়াক এটা আধুনিক শক্তি পৰিণত কৰিছিল। অৰ্থাৎ তেওঁ আছিল আধুনিক বাছিয়াৰ খনিকৰ। কিন্তু পিটাৰ নিজে মানুহজন কেনেকুৱা আছিল?

যিহেতু তেওঁ আছিল বাছিয়ান, গতিকে এইটো অতি স্বাভাৱিক কথা যে তেওঁ খুব

বেছি পরিমাণে মদ খাইছিল। জাগ্রত সময়ৰ বেছিভাগ সময়তেই তেওঁ থাকিছিল মাতাল হৈ। তেনে অৱস্থাত কাৰেঙৰ লণ্ডো-লিগিবীসকলক টেটু চেপি হত্যা কৰাটো তেওঁৰ কাৰণে আছিল নিচেই সাধাৰণ কথা। এবাৰ তেওঁ এটা সন্ধ্যাসীৰ মট চাবলৈ গৈছিল। কিবা কথাত খং উঠি তেওঁ তাত ছজন সন্ধ্যাসীক নিজ হাতেৰে হত্যা কৰিছিল। এবাৰ তেওঁৰ মনত সন্দেহ হ'ল যে তেওঁৰ এগৰাকী বন্ধিতা তথা প্ৰণয়নীয়ে তেওঁৰ প্ৰতি বিশ্বাসঘাতকতা কৰিছে। তেওঁ নিজ হাতে মহিলাগৰাকীৰ শিৰচ্ছেদ কৰি কটা মূৰটো হাতত লৈ ধেমালি কৰিবলৈ ধৰিলে। আনকি তেওঁ কটা মুখখনৰ ওঁঠত চুমাও খালে। পিটাৰৰ নিজৰ পুতেক এলেক্সিজ যেতিয়া বাজদ্রোহ আৰু ঘড়্যন্দৰ অভিযোগত অভিযুক্ত হ'ল, পিটাৰে নিজৰ চকুৰ আগতে পুতেকৰ ওপৰত অমানুষিক অত্যাচাৰ কৰাই তেওঁক তিল-তিলকৈ হত্যা কৰিলে। পিটাৰে তেওঁৰ বাণীক খুব ভাল পাইছিল। কিন্তু বাণীৰ আছিল এজন গুপ্ত প্ৰেমিক। কথাটো ধৰা পৰিলত পিটাৰে গুপ্ত প্ৰেমিকৰ শিৰচ্ছেদ কৰালে আৰু কটা মূৰটো এটা ডাঙৰ আয়নাৰ পাত্ৰত সুৰামাৰত ডুবাই ৰাখি বাণীৰ শোৱনি কোঠাৰ এঠাইত এনেভাৱে পাত্ৰটো ৰখাৰ ব্যৱস্থা কৰিলে—যাতে প্ৰেমিকৰ কটা মূৰটো সকলো সময়তে বাণীৰ চকুত পৰি থাকে।

এই কথাখনি বৰ্ণনা কৰি ঐতিহাসিক হেবল্ড নিকলছনে মন্তব্য কৰিছে—“Peter possessed all the faults of the Russian temperament; he was febrile, violent, impulsive and utterly averse from reason; he had no regard for human life or death..... There are those who contend that his ruthlessness left an abiding legacy of nihilism to his people.”

মার্কাচু অবেলিয়াচুর 'ধ্যান'

গ্রীক দার্শনিক প্লেটোরে তেওঁর 'বিপারিক' নামৰ প্রস্তুত এনে এজন নৃপতিৰ কল্পনা কৰিছিল—যিজন হ'ব একে সময়তে শাসক আৰু দার্শনিক। তেওঁৰ মতে একমাত্ৰ দার্শনিকহে বজা হ'বৰ যোগ্য। কিন্তু মানৱ জাতিৰ সুদীৰ্ঘ ইতিহাসত দার্শনিক বজা হোৱাৰ বা বজা দার্শনিক হোৱাৰ বেছি উদাহৰণ পাৰলৈ নাই। থাউকতে মনলৈ অহা দুটা নাম হ'ল অশোক আৰু মার্কাচু অবেলিয়াচু। মার্কাচু অবেলিয়াচুৰ চমু পৰিচয় দি The Social Philosophers নামৰ প্রস্তুৰ সম্পাদক দুজনে লিখিছে—'মার্কাচু অবেলিয়াচু আছিল একাধাৰে সন্দৰ্ভ, যোদ্ধা, প্ৰশাসক, সংস্কাৰক আৰু নীতিবাদী। দার্শনিক-সন্দৰ্ভ বুলি ক'লৈ আমি যি বুজোঁ সেই সংজ্ঞাৰ খুব কাৰ চাপিৰ পাৰিছিল মার্কাচু অবেলিয়াচু। চলিশ বছৰ বয়সত ৰাজসিংহাসনত উঠাৰ সময়ৰ পৰা ভিয়েনাত মৃত্যুৰ মুহূৰ্তলৈকে তেওঁ ছিবিয়াৰ পৰা জার্মানীলৈকে এই বিস্তীৰ্ণ ভূ-খণ্ডত ইখনৰ পিছত সিখনকৈ যুদ্ধত লিপ্ত হৈ থাকিব লগা হৈছিল। তদুপৰি তেওঁৰ শাসনকম্লতে প্লেগ মহামাৰীয়ে ইউৰোপ প্ৰায় উচ্ছৱ কৰিছিল। এই বিচিত্ৰ ঘটনামুখৰ জীৱনৰ মাজতে তেওঁ বচনা কৰিছিল তেওঁৰ 'ধ্যান' শীৰ্ষক বচনাৰলী—যিবোৰ বচনাৰ মাজত ষ্টইক দার্শনিকসকলৰ শিক্ষাৰ সৰ্বোত্তম অভিব্যক্তি ঘটিছিল বুলি ক'ব পাৰি। সেইবোৰ বচনাই এহাতে মানৱ-ভাতৃত্বৰ আদৰ্শ ঘোষণা কৰিছিল; তদুপৰি সেইবোৰৰ মাজতেই জগতৰ নৈতিক এক্যুৰ আধুনিক ধাৰণাৰো আগলি বতৰা শুনা গৈছিল। মানুহৰ মাজত দিব্যত্বৰ সন্তোৱনা থকা বুলি তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল, আৰু প্ৰজা, ন্যায়পৰায়ণতা, বীৰত্বপূৰ্ণ সহিষ্ণুতা আৰু মধ্যম-পন্থা আদি যিবোৰ গুণে মানুহক মহান কৰে বুলি তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল সেই সকলোবোৰ গুণেৰে বিভূষিত আছিল মার্কাচু অবেলিয়াচু নিজেই।'

ৰোমান সাম্রাজ্যৰ ইতিহাসৰ লগত মেটামুটি পৰিচয় থকা যিকোনো মানুহেই মার্কাচু অবেলিয়াচুৰ নামটো জানে। কিন্তু মোৰ নিজৰ মনত তেওঁৰ প্ৰতি কৌতুহল জাগ্রত হৈছিল জেকছ কৰণৰ Death and Western Thought নামৰ কিতাপখন পঢ়াৰ পিছতহে। প্ৰায় সোতৰ বছৰমানৰ আগতে লিখা 'ডাগ হেমাৰশ্বল্ড' নামৰ প্ৰবন্ধত মই লিখিছিলো—'হেমাৰশ্বল্ডৰ এই আবিৰাম মৃত্যু-চেতনা আৰু লগতে কৰ্মীৰ

জীৱনৰ লগত ধ্যানী বা ভাবুকৰ জীৱনক সমন্বিত কৰা তেওঁৰ চেষ্টাই ইতিহাসৰ আৰু
এজন মাত্ৰ মানুহৰ কথা আমাক মনত পেলাই দিয়ে। তেওঁ হ'ল ৰোমান সন্দাট মাৰ্কাছ
অৰেলিয়াছ। তেওঁৰ ‘ধ্যান’ নামৰ প্ৰস্থখনৰ বিষয়ে জেকছ কৰণে লিখিছে—‘মৃত্যুৰে
তেওঁৰ সমগ্ৰ বিশ্ব-বীক্ষাক ছায়াছম কৰি ৰাখিছিল আৰু সি ব্যক্তিগত নিয়তিৰ চিন্তা
অতিক্ৰম কৰি সমগ্ৰ মানৰ জাতিৰ নিয়তিকে সামৰি লৈছিল। ..... তেওঁৰ ধ্যান মৃত্যুৰ
বাহিৰে আন একোৰে বিষয়েই ধ্যান নাছিল।’

কিন্তু মই নিজে মাৰ্কাছ অৰেলিয়াছৰ ‘ধ্যান’ পঢ়াৰ পিছত জেকছ কৰণৰ
মন্তব্যটোত সম্পূৰ্ণভাৱে একমত হ'বলৈ টান পালো। ই মৃত্যুৰ ধ্যান হৱ ঠিকেই,
কিন্তু ই লগতে জীৱনৰো ধ্যান। জীৱনৰ ধ্যান নকৰাকৈ মৃত্যুৰ ধ্যান কৰা সম্ভৱ
নহয়, কাৰণ একমাত্ৰ অতি গভীৰভাৱে কাম্য, অৰ্থপূৰ্ণ আৰু ৰহস্যময় জীৱনেহে
মৃত্যুকো তীব্ৰ কোতৃহল তথা ধ্যানৰ বিষয় কৰি তুলিব পাৰে। ইতৰ প্ৰাণীৰ মৃত্যু
বুলি কোনো বস্তু নাই, আছে মাত্ৰ হৃৎ-স্পন্দনৰ সমাপ্তি। মৃত্যু একান্তভাৱেই
মানৱিক, কাৰণ একমাত্ৰ মানুহেহে জীয়াই থকাৰ প্ৰায় প্ৰতিটো মুহূৰ্ততে মৃত্যুৰ
কথাও চিন্তা কৰি থাকে। আন কথাত ক'বলৈ গ'লৈ মৃত্যু হ'ল মানৱিক চেতনাৰ
অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ। লিওনার্দো দ্য ভিঞ্চিয়ে স্পষ্টভাৱেই ঘোষণা কৰিছে—‘মই যেতিয়া
ভাবিছিলো যে কেনেকৈ জীয়াই থাকিব লাগে সেই কথা মই শিকিছো, তেতিয়া মই
আচলতে কেনেকৈ মৰিব লাগে সেই কথাও শিকিছিল।’ সেই একেটা কথাকে
একেটা ভাষাৰে তেওঁতকৈ ডেৰ হাজাৰ বছৰৰ আগতে কৈছিল ৰোমান দাশনিক
ছেনেকাই—‘সমগ্ৰ জীৱন জুৰি মানুহে জীয়াই থাকিবলৈ শিকিব লাগিব আৰু
কেনেকৈ মৰিব লাগে সেই কথাও শিকিব লাগিব।’

মাৰ্কাছ অৰেলিয়াছৰ ‘ধ্যান’ৰ এটা ক্ষুদ্ৰ অংশৰ মুকলি অনুবাদ তলত দিয়া হৈছে।
কিন্তু তাৰ আগতে তেওঁৰ এটা চমু চিনাকি দি লোৱাটো ভাল হ'ব।

১৮ খ্ৰীষ্টাব্দৰ পৰা ২১১ খ্ৰীষ্টাব্দলৈকে এই কালছোৱাক ৰোমান সাম্রাজ্যৰ
ইতিহাসৰ সোণালী যুগ বুলি কোৱা হয়। এই সময়ত বাজত্ব কৰা চাৰিজন ৰোমান
সন্দাটৰ নাম আছিল যথাক্রমে ট্ৰাজান, হাড়িয়ান, এণ্টনিয়াছ পায়াছ আৰু মাৰ্কাছ
অৰেলিয়াছ। সোণালী যুগৰ সূচনা কৰা ট্ৰাজান আছিল প্ৰবল ব্যক্তিসম্পন্ন আৰু
ন্যায়পৰায়ণ মানুহ। হাড়িয়ানৰ আছিল দূৰদৰ্শিতা আৰু উচ্চস্থৰৰ প্ৰতিভা। প্ৰজাৰংসল
আৰু শান্তিপ্ৰিয় এণ্টনিয়াছে যুদ্ধ-বিগ্ৰহ ভাল নাপাইছিল—যিটো কাৰণত তেওঁৰ
বাজত্বকালত ৰোমান সাম্রাজ্যৰ সামৰিক শক্তি কিছু দুৰ্বল হৈ পৰিছিল; কিন্তু তেওঁৰ
দিনতেই ৰোমান সাম্রাজ্যত আটাহিতকৈ বেছি পৰিমাণে সুখ-শান্তি বিবাজ কৰিছিল।
এণ্টনিয়াছৰ মৃত্যুৰ পিছত ৰোমান সাম্রাজ্যৰ সন্দাট হোৱা মাৰ্কাছ অৰেলিয়াছ আছিল

মনে-প্রাণে ভাবুক আৰু দাশনিক। ৰাজ্য শাসন কৰাতকৈ তেওঁ চিন্তা কৰি আৰু অধ্যয়ন কৰি বেছি ভাল পাইছিল। কিন্তু কৰ্তব্যৰ আহানত এনে এজন মানুহেই হ'ব লগা হ'ল বিশাল ৰোমান সাম্রাজ্যৰ সম্রাট—যিখন সাম্রাজ্য বিস্তৃত হৈ আছিল পূৰ্বত ছিবিয়াৰ পৰা পশ্চিমত বিটেইনলৈকে।

১৬১ খ্রীষ্টাব্দত মার্কাছ অৰেলিয়াছ সিংহাসনত উঠ্যাৰ লগে লগে সাম্রাজ্যৰ ভিতৰত ঠায়ে ঠায়ে বিদ্রোহ আৰু সীমান্তত শক্রৰ আক্ৰমণ আৰম্ভ হ'ল। যুদ্ধজয়ৰ মাদকতা বা বিজয়ী বীৰৰ গৌৰৱৰ প্রতি মার্কাছ অৰেলিয়াছৰ মনত বিন্দুমাত্ৰ লোভ নাছিল। কিন্তু কৰ্তব্যৰ আহানত তেওঁ ইখন যুদ্ধক্ষেত্ৰে পৰা সিখন যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ চপলিয়াই ফুৰিব লগা হ'ল। ইয়াৰ মাজতে তেওঁ ‘ধ্যান’ কৰিবলৈ বা তেওঁৰ চিন্তাবোৰ লিপিবদ্ধ কৰিবলৈ কেতিয়া আৰু কেনেকৈ সময় বিচাৰি পাইছিল—সেইটোহে অতি আচৰিত কথা। এইখনিতে মার্কাছৰ মহত্বৰ চানেকি হিচাপে এটা ঘটনাৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰি। ১৭৫ খ্রীষ্টাব্দত কেছিয়াছ এভিডিয়াছ নামৰ এজন স্থানীয় ৰোমান শাসনকৰ্ত্তাই মার্কাছৰ বিকল্পে বিদ্রোহ ঘোষণা কৰিলে। মার্কাছে বিদ্রোহ দমন কৰিবলৈ সন্মৈন্যে যাত্রা কৰিলে। কিন্তু আধাৰাটতে তেওঁ খবৰ পালে যে বিদ্রোহী শাসনকৰ্ত্তাজনক তেওঁৰ অধীনস্থ সেনাসকলেই হত্যা কৰিলে। অৰ্থাৎ মার্কাছ গৈ পোৱাৰ আগতেই বিদ্রোহৰ অন্ত পৰিল। বিদ্রোহী শাসনকৰ্ত্তা বা সেনাপতিৰ পৰিয়ালৰ আটাইবোৰ মানুহ আৰু তেওঁৰ সমৰ্থকসকলক মৃত্যুদণ্ডৰ নিচিনা কঠোৰ শাস্তি দিয়াটোৱেই আছিল সেই সময়ৰ প্ৰচলিত নিয়ম। কিন্তু মার্কাছে সেই যুগৰ কাৰণে বিৰল মহানুভৱতা দেখুৱাই বিদ্রোহী শাসনকৰ্ত্তাজনৰ পৰিয়ালৰ মানুহ আৰু সমৰ্থকসকলক ক্ষমাদান কৰিলে। কেৱল সেয়েই নহয়, শাসনকৰ্ত্তাজনৰ বিদ্রোহৰ প্ৰমাণ থকা যিবোৰ নথি-পত্ৰ পোৱা গৈছিল সেইবোৰ তেওঁ পঢ়ি চাৰলৈ অস্বীকাৰ কৰি পুৰি পেলাবলৈ নিৰ্দেশ দিলে।

এখন যুদ্ধক্ষেত্ৰত ব্যস্ত হৈ থকাৰ সময়তে হঠাৎ ৰোগাক্রান্ত হৈ ষাঠি বছৰ বয়সত মার্কাছ অৰেলিয়াছৰ মৃত্যু হ'ল। প্ৰাচীন জগতৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ লোকসকলৰ ভিতৰত এজন আছিল মার্কাছ অৰেলিয়াছ। প্ৰজা-বৎসল আৰু কৰ্তব্যপৰায়ণ এই মানুহজনে নিজৰ অন্তৰত ধ্যানী আৰু ভাবুকৰ জীৱনযাপন কৰিলেও প্ৰজাৰ সুখ-সমৃদ্ধিৰ স্বার্থত নিজৰ ব্যক্তিগত আশা-আকাঙ্ক্ষা আৰু ৰুচি-অভিরুচি বিসৰ্জন দিবলৈ কৃষ্ণিত নহৈছিল। মানুহে তেওঁৰ স্বভাৱত এটা মাত্ৰ দোষকেই বেছিকে দেখা পাইছিলঃ তেওঁ নিজৰ প্ৰতি যিমান কঠোৰ হ'ব পাৰিছিল, আনৰ প্ৰতি আছিল ঠিক সিমানেই কোমল! শাস্তিৰ যোগ্য মানুহকো শাস্তি দিবলৈ তেওঁ ইতস্ততঃ কৰিছিল। তাৰ কু-ফল পৰিছিল তেওঁৰ শাসন-ব্যৱস্থাত।

ধ্যান

১। মোৰ ককাদেউতাৰ পৰা মই পাইছিলো সজ নীতি আৰু আত্ম-সংযমৰ শিক্ষা।
২। মোৰ পিতাৰ যশস্যা আৰু সৌৰৱণিৰ পৰা মই লাভ কৰিছোঁ বিনয় আৰু
পুৰুষ-সুলভ দৃঢ় চৰিত্র।

৩। মোৰ মাতৃৰ পৰা মই লাভ কৰিছোঁ ধৰ্মানুৰাগ, পৰহিতৰত আৰু অসৎ কৰ্ম
আৰু তসৎ চিন্তা পৰিহাৰ কৰি চলাৰ শিক্ষা। তদুপৰি ধনী মানুহৰ অভ্যাসবোৰ
নবতনে পৰিহাৰ কৰি সৰল জীৱন কেনেকৈ যাপন কৰিব লাগে সেই শিক্ষাও মই
মোৰ মাতৃৰ পৰাই পাইছোঁ।

৪। মোৰ আজোককাৰ পৰা মই এই শিক্ষা পাইছিলো যে ল'বা-ছোৱালীক
ৰাজহন্তা পঢ়াশালিত পঢ়াবলৈ পঠোৱাতকৈ সিংতক ঘৰতে শিক্ষা দিয়াটো বেছি ভাল
আৰু ল'বা-ছোৱালীৰ সু-শিক্ষাৰ কাৰণে পিতৃ-মাতৃ বা অভিভাৱকে অকাতৰে ধন
ঘৰচ কৰা উচিত।

৫। মোৰ অভিভাৱকে মোক এই শিক্ষা দিছিল যে চার্কাছৰ খেলত বা প্লেডিয়েটৰৰ
প্রতিযোগিতাত মই কোনো এটা বিশেষ পক্ষক সমৰ্থন কৰা উচিত নহয়। তেওঁ মোক
আৰু যিকেইটা শিক্ষা দিছিল সেইকেইটা আছিল এনে ধৰণৰ : পৰিশ্ৰম সহ্য কৰিবলৈ
শিকিবা; একেো বন্ধুকে বেছিকে নিবিচাৰিবা; নিজৰ হাতেৰে কাম কৰিবা; আনৰ
কথাত নিজকে জড়িত নকৰিবা; কোনোবাই আনৰ নিন্দা বা বদনাম কৰিলে
সেইবোৰলৈ কাগ নাপাতিবা।

৬। তাৱোজনেটাছৰ পৰা মই এইকেইটা শিক্ষা পাইছিলো : ক্ষুদ্ৰ আৰু তুচ্ছ কথা
বা কামত লাগি নুফুৰিবা; অলৌকিক কাহিনী কোৱা মানুহৰ কথাত বা ভূত-প্ৰেত খেদো
মন্ত্ৰত বিশ্বাস নকৰিবা; চৰাইৰ যুঁজ বা তেনে ধৰণৰ নিষ্ঠুৰ ৰং-তামাছা পৰিহাৰ কৰি
চলিবা; আনৰ বাক-স্বাধীনতা সহ্য কৰিবা; দৰ্শন-চৰ্চাৰ প্ৰতি অনুৰাগী হ'বা; বেঞ্চিয়াছ,
টাঙ্গাছিছ আৰু মার্চিয়ানাছৰ কথামৃত শ্ৰৱণ কৰিবা; নাটকীয় সংলাপ লিখিবলৈ
শিকিবা; টান বিছনাত অৰ্থাৎ কাঠৰ তজ্জত শুবা; গ্ৰীক দাশনিকসকলে শিকোৱা
কঠোৰ অনুশাসন মানি চলিবা

৭। ৰাষ্ট্ৰিকাছৰ পৰা মই এনে এটা ধাৰণা পাইছিলো যে মোৰ চৰিত্র আৰু অধিক
উন্নত আৰু সুশ্ৰাঁখলিত কৰাৰ প্ৰয়োজন আছে। তেওঁ মোক এই কথাও শিকাইছিল
যে কেৱল নিজৰ শ্ৰেষ্ঠত্ব প্ৰমাণ কৰিবৰ কাৰণেই তৰ্ক-বিতৰ্ক কৰি বা দূৰ-কল্পনামূলক
বিষয়ৰ ওপৰত বচনা লিখি সময়ৰ অপচয় কৰা উচিত নহয়। তেওঁ মোক আৰু
বিবেৰ শিক্ষা দিছিল সেইবোৰ আছিল এনে ধৰণৰ : অনুশাসন মানি চলা মানুহ বুলি
জিৰ বিষয়ে বৰাই কৰিব নাপায়; কেৱল আনৰ প্ৰশংসা আদায় কৰিবলৈ পৰোপকাৰ

কবিব বা বদান্যতা দেখুৰাব নাপায়; কৃত্রিম বাগাড়ম্বৰপূৰ্ণ বকৃতা, কবিতা আৰু
অলংকাৰবহুল বচনাৰ পৰা বিৰত থকা উচিত; বাহিৰত পিন্ধা সাজ-পোছাক ঘৰৰ
ভিতৰত ব্যৱহাৰ কৰা উচিত নহয়; কাৰোবালৈ চিঠি লিখিব লগা হ'লে সৰল ভাব-
ভাষা ব্যৱহাৰ কবিব লাগে; কোনোবাই যদি মোক কথাৰে আঘাত কৰে তেন্তে নিজৰ
ভুল বুজিব পাৰি পুনৰ মোৰ লগত মিত্ৰতা স্থাপন কৰিবলৈ বিচৰাৰ লগে লগে ময়ো
তেওঁৰ প্ৰতি সদয় হ'ব লাগে; কিতাপ পঢ়োতে খুব যত্ন কৰি আৰু মনোযোগ দি
পঢ়িব লাগে; ভালকৈ বুজিবলৈ চেষ্ট নকৰাকৈ ওপৰে ওপৰে কিতাপ পঢ়া উচিত
নহয়; প্ৰয়োজনতকৈ বেছি কথা কোৱা মানুহৰ কথাত খৰখেদাকৈ হয়তৰ দিব
নালাগে।

ৰাষ্ট্ৰিকাছে মোক এইবোৰ মূল্যবান শিক্ষা দিয়াৰ উপৰিও নিজৰ পুথিভঁৰালৰ
পৰাই এপিস্টেটাছৰ কিতাপ পঢ়িবলৈ দি সেই দাশনিকজনৰ বচনাৰ লগত পৰিচিত
হ'বলৈ মোক সুযোগ দিয়াৰ কাৰণেও মই তেওঁৰ ওচৰত চিৰকৃতজ্ঞ।

৮। এপলনিয়াছৰ পৰা মই পাইছিলো ইচ্ছাৰ স্বাধীনতা আৰু নিজৰ উদ্দেশ্যাত
অবিচল হৈ থকাৰ শিক্ষা। তেওঁ মোক আৰু যিবোৰ শিক্ষা দিছিল সেইবোৰ আছিল
এনে ধৰণৰ : এটা মাত্ৰ মুহূৰ্তৰ কাৰণেও যুক্তিৰ বাহিৰে আন কোনো কথালৈ কৰ্ণপাত
কৰা উচিত নহয়; অসহ্য ঘন্টণা, সন্তানৰ মৃত্যু, দীৰ্ঘস্থায়ী বোগ—এই সকলো অৱস্থাতে
নিৰ্বিকাৰ হৈ থাকিব পাৰিব লাগে; নিজৰ সংকল্পত অচল-অটল হৈ থাকিও
প্ৰয়োজনবশতঃ নমনীয় হ'বলৈ শিকিব লাগে; আনক নিৰ্দেশ দিয়াৰ সময়ত বৃত্তা
দেখুৰাব নালাগে; চানেকি হিচাপে নিজৰ চকুৰ আগত সদায় এনে এজন মানুহ বাখিৰ
লাগে—যিজনে দাশনিক নীতিবোৰ ব্যাখ্যা কৰোতে নিজৰ নৈপুণ্য বা অভিজ্ঞতাক লৈ
কেতিয়াও গৰ্ব নকৰে।

এপলনিয়াছৰ পৰা মই এই শিক্ষাও পাইছিলো যে বন্ধুৰ পৰা কিবা উপহাৰ বা
উপকাৰ গ্ৰহণ কৰিবৰ সময়ত কৃতজ্ঞতাত অভিভূতও হ'ব নালাগে বা একেবাৰেই
কৃতজ্ঞতা প্ৰকাশ নকৰাকৈ থাকিবও নালাগে।

৯। ছেঞ্চটাছৰ পৰা মই এইবোৰ শিক্ষা পাইছিলো : মানুহৰ স্বভাৱত পৰোপকাৰৰ
ইচ্ছা সদা-জাগ্রত হৈ থাকিব লাগে; পৰিয়াল পৰিচালিত কৰিব লাগে পিতৃ-সুলভ
মমতাপূৰ্ণ কৰ্তৃত্বৰে; প্ৰকৃতিৰ নিয়ম মানি প্ৰকৃতিৰ লগত মিলি-জুলি জীৱনযাপন
কৰিব লাগে; গান্ধীৰ্য হোৱা উচিত কৃত্রিমতা বৰ্জিত; বন্ধুৰ স্বার্থ-ৰক্ষাৰ কাৰণে সততে
তৎপৰ হৈ থাকিব লাগে; অজ্ঞ আৰু ভাৰি-চিন্তি কথা নোকোৱা মানুহৰ প্ৰতি
সহনশীল হ'ব পাৰিব লাগে। ছেঞ্চটছে নিজে সকলো মানুহৰ কথা এনেভাৱে
মনোযোগ দি শুনিছিল যে তেওঁৰ লগত কথা পতাটো আছিল স্তোক-বাক্য শুনাতকৈও

বেছি আনন্দদায়ক; তেওঁৰ লগত নানা সম্পর্কৰে জড়িত থকা সকলো মানুহেই তেওঁক গভীরভাবে শ্রদ্ধা কৰিছিল; বুদ্ধি খটুরাই আৰু পৰিকল্পিতভাৱে তেওঁ জীৱন্যাপনৰ কাৰণে প্ৰয়োজনীয় আদৰ্শ নীতিবোৰ আৱিষ্কাৰ কৰিব আৰু প্ৰয়োগ কৰিব পাৰিছিল; তেওঁ কেতিয়াও ক্রেত্ব প্ৰদৰ্শন নকৰিছিল আৰু সেই ধৰণৰ সকলো প্ৰবল আৱেগৰ পৰা তেওঁ মুক্ত আছিল; লগতে তেওঁ আছিল অতিশয় স্নেহ-পৰায়ণ; তেওঁ বেছি বাগাড়স্বৰ নকৰি আনৰ প্ৰতি নিজৰ অনুমোদন প্ৰকাশ কৰিব জানিছিল, আৰু প্ৰচুৰ জ্ঞানৰ অধিকাৰী হৈছিল নিজকে জ্ঞানী বুলি জাহিৰ নকৰাকৈয়ে।

১০। মই মোৰ ভাতৃ ছেঙ্গেৰাছৰ পৰা শিকিছিলো মোৰ আত্মীয়-স্বজনক ভাল পাৰলৈ, সত্যক ভাল পাৰলৈ, আৰু নায়ক ভাল পাৰলৈ; তেওঁৰ ঘোগেদিয়ে মই পৰিচিত হৈছিলো থেছিয়া, হেলভিদিয়াছ, কেটো, ডিয়ন আৰু ত্ৰংটাছৰ লগত; মোৰ ভাতৃৰ পৰা মই গাইছিলো এনে এটা প্ৰশাসনীয় ব্যৰস্থাৰ ধাৰণা—য'ত সকলো মানুহৰ ক্ষেত্ৰতে একেখন আইনেই প্ৰযোজ্য; যিটো প্ৰশাসনিক ব্যৰস্থাত সকলো মানুহৰ কাৰণে সমান অধিকাৰ আৰু সমান বাক-স্বাধীনতাৰ বিধান থাকে; তদুপৰি মই মোৰ ভাতৃৰ পৰা পাইছিলো এনে এক বাজতন্ত্ৰৰ ধাৰণা—যি বাজতন্ত্ৰই শাসিতৰ স্বাধীনতাক দিয়ে আটাইতকৈ বেছি মৰ্যাদা; তেওঁৰ পৰা মই আয়ত্ত কৰিছিলো দৰ্শনৰ প্ৰতি মোৰ অবিচল আনুগত্য। সৎ কৰ্ম কৰাৰ প্ৰৱণতা, আনক সহায় কৰিবলৈ ব্যগ্রতা, উত্তম আশা পোষণ কৰাৰ প্ৰবৃত্তি; তেওঁৰ মাজত মই লক্ষ্য কৰিছিলো যে যাক তেওঁ মনে মনে নিন্দা কৰে তনে মানুহৰ ক্ষেত্ৰতো নিজৰ অনুভূতি প্ৰকাশ নকৰি তেওঁ মনতে গোপন কৰি ৰাখিব পাৰে; আৰু তেওঁৰ ইচ্ছা-অনিচ্ছাবোৰ দিনৰ পোহৰৰ দৰেই ইমান স্পষ্ট যে তেওঁৰ বন্ধুবোৰে সেইবোৰ অনুমান কৰি লোৱাৰ একো দৰকাৰ নহয়।

১১। মেঞ্জিমছৰ পৰা মই আত্ম-সংযম আৰু একোৰে দ্বাৰাই বিচলিত নোহোৱা মানসিক প্ৰশাস্তিৰ শিক্ষা লাভ কৰিছিলো; সকলো পৰিস্থিতিতে, আনকি কঠিন ৰোগৰ সময়তো, প্ৰফুল্লিত হৈ থাকিব পৰাৰ শিক্ষাও মই তেওঁৰ পৰাই পাইছিলো; নৈতিক চৰিত্ৰত মাধুৰ্য আৰু মৰ্যাদাৰ সূয়ম মিশ্ৰণ কেনেকৈ ঘটাৰ লাগে সেই শিক্ষা, আৰু লগতে বিনা আগতিৰে নিজৰ কৰ্তব্য পালন কৰাৰ শিক্ষা। মই এটা কথা লক্ষ্য কৰিছিলো যে মেঞ্জিমাছৰ কথা আৰু কামৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য নাছিল; তেওঁৰ কোনো কথা বা কামত কেতিয়াও কু-অভিপ্ৰায় প্ৰকাশ পোৱা নাছিল, তেওঁ কেতিয়াও বিশ্ময় প্ৰকাশ নকৰিছিল; তেওঁ কোনো কথাতে থৰখেদা নকৰিছিল; কৰিব লগীয়া কোনো কাম তেওঁ পিছলৈ পেলাই নথেছিল; কৃত্ৰিম হাঁহিৰে বিৰক্তি ঢাকিবলৈ তেওঁ চেষ্টা নকৰিছিল; তেওঁ সন্দেহ-পৰায়ণ বা আৱেগপ্ৰদণ মানুহ নাছিল। তেওঁ আছিল পৰোপকাৰী, ক্ষমাশীল আৰু সত্যনিষ্ঠ। মই এনেকুৰা কোনো মানুহকে লগ পোৱা

নাছিলো—যিজনে নিজকে মেঞ্জিমাছতকৈ ভাল মানুহ বুলি ভাবিছিল বা মেঞ্জিমাছে
তেওঁক বেয়া পায় বুলি ভাবিছিল। তেওঁৰ বসবোধো আছিল অতিশয় ভদ্রজনোচিত।

১২। মোৰ পিতৃ আছিল নৰম মেজাজৰ মানুহ। বহুত ভাবি-চিন্তি কিবা এটা কাম
কৰিবলৈ সংকল্প লোৱাৰ পিছত সেই সংকল্পৰ পৰা তেওঁক কোনেও বিচলিত কৰিব
নোৱাৰিছিল। তেওঁ পৰিশ্ৰম আৰু অধ্যৱসায় কৰি ভাল পাইছিল। সমাজৰ হিতৰ
কাৰণে কোনোবাই কিবা কামৰ প্ৰস্তাৱ দিলে সেই প্ৰস্তাৱ তেওঁ খুব মনোযোগ দি
শুনিছিল। যাৰ যিটো প্ৰাপ্ত সেইটো দিয়াত তেওঁ সদায় দৃঢ়তা প্ৰদৰ্শন কৰিছিল।
সাধাৰণ নাগৰিকতকৈ তেওঁ নিজকে বেলেগ বুলি নাভাবিছিল। তেওঁৰ লগত
একেলগে আহাৰ খোৱাৰ বাধ্যবাধকতাৰ পৰা তেওঁ বন্ধুসকলক মুক্ত কৰি দিছিল।
তেওঁ বিদেশলৈ যোৱাৰ সময়ত কোনোবাই তেওঁৰ লগত যাৰ নুখুজিলে সেইসকল
লোকক তেওঁ ক্ষমা কৰি দিছিল। .... ছক্রেটিছৰ বিয়য়ে কোৱা এষাৰ কথা মোৰ পিতৃৰ
ক্ষেত্ৰতো প্ৰযোজ্য আছিলঃ দুৰ্বল প্ৰকৃতিৰ মানুহে যিবোৰ বস্ত্ৰৰ প্ৰতি লোভ পৰিত্যাগ
কৰিব নোৱাৰে আৰু যিবোৰ বস্ত্ৰৰ ভোগৰ ক্ষেত্ৰত আতিশয্য কৰে, মোৰ পিতৃয়ে
সেইবোৰ বস্ত্ৰ অক্ষতৰে ত্যাগ কৰিব পাৰিছিল আৰু জ্ঞানীৰ দৰে ভোগ কৰিব
পাৰিছিল।

১৩। দেৱতাসকলৰ ওচৰত মই কৃতজ্ঞ এই কাৰণেই যে তেওঁলোকে মোক দিছে
আদৰ্শ পিতামহ, পিতৃ, ভগী, সৎ শিক্ষক, সৎ সঙ্গী, সৎ বন্ধু আৰু আত্মীয়-স্বজন।
দেৱতাসকলে মোক দিয়া প্ৰায় আটাহিবোৰ বস্ত্ৰৱেই ভাল। দেৱতাসকলৰ ওচৰত মই
এই কাৰণেও কৃতজ্ঞ যে মই আগ-পিছ নুগুণি তেওঁলোক অসন্তুষ্ট হ'ব লগা কোনো
কাম কৰা নাই—যদিও মোৰ মানসিক প্ৰকৃতি এনেকুৱা আছিল যে সামান্য
প্ৰৰোচনাতেই হয়তো মই তেনে কাম কৰিলোহেঁতেন। দেৱতাসকলক মই এই কাৰণেও
ধন্যবাদ জনাওঁ যে নিৰ্দিষ্ট ঋতুৰ আগতে মই মোৰ পৌৰূষ প্ৰমাণ কৰিব লগা হোৱা
নাছিল; বৰং মোৰ কাম-বাসনা চৰিতাৰ্থ কৰাৰ দিন পিছুৱাই দিবলৈৰে সমৰ্থ হৈছিলো।
মোৰ পিতৃয়ে মোক অহংকাৰী হ'বলৈ কেতিয়াও সুযোগ দিয়া নাছিল; বৰং তেওঁ মোক
এই জ্ঞানহে দিছিল যে প্ৰহৰী-বেষ্টিত হৈ নথকাকৈও বা ৰাজোচিত সাজ-পোছাক
নিপিন্ধাৰকৈও এজন মানুহৰ পক্ষে ৰাজপ্ৰাসাদত বাস কৰা সম্ভৱ। এনে এজন পিতৃৰ
পুত্ৰ হ'বলৈ সৌভাগ্য দিয়াৰ কাৰণেও মই দেৱতাসকলৰ ওচৰত কৃতজ্ঞ।

ৰবাট লুই ষ্টিভেনশ্যানৰ বিখ্যাত চিঠিখন

ৰবাট লুই ষ্টিভেনশ্যানৰ একাধিক উপন্যাস অসমীয়া ভাষালৈকো অনুদিত হৈছে। প্ৰবীণা শইকীয়াই কৰা 'ট্ৰেজাৰ আইলেণ্ড'ৰ অসমীয়া অনুবাদ 'ৰত্নদীপ'ৰ কথা মোৰ ভালকৈ মনত আছে, কাৰণ কিতাপখনৰ এটি চমু সমালোচনা মই নিজে লিখিছিলো। চাৰিখন ৰোমাণ্টিক উপন্যাসৰ কাৰণে ষ্টিভেনশ্যান বিশ্ববিখ্যাত আৰু জনপ্ৰিয়। উপন্যাসকেইখন হ'ল—ট্ৰেজাৰ আইলেণ্ড, কিড্নেপড়, দা ট্ৰেইঞ্জ কেইছ অব্ড° জেকিল এণ্ড মিষ্টাৰ হাইড আৰু মাষ্টাৰ অব্ড বেলাঞ্জি। কিন্তু তেওঁ কেৱল সফল কাহিনী কাৰেই নাছিল। কবি আৰু নিবন্ধকাৰ হিচাপেও তেওঁ বিপুল জনপ্ৰিয়তা অৰ্জন কৰিছিল। আজোটিনাৰ বিশ্ব-বন্দিত লেখক জৰ্জ লুই বৰহাছে তেওঁৰ এটা কবিতাত তেওঁৰ যিবোৰ প্ৰিয় বন্ধুৰ তালিকা দিছে সেই তালিকাত ঠাই পাইছে 'ষ্টিভেনশ্যানৰ গদ্য'ই। এই কবিতাটো মই নিজে অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰিছোঁ আৰু মোৰ 'আনন্দ আৰু বেদনাৰ সন্ধানত' নামৰ কিতাপত সেই অনুদিত কবিতাটো সম্পৰিষ্ঠ হৈছে।

কিন্তু প্ৰবন্ধৰ শিরোনামাত মই ষ্টিভেনশ্যানৰ যিখন চিঠিৰ কথা উল্লেখ কৰিছোঁ সেই চিঠিখনত আমি সম্পূৰ্ণ বেলেগ এজন ষ্টিভেনশ্যানৰ মুখামুখি হওঁ। চিঠিখন যেনেকৈ খুৰ বেছি জনাজাত বা বহুপঠিত নহয়, চিঠিখনৰ মাজেদি ফুটি উঠা ষ্টিভেনশ্যানৰ ব্যক্তিত্বৰ বিবল দিশটোও ঠিক তেনেকৈ বেছিভাগ মানুহৰ কাৰণেই অপৰিচিত। কিন্তু কবি, গদ্য-শিল্পী আৰু ঔপন্যাসিক ষ্টিভেনশ্যানে মোক যিমান মুঞ্খ কৰে, ততোকৈ বেছিকৈ মোক মুঞ্খ আৰু শৰ্দ্ধাত আপ্নুত কৰিছে ষ্টিভেনশ্যানৰ পৰিত্র ক্রেত্বৰ দ্বাৰা উদ্দীপিত এই চিঠিখনে। সেই কাৰণে চিঠিখনৰ সাৰাংশ আৰু তাৰ পটভূমিৰ কাহিনীটো মই 'আমাৰ অসম'ৰ পাঠকসকলৈ আগবঢ়াৰ খুজিছোঁ।

ষ্টিভেনশ্যানে গোটেই জীৱন যন্ত্ৰা বোগত ভুগিছিল। সেই সময়ত যন্ত্ৰা বোগৰ কোনো চিকিৎসা নাছিল। সু-পথ, শুৰুৰ্বা আৰু জলবায়ু পৰিৱৰ্তনেই আছিল বোগটো নিয়ন্ত্ৰিত কৰি ৰখাৰ একমাত্ৰ উপায়। জীৱনৰ মাজ বয়সত ষ্টিভেনশ্যানে স্বদেশ ইংলেণ্ড ত্যাগ কৰি সুদূৰ দক্ষিণ সমুদ্ৰৰ তাহিতিৰ ওচৰৰ এটা দীপলৈ সপৰিয়ালে যাগ্রা কৰিলে, আৰু জীৱনৰ বাকী দিনবোৰ তাতেই অতিবাহিত কৰিলে।

ষ্টিভেনশ্যান যিটো দীপত আছিল তাৰ কিছু দূৰতে আছিল মোলোকাই নামৰ এটা সৰু দীপ। সুদূৰ ইউৰোপৰ পৰা অহা খ্ৰিষ্টিয়ান মিশ্যনেৰীসকলে তাত কুষ্টৰোগীৰ

উপনিরেশ স্থাপন করিছিল। অর্থাৎ দ্বীপটোর আটাইবোর অধিবাসীয়েই আছিল কুষ্ঠরোগী। নিরোগী যিকেইজন আছিল তেওঁলোক আছিল কুষ্ঠরোগীর সেৱাত আত্মোৎসর্গ কৰা কেইজনমান শ্রীষ্টিয়ান সন্ন্যাসী আৰু সন্ন্যাসিনী। অৱশ্যে তেওঁলোকৰ ভিতৰত বহুতেই এটা নহয় এটা সময়ত কুষ্ঠরোগৰ দ্বাৰা আগ্রহন্ত হৈছিল।

ষিভেনশ্যন এদিন কুষ্ঠরোগীৰ দ্বীপটো চাৰলৈ গ'ল। তেওঁৰ সহ্যাত্রী আছিল কেইগৰাকীমান সন্ন্যাসিনী। সন্ন্যাসিনী কেইগৰাকীয়ে সুদূৰ ইউৰোপত তেওঁলোকৰ ঘৰ-সংসাৰ চিৰকালালৈ ত্যাগ কৰি কুষ্ঠরোগীৰ সেৱাত জীৱন উচৰ্গা কৰিবলৈ সেই দ্বীপটোলৈ আহিছিল। দ্বীপটোত ষিভেনশ্যন এসপ্রাহতকৈ বেছি সময় আছিল। দ্বীপটোত হোৱা তেওঁৰ অভিজ্ঞতা বৰ্ণনা কৰি পত্রীলৈ লিখা এখন চিঠিত ষিভেনশ্যনে লিখিছিল—‘ভয়ংকৰ দৃশ্য মই চাই থাকিব নোৱাৰোঁ। সি মোক আতঙ্কগ্রস্ত কৰি তোলে। এইটোৱেই হ'ল মোৰ স্বভাৱৰ আটাইতকৈ দুৰ্বল দিশ। কিন্তু মোৰ কিলাকুটিৰ নিচেই কাষতে বহি থকা নেতিক সৌন্দৰ্যই মোৰ মন এনেভাৱে ভৰাই তুলিলে যে তাত আন একো অনুভূতিৰ কাৰণে ঠাই নোহোৱা হ'ল। এবাৰ মই দেখিলো যে মোৰ কাষতে বহি থকা এগৰাকী সন্ন্যাসিনীয়ে নীৰবে কান্দিব ধৰিছে; তেতিয়া মোৰ চকুৰ পৰাও পানী ওলাবলৈ ধৰিলৈ। কেৱল এটা চিন্তাইহে মোক কিছু সময় পিষ্ট কৰিবলৈ ধৰিলৈ। সেইটো হ'ল এই যে মই সেই দ্বীপত কাকো একো সহায় কৰিব নোৱাৰোঁ; মই কাৰো একো কামত নালাগোঁ।’

নিজৰ পত্রীলৈ এইখিনি কথা লিখাৰ পিছত ষিভেনশ্যনে ছিডনি কলভিন নামৰ এজন বন্দুলৈ লিখা আন এখন চিঠিত লিখিলৈ—‘কুষ্ঠরোগীৰ জীৱনৰ ভয়ংকৰ দৃশ্যই আৰু কাৰুণ্যাই মোক গভীৰভাৱে আতংকিত আৰু বিচলিত কৰি তুলিছিল। মই যিবোৰ দৃশ্য দেখিলো সেইবোৰৰ বৰ্ণনা কৰা অসম্ভৱ। কিন্তু সেইবোৰৰ কাষতেই মই দেখিবলৈ পালো অপৰিমেয় সাহস, প্রফুল্লতা আৰু আত্মোৎসৱৰ এনে কিছুমান দৃশ্য—যিবোৰৰ তুলনাত কৰণ আৰু ভয়ংকৰ দৃশ্যবোৰ অতি নগণ্য বুলি মই অনুভৱ কৰিলো।’

অৱশ্যে এই দুখন চিঠিৰ কোনো এখনেই মোৰ আজিৰ প্ৰবন্ধটোৰ কেন্দ্ৰীয় বিষয় নহয়। কেৱল পাটভূমিৰ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ প্ৰসঙ্গক্ৰমে এই দুখন চিঠিৰ কথা উল্লেখ কৰা হ'ল।

ষিভেনশ্যন মোলোকাই দ্বীপত থাকোতেই ডেমিয়েন নামৰ এজন সন্ন্যাসীৰ কথা তেওঁ শুনিবলৈ পাইছিল। খেতিয়ক পৰিয়ালত জন্মগ্ৰহণ কৰা ডেমিয়েনৰ আদি ঘৰ আছিল বেলজিয়ামত। তেওঁৰ পিতৃ-মাতৃয়ে ডেমিয়েনক ব্যবসায়ী হিচাপে গঢ়ি তুলিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। কিন্তু ডেমিয়েনে নিজৰ মনত প্ৰবল তাড়না অনুভৱ কৰিছিল কেথেলিক সন্ন্যাসী হ'বলৈ। তেওঁৰ ইচ্ছা অনুযায়ী তেওঁক সন্ন্যাসৰ মন্ত্ৰত

নীক্ষিত কৰা হ'ল আৰু মাত্ৰ ২৩ বছৰ বয়সতে তেওঁক পঠোৱা হ'ল সুদূৰ হাৰাই দ্বীপপুঁজলৈ। তাত ন বছৰ ধৰ্ম-প্ৰচাৰক হিচাপে কাম কৰাৰ পিছত তেওঁ মোলোকাই দ্বীপৰ কুষ্ঠ উপনিৰেশত কাম কৰিবলৈ স্বেচ্ছাই আগবঢ়ি আছিল। অৰ্থাৎ মাত্ৰ ৩২ বছৰ বয়সত তেওঁ স্বেচ্ছাই বাছি ল'লৈ শ শ কুষ্ঠৰোগীৰ লগত আমৰণ সহবাসৰ জীৱন। তাত ১৩ বছৰ থকাৰ পিছত তেওঁক কুষ্ঠৰোগে আক্ৰমণ কৰিলৈ। কুষ্ঠৰোগীসকলক প্ৰতিদিনে ধৰ্মোপদেশ দিবৰ সময়ত ডেমিৱেনে তেওঁলোকক সন্মোধন কৰিছিল 'মোৰ ভাৰতবৰ্ণ' বুলি। কিন্তু হঠাৎ এদিন তেওঁৰ নিজৰ ধৰ্মোপদেশ আৰম্ভ কৰিলৈ 'আমি কুষ্ঠৰোগীসকল' বুলি। কাৰো বুজিবলৈ বাকী নৰ'ল যে ডেমিৱেনে ইতিমধ্যে হৈ পৰিছে কুষ্ঠৰোগীসকলৰ এজন। এই ঘটনাৰ তিনি বছৰৰ পিছত তেওঁৰ মৃত্যু হ'ল।

মোলোকাই দ্বীপত এসপ্তাহ থাকোতেই ষ্টিভেনশ্যানে এই সৰ্বত্যাগী সন্ন্যাসীজনৰ কথা শুনিবলৈ পাইছিল আৰু তেওঁৰ কাহিনীয়ে ষ্টিভেনশ্যানৰ মনত নিশ্চয় গভীৰভাৱে নাগ কাটিছিল। এদিন তেওঁ ছিডনিৰ পৰা প্ৰকাশিত এখন বাতৰি কাকতত চকু ফুৰাই থাকোতে এখন চিঠিত ডেমিৱেনৰ নামটো তেওঁৰ চকুত পৰিল। তেওঁ লৰালৰিকে চিঠিখন পঢ়ি শেষ কৰিলৈ। চিঠিখনৰ লেখকজন ষ্টিভেনশ্যানৰ চিনাকি। তেওঁৰ নাম বেভাৰেণ্ড ড° চি এম হাইড। চিঠিখন পঢ়ি থাকোতেই ষ্টিভেনশ্যান খণ্ডত উতলিবলৈ ধৰিলৈ, কাৰণ ইতিমধ্যে তেওঁৰ হৃদয়ত বিশেষ শ্ৰদ্ধাৰ আসন পোৱা ডেমিৱেন নামৰ নিঃস্বার্থ সৰ্বত্যাগী সন্ন্যাসীজনক ড° হাইডে অতি অশালীন ভাষাৰে আক্ৰমণ কৰি তেওঁৰ বিকদ্দে নানা অভিযোগ তুলিছে। ড° হাইডৰ মতে ডেমিৱেন আছিল 'লেতেৰা, সুল, আঁকোৰ-গোজ, গোড়ামিপূৰ্ণ, অবাধ্য.....আৱকি তিৰোতাৰ লগত তেওঁৰ সম্পর্কও সন্দেহৰ উৰ্ধ্বত নাছিল।'

ডেমিৱেনক এনে অসংযত ভাষাৰে নিন্দা কৰি ড° হাইডে লিখা চিঠিখনৰ উদ্দেশ্য বুজিবলৈ ষ্টিভেনশ্যানৰ খুব বেছি সময় নালাগিল। সেই সময়ত ডেমিৱেনৰ শৃতিৰ প্ৰতি শ্ৰদ্ধা জনাবলৈ এখন শৃতিফলক নিৰ্মাণ কৰাৰ প্ৰস্তুতি চলি আছিল। সন্দেহ নাই যে সেই কামত বাধা দিয়াটোৱেই আছিল ড° হাইডৰ চিঠিখন লিখাৰ একমাত্ৰ উদ্দেশ্য। ডেমিৱেনৰ খ্যাতিয়ে তেওঁক দৈৰ্ঘ্যত দন্ধ কৰিছিল। ডেমিৱেনৰ খ্যাতি আৰু শৃতি যুগমীয়া হ'ব—এই কথা তেওঁ সহ্য কৰিব পৰা নাছিল। বেংলোকে ডেমিৱেনৰ ভাবমূৰ্তি কলংকিত কৰিব পৰা যায় সেইটোৱেই হৈ উঠিছিল তেওঁৰ একমাত্ৰ ধ্যান-জ্ঞান।

ড° হাইডৰ চিঠিখন পঢ়ি শেষ কৰিয়েই ষ্টিভেনশ্যানে তেওঁৰ কৰ্তব্য ঠিক কৰি পেলালৈ। ডেমিৱেনৰ বিকদ্দে হোৱা এই অশালীন আৰু অসংযত আক্ৰমণৰ উচিত জবাব দিবই লাগিব। মনৰ চৰম উত্তেজিত অৱস্থাত একেটা বহনতে ষ্টিভেনশ্যানে তেওঁৰ

উত্তর লিখি শেষ করিলে। চিঠিখন লিখি শেষ করি তেওঁৰ নিজৰ পৰিয়ালৰ আটাইকেইজন সদস্যকে নিজৰ কোঠালৈ মাতি আনি বহুবাই লৈ তেওঁলোকক চিঠিখন পঢ়ি শুনালে। কাহ পৰি জীগ যোৱা নিষ্ঠৰূপতাৰ মাজত সকলোৱে চিঠিখন শুনিলে। ষ্টিভেনশ্যনে তেওঁলোকক ক'লে—প্ৰকাশৰ কাৰণে এই চিঠিখন বাতৰি কাকতলৈ পঠোৱাৰ আগতে মই তোমালোকৰ প্ৰত্যেকৰে মতামত জানিব বিচাৰিছোঁ, কাৰণ এই চিঠিখন প্ৰকাশ কৰাৰ পৰিণাম আমাৰ পৰিয়ালটোৰ কাৰণে সৰ্বনশীয়া হ'ব পাৰে। চিঠিখন প্ৰকাশ হোৱাৰ পিছত খুব সন্তুষ্ট মোৰ বিৰক্তে মানহানিব গোচৰ তৰা হ'ব। গোচৰত মই হাবিবও পাৰোঁ। তেতিয়াহ'লে মোৰ সমন্ত জীৱনৰ উপাৰ্জন আৰু সংস্কয় জৰিমনা দিওঁতেই শেষ হ'ব। তোমালোকক মই এৰি যাৰ লাগিব দেউলিয়া কৰি থৈ। এই সকলোৰে কথা জনাৰ পিছত তোমালোকে মোক কি কৰিবলৈ পৰামৰ্শ দিব খোজা ?'

ষ্টিভেনশ্যনৰ পৰিয়ালৰ আটাইকেইজন সদস্যই একমুখে চিঠিখন প্ৰকাশ কৰাৰ সপক্ষে ৰায় দিলে। ষ্টিভেনশ্যনে চিঠিখন লিখিছিল এনে এজন মানুহৰ সন্মান ৰক্ষাৰ কাৰণে—যিজন মানুহক তেওঁ জীৱনত এটা মুহূৰ্তৰ কাৰণেও লগ পোৱা নাছিল। চিঠিখনৰ কাৰণে মানুহজনৰ পৰা তেওঁ কৃতজ্ঞতা বা ধন্যবাদো আশা কৰা নাছিল, কাৰণ মানুহজনে ইহ-সংসাৰ ত্যাগ কৰিছিল দুবছৰ আগতেই। কৃতজ্ঞতা বা ধন্যবাদৰ পৰিৱৰ্তে তেওঁৰ কাৰণে অপেক্ষা কৰি আছিল চৰম বিপদ—কাৰণ তেওঁ নিশ্চিতভাৱে জানিছিল যে চিঠিখনৰ ফলস্বৰূপে হ'ব লগা মেল-মোকদ্দমাৰোৰে তেওঁক আৰ্থিকভাৱে ধৰংস কৰি পেলাব। তথাপি তেওঁ চিঠিখন নিলিখাকৈ বা প্ৰকাশ নকৰাকৈ থাকিব নোৱাৰিছিল, কাৰণ এজন ঈৰ্ষাকাতৰ আৰু নীচাশয় মানুহে কেতিয়াবাই পৃথিৱী ত্যাগ কৰি যোৱা এজন সন্ত-প্ৰতিম মানুহৰ স্মৃতিক অপমান কৰিব—সেই কথাটো ষ্টিভেনশ্যনে সহ্য কৰিব পৰা নাছিল।

ষ্টিভেনশ্যনৰ চিঠিখন যথেষ্ট দীঘল। গোটেই চিঠিখন অনুবাদ কৰিবলৈ ইয়াত ঠাইৰ নাটনি হ'ব। ড° হাইডে ডেমিয়েনৰ বিৰক্তে কৰা বিষোদ্গাৰে ষ্টিভেনশ্যনৰ মনত কেনে ধৰণৰ তীৱ্ৰ আৱেগ আৰু ক্ৰেত্ব জগাই তুলিছিল সেই কথা বুজিবলৈ কেইটামান বছা বছা অংশৰ অনুবাদেই যথেষ্ট হ'ব বুলি ভাৰোঁ।

‘মহাশয়, আপোনাৰ মনত থাকিব পাৰে যে মই আপোনাক লগ পাইছিলো, আপোনাৰ লগত আলাপ কৰিছিলো, আৰু আপুনি মোৰ প্ৰতি যথেষ্ট সৌজন্য প্ৰদৰ্শন কৰিছিল। তাৰ কাৰণে মই আপোনাৰ ওচৰত কৃতজ্ঞ। কিন্তু কেতিয়াবা কৃতজ্ঞতাতকৈ কৰ্তব্যক ওপৰৰ আসন দিব লগা হয়। তদুপৰি মানুহে কেতিয়াবা এনে কিছুমান কুকৰ্ম

বা অপৰাধ কৰে—যিবোৰে অতি সঙ্গতভাৱেই বন্ধুৰ মাজত বিচ্ছেদ ঘটায়। আপুনি ৰেভাবেও ড° গেইজলৈ লিখা চিঠিখন এনে এখন দলিল—যিখনে মোক সমস্ত কৃতজ্ঞতাৰ বন্ধনৰ পৰা মুক্তি দিছে। মই ক্ষুধাৰ্ত হৈ থকা অৱস্থাত আপুনি যদি মোৰ মুখত কুটি গুঁজি দিলেহেঁতেন বা মোৰ পিতৃৰ মৃত্যুশয্যাত আপুনি তেওঁক শুশ্ৰষা কৰিলেহেঁতেন, তেতিয়াহ'লেও আপোনাৰ এই চিঠিখনৰ কাৰণে মই আপোনাৰ বিৰুদ্ধে কলম তুলি ল'বলৈ বাধা হ'লোহেঁতেন।

মই যদি গোটেই জীৱন ধৰি কেৱল সত্যক তুলি ধৰিবলৈ আৰু মানুহৰ মনত আৱেগ জগাৰলৈ শব্দৰ ব্যাবহাৰ কৰিবলৈ শিকিছিলো, তেন্তে আপুনি অৱশ্যেত মোক এটা উপযুক্ত বিষয়-বস্তুৰ যোগান ধৰিছে।

মই এই কথা অনুভৱ কৰিছোঁ যে সমগ্ৰ মানৱ জাতিৰ স্বার্থত আৰু পৃথিবীৰ সৰ্বত্র বাজহৰা শোভনতাৰ খাতিৰত ডেমিৱেনৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অন্যায়ৰ কেৱল প্রতিকাৰ কৰিলেই যথেষ্ট নহ'ব; তাৰ লগতে আপোনাৰ চিঠিখনো তাৰ প্ৰকৃত বৃপত মানুহৰ আগত উদঙ্গাই ধৰাৰ প্ৰয়োজন হ'ব। তাকে ঠিকভাৱে কৰিবৰ কাৰণে মই মোৰ বজৰ্যা আৰম্ভ কৰিম আপোনাৰ চিঠিখন সম্পূৰ্ণভাৱে উদ্বৃত কৰি।

আপুনি ১৮৮৯ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ২ আগষ্ট তাৰিখে ৰেভাবেও এইচ বি গেইজলৈ লিখা এখন চিঠিত লিখিছিল—‘প্ৰিয় ভাৱুক, আপোনাৰ প্ৰশ্ৰব উভৰত জনাব খোজোঁ যে আমি যিসকলে ডেমিৱেনক চিনি পাওঁ, বাতৰি কাকতত ডেমিৱেনৰ অতিৰঞ্জিত প্ৰশংসা পঢ়ি তেওঁলোক অতি আচৰিত হৈছোঁ। বাতৰি কাকতে ডেমিৱেনক এনেভাৱে চিত্ৰিত কৰিছে—যেন তেওঁ আছিল এজন অতি সন্তপ্রতিম মানৱ-দৰদী মানুহ। কিন্তু আচল সত্যটো হ'ল এইটোহে যে তেওঁ আছিল এজন অতি স্থূল প্ৰকৃতিৰ লেতেৰা, আঁকোৰ-গোজ আৰু গোড়ামিপূৰ্ণ মানুহ। তেওঁক মোলোকাইলৈ কোনেও পঠোৱা নাছিল; তেওঁ তালৈ গৈছিল নিজে নিজে। কুষ্টৰোগৰ দ্বাৰা নিজে আক্ৰান্ত হোৱাৰ আগলৈকে তেওঁ কুষ্টৰোগীসকলৰ লগত থকা নাছিল; নিজৰ ইচ্ছামতে তেওঁ গোটেই দীপটোত ঘূৰি ফুৰিছিল। কুষ্ট-নিবাসৰ সংস্কাৰ আৰু উন্নয়নত তেওঁৰ কোনো ভূমিকা নাছিল; সেই কাম কৰিছিল আমাৰ স্বাস্থ্য পৰিষদে। তিৰোতাৰ লগত সম্পৰ্কত তেওঁৰ স্বভাৱ-চৰিত্ৰ নিৰ্মল বা সন্দেহৰ উৰ্ধ্বত নাছিল। তেওঁ কুষ্টৰোগৰ দ্বাৰা আক্ৰান্ত হোৱাৰ কাৰণে আছিল তেওঁৰ চৰিত্ৰহীনতা আৰু অসাৰধানতা।’

এনে এখন অসাধাৰণ চিঠিৰ যোগ্য প্ৰত্যুত্তৰ দিবলৈ হ'লৈ মই আপোনাৰ বিষয়ে ব্যক্তিগতভাৱে কি জানো বা ভাৰোঁ সেই কথা প্ৰথমে কৈ ল'ব লাগিব।

মই আপোনাৰ বিষয়ে যিখিনি কথা ক'ম সেইখিনি কথা শুনি আনে মোক বেয়া পাৰে পাৰে বা তেওঁলোকৰ কাগত কথাখিনি কৰ্কশ যেন লাগিব পাৰে; কিন্তু সেই কথাখিনিয়ে

অস্ততঃ আপোনাক আঘাত দিয়া উচিত নহয়, কারণ আনৰ কুৎসা বটনাত আপুনি ইতিমধ্যে সিদ্ধহস্ত হৈ পৰিছে। মই আপোনাৰ বিষয়ে এই বুলি ভাৰোঁ যে ভদ্রতাই যি ধৰণৰ বাক-সংযম দাবী কৰে আপুনি তাৰ যোগ্য নহয়; আপুনি আন মানুহক যিডাল মাপকাঠিৰে জোখে সেই একেডাল মাপকাঠিবেই জোখা হ'ব আপোনাকো।

বহুতো মিশ্যনেৰীৰ দৰে আপুনিও যথেষ্ট ধন-সম্পত্তি উপার্জন কৰিছে। আপুনি এই কথা নাজানিবও পাৰে বে হাৰাই দ্বীপপুঁজিৰ বহুতো শ্ৰীষ্টিয়ন মিশ্যনেৰীৰ বিলাস-বৈভৱৰ কাহিনী হনলুলুৰ হাটে-বজাৰে এটা ঠাট্টা-তামাছাৰ বিষয় হৈ পৰিছে। মই যেতিয়া আপোনাৰ ঘৰলৈ গৈছিলো তেতিয়া মোৰ টেক্সিৰ ড্রাইভাৰজন আপোনাৰ ঘৰৰ জাক-জমক দেখি অবাক হৈ পৰিছিল। মানুহৰ চকুত চমক লগোৱা আপোনাৰ যিটো ঘৰে ওচৰ-চুৰুৰীয়া আৰু বাটকৰাৰ মনত ঈৰ্ষাৰ উদ্বেক কৰে, তেনে এটা ঘৰতেই বহি আপুনি লিখিছিল ডেমিৱেনৰ চৰিত্ৰহনন কৰা চিঠিখন! ডেমিৱেনৰ জীৱন আৰু মৃত্যুৰ দৃশ্যবোৰ আপুনি নিশ্চয় কেতিয়াও নিজ চকুৰে দেখা নাছিল। আপুনি যদি দেখিলেহেঁতেন আৰু দেখা দৃশ্যবোৰ মনত ৰাখিলেহেঁতেন, তেন্তে সেই দৃশ্যবোৰৰ লগত আপোনাৰ নিজৰ ঘৰৰ তুলনা আপোনা-আপুনি আপোনাৰ মনলৈ আহিলেহেঁতেন। তেতিয়া ডেমিৱেনৰ বিষয়ে সেই কথাবোৰ লিখিবলৈ আপোনাৰ কলম কেতিয়াও আগবাঢ়িৰ নোৱাৰিলেহেঁতেন।

যেতিয়া হাৰাই দ্বীপপুঁজিৰ আঠটা দ্বীপৰ মানুহ কুষ্টবোগৰ দ্বাৰা আক্ৰান্ত হ'ল, তেতিয়া তাত থকা আপোনালোকৰ ধনৱান মিশ্যনটোক দুঃস্থ মানৱতাৰ সেৱাত ব্ৰতী হ'বলৈ ঈশ্বৰে এটা ডাঙৰ সুযোগ দিছিল। আপোনালোকে সেই সুযোগ নলৈ হাত সাবটি বহি থাকিল। আপোনালোকৰ নিজৰ নিষ্ক্ৰিয়তা আৰু ডেমিৱেনৰ একাপ্র বীৰত্বৰ কথা স্মৰণ কৰি এতিয়া আপোনাৰ মন অনুশোচনাবে ভৰি পৰিছে। মোৰ মনত বিন্দুমাত্ৰ সন্দেহ নাই যে আপুনি এই চিঠিখন লিখিছিল ঈৰ্ষাৰ তাড়নাত।

কিন্তু মহাশয়, যেতিয়া আমি সকলোৱেই কৰ্তব্য পালনত ব্যৰ্থ হ'লো আৰু আন এজন কৃতকাৰ্য হ'ল; আমি যেতিয়া নিষ্ক্ৰিয় হৈ থিয় হৈ ৰ'লো আৰু আন এজন আগবাঢ়ি গ'ল; আমি যেতিয়া ভোগ-বিলাসৰ প্ৰাচুৰ্যৰ মাজত মহা আৰামত জীৱন কটাই মোটা হৈ যাবলৈ ধৰিলো, আৰু এজন সাধাৰণ জধলা যেতিয়কে যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ আগবাঢ়ি গৈ ৰোগীৰ শুশ্রায়া কৰিবলৈ আৰু মুমূৰ্খজনক সাত্ত্বনা দিবলৈ আবন্ত কৰি অৱশ্যেত নিজেও সেই ৰোগৰ দ্বাৰা আক্ৰান্ত হ'ল আৰু সেই সন্মানৰ ক্ষেত্ৰত মৃত্যুবৰণ কৰিলৈ, তেতিয়া সেই যুদ্ধক্ষেত্ৰখন হাজাৰ ইচ্ছা কৰিলৈও আপুনি আৰু ঘূৰাই পাব নোৱাৰে। আপুনি ইতিমধ্যেই যুদ্ধত হাৰিল; চিৰকাললৈ হাৰিল। একমাত্ৰ যিটো বন্ধু আপুনি বন্ধা কৰিব পাৰিলেহেঁতেন সেইটো আছিল সাধাৰণ শিষ্টাচাৰবোধ।

কিন্তু সেইখিনিকো বিসর্জন দিবলৈ আপোনাৰ বেছি সময় নালাগিল।

আমি সকলোৱেই ডেমিয়েন হ'বলৈ আশা কৰিব নোৱাৰোঁ। এজন মানুহে আনন্দকৈ সংকীর্ণভাৱে নিজৰ কৰ্তব্য নিৰূপণ কৰি ল'ব পাৰে; কৰ্তব্যতকৈ আৰাম-স্বাচ্ছন্দ্যক কোনোবাই বেছি ভাল পাৰে পাৰে; তাৰ কাৰণে কোনেও তেওঁৰ গালৈ শিলঞ্চিটি দলিয়াবলৈ নাযায়। কিন্তু আপোনাৰ অনুমতি লৈ মই আপোনাক এটা বেলেগ উদাহৰণ দিব খোজোঁ। ধৰি লওক, দুজন ভদ্রলোক একেগৰাকী মহিলাৰ প্ৰেমত পৰিছে। তেওঁলোক দুজনৰ ভিতৰত এজনৰ প্ৰতি মহিলাগৰাকী প্ৰসন্ন হ'ল, আনগৰাকীৰ প্ৰতি নহ'ল। এতিয়া যদি এনে এটা ঘটনা ঘটে যে সফল প্ৰেমিকগৰাকীৰ সুনাম নষ্ট কৰিব পৰা কিবা এটা খবৰ আনজন পুৰুষৰ, অৰ্থাৎ বিফল প্ৰেমিকজনৰ কাগত পৰিছে, তেন্তে তেওঁ কি কৰা উচিত? যদি তেওঁ প্ৰকৃত অৰ্থত ভদ্রলোক হয়, তেন্তে তেওঁ নিশ্চয় নিজৰ মুখখন জপাই থোৱা উচিত।

আপোনাৰ চাৰ আৰু ডেমিয়েনৰ চাৰ হোৱাই দ্বীপপুঞ্জত এটা প্ৰতিদ্বন্দ্বিতাত অৱতীৰ্ণ হৈছিল। আপোনালোকৰ কাম আছিল মানুহক সহায় কৰা, তেওঁলোকৰ নৈতিক উৎকৰ্ষ সাধন কৰা, তেওঁলোকৰ চকুৰ আগত মহৎ আদৰ্শ দাঙি ধৰা। এই কামত আপুনি ব্যৰ্থ হ'ল, ডেমিয়েন কৃতকাৰ্য হ'ল। এনে এটা পৰিস্থিতিত আপুনি সম্পূৰ্ণ নীৰৰ হৈ পৰাটোৱেই উচিত আৰু শোভনীয় নহ'লহেঁতেননে? প্ৰতিযোগিতাত হাবি আপুনি নিৰ্জনভাৱে আত্মগোপন কৰিলৈ আপোনাৰ বিলাস-বৈভৱ আৰু আৰাম-স্বাচ্ছন্দ্যৰ মাজত; বিজয় আৰু বিভীষিকাৰ মুকুট পৰিধান কৰা ডেমিয়েনে কালারাউ গিৰি শিখৰৰ তলৰ তেওঁৰ সেই গাহৰি-ঘৰত কঠোৰ পৰিশ্ৰম কৰি আৰু জহি-খহি নিজৰ জীৱনটো শেষ কৰিলৈ। আপুনি—যিজনে একো কাম কৰিব নোৱাৰিলৈ—সেইজনৰ কিবা নৈতিক অধিকাৰ আছেনে এনে এজন মানুহৰ বিষয়ে কুৎসা বটনা কৰিবলৈ—যিজনে সফলভাৱে নিজৰ জীৱনৰ ব্ৰত পালন কৰিলৈ?

আপুনি নিশ্চয় কুষ্ট-নিবাসত ভৰি দি পোৱা নাই। আপুনি যদি কুষ্ট-নিবাস চাবলৈ গ'লহেঁতেন, তেন্তে আমাৰেই নিজৰ ভাই-ককাইৰ নিচিনা মানুহৰোৰৰ জহি-খহি যোৱা শৰীৰবোৰ দেখি আতংক আৰু বিভীষিকাত আপোনাৰ উশাহ বন্ধ হৈ গ'লহেঁতেন। আপুনি যদি কুষ্ট-নিবাস চাবলৈ গ'লহেঁতেন, তেন্তে আপুনি দেখিবলৈ পালেহেঁতেন কুষ্টই এফলৰ পৰা শক্য কৰি শেষ কৰি অনা মানুহ মানুহ বুলি চিনিব নোৱৰা শৰীৰবোৰ—যিবোৰ মানুহে কিন্তু এতিয়াও উশাহ লৈ আছে, চিন্তা কৰি আছে, স্মৃতি ৰোমছন কৰি আছে। এইবোৰ দৃশ্য দেখাৰ পিছত আপুনি বুজি পালেহেঁতেন যে কুষ্ট-নিবাসৰ জীৱন এনে এটা অগ্নিপৰ্বতীকা—যিধৰণৰ অগ্নিপৰ্বতীকাই মানুহৰ আত্মাক ভয়ত সংকুচিত কৰি তুলিব পাৰে—ঠিক যেনেকৈ সূৰ্যৰ ফালে চাই পঠিয়ালে চুন্দুটা আপোনা-আপুনি জাপ

খাই যায়। আপুনি বুজি পালেহেঁতেন যে এনে এখন ঠাইলৈ যোৱাটো এটা ভয়ঙ্কৰ অভিজ্ঞতা আৰু তাত সদায় থাকিব লগা হোৱাটো এটা নাৰকীয় অভিজ্ঞতা।

মই যিটো ভয়ৰ কথা কৈছো সেইটো কুষ্ঠৰোগৰ দ্বাৰা আক্ৰমণৰ ভয় নহয়। কুষ্ঠ-নিবাসত যি ধৰণৰ যন্ত্ৰণা, কাৰণ্য আৰু বিভীষিকাৰ পৰিবেশ বিবাজ কৰে, আৰু কুষ্ঠ-নিবাস চাবলৈ যোৱা মানুহে ভয়ঙ্কৰ ৰোগ আৰু শাৰীৰিক ধ্বংসৰ যিধৰণৰ পৰিবেশত উশাহ ল'বলৈ, বাধ্য হয় তাৰ তুলনাত কুষ্ঠৰোগৰ আক্ৰমণৰ ভয় নিতান্তই তুচ্ছ। মই নিজকে খুব ভয়াতুৰ মানুহ বুলি নাভাৰোঁ। কিন্তু মোলোকাইৰ কুষ্ঠ-নিবাস চাবলৈ গৈ মোৰ যি অভিজ্ঞতা হৈছিল তাক মই মোৰ ডায়েৰিত মোৰ জীৱনৰ আটাইতকৈ ভয়ঙ্কৰ অভিজ্ঞতা বুলি বৰ্ণনা কৰিছোঁ। তাত থকা সময়খিনিত মই মনৰ ভিতৰতে আওৰাই আছিলো এটা গানৰ এই সৰল শব্দকেইটা—

Tis the most distressfull country
that ever yet was seen.

অথচ মই যিথন কুষ্ঠ-নিবাস চাবলৈ গৈছিলো সেইখন ইতিমধ্যেই আগতকৈ অনেকগুণে বেছি উন্নত, আৱৰ্জনামুক্ত আৰু সুন্দৰ কৰি তোলা হৈছিল। ডেমিৱেন যেতিয়া প্ৰথম তালৈ গৈছিল তেতিয়া সি আছিল এটা সম্পূৰ্ণ সুকীয়া দৃশ্য। মোলোকাইত গৈ পোৱাৰ প্ৰথম ৰাতিত ডেমিৱেন শুব লগা হৈছিল এজোপা গছৰ তলত গলিতাঙ্ক কুষ্ঠৰোগীসকলৰ মাজত; সেই ভয়ঙ্কৰ ৰোগৰ লগত তেওঁ আছিল সম্পূৰ্ণ অকলশাৰীয়া। একমাত্ৰ ভগৱানে জানে ক'ব পৰা তেওঁ ইমান সাহস পাইছিল—সেই ৰাতিয়েই তেওঁ মনে মনে নিজকে প্ৰস্তুত কৰিছিল কুষ্ঠৰোগীসকলৰ লগত গোটেই জীৱন কটাবলৈ; তেওঁলোকৰ তেজ-পূঁজ ধূই আৰু এফালৰ পৰা জহি-খহি যোৱা হাত-ভৰিবোৰত বেণেজ বান্ধি নিজৰ জীৱন শেষ কৰিবলৈ।

আপুনি ক'ব পাৰে যে ডাক্তৰ আৰু নাৰ্চসকলেওতো এইবোৰ কামকে কৰে। হয় কৰে, কিন্তু তেওঁলোকে সেই ৰোগীসকলৰ মাজত থাকিয়েই জীৱনটো শেষ কৰিব লগা নহয়। নিজৰ নিৰ্দিষ্ট কৰ্তব্য শেষ কৰিয়েই তেওঁলোক ঘৰলৈ যায়—য'ত তেওঁলোকৰ কাৰণে অপেক্ষা কৰি থাকে অন্য এক জীৱন; শাস্তি, বিশ্রাম আৰু অৱসৰ বিনোদন। কিন্তু ডেমিৱেনে তেওঁৰ জীৱন্ত সমাধিৰ দুৱাৰ নিজে নিজেই বন্ধ কৰি দিছিল চিৰকাললৈ—যাতে তেওঁ তাৰ পৰা কেতিয়াও ওলাই যাব নোৱাৰে।

আপুনি কৈছে যে ডেমিৱেনৰ স্বভাৱ-চৰিত্ৰ আছিল অতি স্তুল। আপুনি বোধহয় বুজাৰ খুজিছে যে এনে এজন স্তুল প্ৰকৃতিৰ মানুহক বন্ধু বা সঙ্গী হিচাপে পোৱাটো আছিল কুষ্ঠৰোগীসকলৰ কাৰণে এটা ডাঙৰ দুৰ্ভাগ্য। আপুনি নিজকে এজন মাৰ্জিত

আৰু সংস্কৃতিৱান মানুহ বুলি বৰাই কৰে। তেওঁতে কুষ্ঠৰোগীবোৰৰ মাজত সংস্কৃতিৰ পোহৰ বিলাবলৈ আপুনি কিয় সিহঁতৰ লগত থাকিবলৈ নগ'ল?

আপুনি কৈছে যে ডেমিয়েন আছিল অতি লেতেৰা মানুহ। কোনো সন্দেহ নাই যে তেওঁ আছিল লেতেৰা মানুহ। এনে এজন লেতেৰা মানুহৰ সঙ্গত বেচেৰা কুষ্ঠৰোগীবোৰৰ চাঁগে কিমানয়ে কষ্ট হৈছিল! কিন্তু এই লেতেৰা মানুহজনে কুষ্ঠৰোগীসকলৰ লগত লেটি-পেটি কৰি থাকোঁতে ড° হাইড ব্যন্ত হৈ আছিল তেওঁৰ সুন্দৰ বাসগৃহত অত্যুক্তম সুখাদ্য খোৱাৰ কামত।

আপোনাৰ আন এটা অভিযোগ হ'ল এই যে মহিলাৰ লগত ডেমিয়েনৰ সম্পর্ক পৰিত্র নাছিল বা সন্দেহৰ উৰ্বৰত নাছিল। এই কথা আপুনি কেনেকৈ জানিলে? অভিজাত অধ্যুষিত বেৰেটেনিয়া স্ট্রিটৰ সু-সজিত ঘৰবোৰত যিবোৰ কথা-বাৰ্তা বা আলাপ-আলোচনা হয়—সেইবোৰৰ বিষয়-বস্তু কি মোলোকাইৰ সু-উচ্চ গিৰি শিখৰৰ ছাঁত কুষ্ঠৰোগীসকলৰ সেৱাত প্ৰাণপাত কৰা এজন দৰিদ্ৰ চহা পুৰোহিতৰ কঢ়ি-বিগৰ্হিত অসদাচৰণ?

মই নিজে মোলোকাইলৈ যোৱাৰ আগতেও আন বছতো মানুহ সেই দীপটোলৈ গৈছিল। তেওঁলোকৰ কোনেও কিন্তু ডেমিয়েনৰ বিষয়ে এনে ধৰণৰ কুংসা বটনা শুনা নাছিল। কিন্তু মই আপোনাক ফাকি দিব নোখোজোঁ। ডেমিয়েনৰ বিষয়ে এনে এটা কেলেংকাৰিৰ কাহিনী মই নিজেও মোলোকাইত শুনিবলৈ পাইছিলো। কেনেকৈ শুনিছিলো কওঁ শুনক। হনলুলুৰ পৰা ছামোৱালৈ এজন মানুহ আহিছিল। তেওঁ এই কথা মানুহৰ আগত কৈ ফুৰিছিল যে মহিলা কুষ্ঠৰোগীৰ লগত যোন-সংসর্গৰ ফলত ডেমিয়েনকো সেই ৰোগে আক্ৰমণ কৰিছে। কথাটো শুনিয়ে মানুহবোৰে খুব বস পাইছিল সেই কথা মই বোধহয় আপোনাক নক'লেও হ'ব। কিন্তু কথাটো শুনি অন্ততঃ এজন মানুহে জাঁপ মাৰি থিয় হৈ হনলুলুৰ মানুহজনক ক'বলৈ ধৰিলে—‘ঐ হতকী বেইমান, তই কোৱা কাহিনীটো যদি হাজাৰবাবো সঁচা হয়, কিন্তু এই কাহিনীটো প্ৰচাৰ কৰি ফুৰাৰ কাৰণে তই জানোৱাৰতকৈও লক্ষ-কোটি গুণে বেছি নীচ নহয়নে?’

মই কিমান সুখী হ'লোহেঁতেন—যদিহে ডেমিয়েনৰ বিষয়ে কুংসাটো শুনাৰ লগে লগে আপোনাৰ প্ৰতিক্ৰিয়াও হ'লহেঁতেন সেই মানুহজনৰ প্ৰতিক্ৰিয়াৰ নিচিনা! ডেমিয়েনৰ বিষয়ে তেনে এটা কুংসা শুনাৰ লগে লগে আপুনিও যদি সেই মানুহজনৰ নিচিনাকৈ পৰিত্র ক্ৰোধত ফাটি পৰিলোহেঁতেন! কিন্তু তাৰ পৰিৱৰ্তে আপুনি হনলুলুৰ কুংসা বটনাকাৰী মানুহজনৰ ভূমিকাত অৱতীৰ্ণ হ'ল, আৰু বেছিকৈ বহণ সানিহে সেই একেটা কুংসা নিজেও প্ৰচাৰ কৰিবলৈ লাগি গ'ল। কিন্তু তাকে কৰিয়ে আপুনি

সমাজৰ আগত নিজৰ কি পৰিচয় দাঙি ধৰিলে সেই বিষয়ে বোধহয় আপোনাৰ বিন্দুমাত্রও ধাৰণা হোৱা নাই।

তৰ্কৰ খাতিৰত বাক মই ধৰি ল'লো যে আপুনি ডেমিয়েনৰ বিষয়ে প্ৰচাৰ কৰা কাহিনীটো সঁচা। আশা কৰোঁ এনেকৈ ধৰি লোৱাৰ কাৰণে দৈশ্বৰে মোক ক্ষমা কৰিব,—কিন্তু মই এই কথাও ধৰি লৈছোঁ যে কৰ্তব্যৰ অতি সংকীৰ্ণ পথত অগ্ৰসৰ হওঁতে তেওঁৰ হয়তো পদস্থলনো হৈছিল। যিমানখিনি কাম কৰিবলৈ ডেমিয়েন অঙ্গীকাৰবন্ধ হৈছিল তাতকৈ বহুত বেছি কাম তেওঁ কৰিছিল। আপোনাতকৈ বা মোতকৈ ডেমিয়েন আছিল অনেকগুণে উচ্চস্তৰৰ মানুহ। আমি যিমানখিনি কাম কৰাৰ কথা সপোনতো ভাৰিব নোৱাৰোঁ তাতকৈ বহুত বেছি কাম তেওঁ কৰিছিল। কিন্তু এনে এটা কথা ধৰি লোৱাত মোৰ কোনো আপত্তি নাই যে কুষ্ঠৰোগে যেতিয়া তেওঁৰ শৰীৰ আক্ৰমণ কৰিলে তেতিয়া যন্ত্ৰণাত বা আতংকত বা ভয়ংকৰ নিঃসন্দতাৰ মাজত তেওঁ মানসিকভাৱে দুৰ্বল হৈ পৰিছিল; তেওঁৰ বিপুৰ ওচৰত আহু-সমৰ্পণ কৰিছিল। O Iago, the ray of it! ডেমিয়েনৰ এই কাহিনী শুনি অতি নিৰ্দয়জনৰো চকুপানী ওলোৱা উচিত; অতি অবিশ্বাসীজনৰো প্ৰাৰ্থনা কৰিবলৈ ইচ্ছা হোৱা উচিত। কিন্তু আপুনি কি কৰিলে? আপুনি ততালিকে বহি গ'ল বেভাৰেও এই বি গেইজলৈ সেই চিঠিখন লিখিবলৈ!

ষিভেনশ্যানৰ এই চিঠিখন পোৱাৰ পিছত ড° হাইডে ষিভেনশ্যানক প্ৰত্যাক্ৰমণ কৰি The Congregationalist নামৰ ধৰ্মালোচনীত এখন চিঠি লিখিলে (৭ আগষ্ট, ১৮৯০)। চিঠিখনত তেওঁ ষিভেনশ্যানক বহুত গালি-শপনি পাৰিলৈ যদিও এটা কথা স্বীকাৰ কৰি ল'বলৈ তেওঁ বাধ্য হ'ল যে ষিভেনশ্যানৰ চিঠিখনত আছিল প্ৰতিভাৰ বিদ্যুৎস্পৰ্শ। ইংৰাজী ভাষাৰ প্ৰচলন থকা পৃথিৰীৰ সকলো দেশতে ষিভেনশ্যানৰ চিঠিখন বহুলভাৱে পুনৰুদ্ধৃত আৰু প্ৰচাৰিত হ'ল। কিন্তু তাৰ বিনিময়ত এটা ফুটাকড়িও ল'বলৈ তেওঁ বাজী নহ'ল। আনহাতে, ষিভেনশ্যানৰ প্ৰশংসনৰ সন্মুখত ড° হাইড অৱশ্যেত নীৰৰ হৈ পৰিবলৈ বাধ্য হ'ল। মানুহে তেওঁক আজিও মনত ৰাখিছে কেৱল তেওঁ ডেমিয়েনৰ কুৎসা বটনা কৰি ড° গেইজলৈ লিখা কুখ্যাত চিঠিখনৰ কাৰণে।

ডেমিয়েনৰ শেষ ইচ্ছাটো আছিল এই যে যিসকল কুষ্ঠৰোগীৰ সেৱাত তেওঁ জীৱনটো পাত কৰিলে তেওঁলোকৰ লগতেই যেন তেওঁক চিৰকাললৈ শুৱাই ৰখা হয়, অৰ্থাৎ সমাধিস্থ কৰা হয়। ৪৬ বছৰ তেওঁৰ শৰদেহ সমাধিস্থ হৈ আছিল হাৱাইৰ মাটিত। কিন্তু ষিভেনশ্যানৰ এখন মাত্ৰ চিঠিয়ে তেওঁক বিশ্ববিখ্যাত কৰিলে; লগতে

অমৰো কৰিলে। মৃত্যুৰ ৪৬ বছৰৰ পিছত তেওঁৰ শৰদেহ বিপুল সন্মানসহকাৰে ঘূৰাই পঠোৱা হ'ল তেওঁৰ স্বদেশ বেলজিয়ামলৈ।

ড° হাইডৰ লগত তৰ্ক্যুদ্ধত অৱতীৰ্ণ হোৱাৰ কেইবছৰমানৰ পিছতে ১৮৯৪ চনত মাত্ৰ ৪৪ বছৰ বয়সত টিভেনশ্যনৰ মৃত্যু হ'ল। যি ছামোৱা দ্বীপত তেওঁ নিজৰ বোগক্লান্ত জীৱনৰ শেষ বছৰকেইটা অতিবাহিত কৰিছিল সেই দ্বীপৰে প্ৰশান্ত মহাসাগৰলৈ মুখ কৰি থকা এটা পৰ্বতত তেওঁক সমাধিষ্ঠ কৰা হ'ল। এই প্ৰবন্ধৰ আৰম্ভণিতেই কোৱা হৈছে যে টিভেনশ্যন আছিল একাধাৰে উপন্যাসিক, নিবন্ধকাৰ আৰু কবি। তেওঁক ঘাইকৈ জনপ্ৰিয় কৰিছে তেওঁৰ ৰোমাঞ্চধৰ্মী উপন্যাসবোৰে। উত্তম গদ্য-শৈলীৰ চমৰাদাৰ জৰ্জ লুই বৰহাচৰ নিচিনা মানুহ তেওঁৰ গদ্য পঢ়ি মুঞ্চ আৰু অভিভূত হয়। মই নিজে কিন্তু তেওঁৰ কৰিতাৰো ভীষণ ভক্ত। বহু বছৰৰ আগতে পঢ়া তেওঁৰ *A Child's Garden of Verses* নামৰ কৰিতা পুঁথিখনো মোৰ মনত সৃষ্টি কৰা ভাবাৰেশ আজিও সেই তাহানিৰ দৰেই সজীৱ হৈ আছে। আজি তেওঁৰ মাত্ৰ এটা বিশেষ কৰিতাৰ কথা বিশেষভাৱে উল্লেখ কৰিব খোজোঁ।

নিজৰ মৃত্যুৰ বহু বছৰৰ আগবে পৰা টিভেনশ্যনে এটা 'এপিটাফ' অৰ্থাৎ নিজৰ সমাধিফলকত উৎকীৰ্ণ কৰিব লগীয়া কৰিতা বচনা কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। আচৰিত যেন লাগিলেও এই কথা সঁচা যে সুদীৰ্ঘ দহ বছৰ ধৰি তেওঁ এই কৰিতাটো বাবে বাবে লিখি আছিল আৰু পৰিমার্জনা কৰি আছিল। দহ বছৰ ধৰি কৰিতাটোৰ ওপৰত এনেকৈ হাত ফুৰাওঁতে ফুৰাওঁতে প্ৰথম অৱস্থাত দীঘলকৈ লিখা কৰিতাটোৰ আকাৰ ইমান ক্ষুদ্ৰ আৰু ঘন-সন্ধিবন্ধ হ'ল যে মাত্ৰ আঠটা শাৰীতে কৰিতাটো শেষ হ'ল। কৰিব পৰা ইমান বেছি পৰিশ্ৰম দাবী কৰা কৰিতা সমগ্ৰ বিশ্ব-সাহিত্যতে খুব বেছি পাবলৈ নাই।

টিভেনশ্যনে দহ বছৰ ধৰি লিখা *Requiem* নামৰ কৰিতাটো তলত সম্পূৰ্ণ ৰূপত উদ্ধৃত কৰা হ'ল—

Under the wide and starry sky
Dig the grave and let me lie :
Glad did I live and gladly die,
And I laid me down with a will.

This be the verse you grave for me :
Here he lies where he longed to be :
Home is the sailor, home from sea,
And the hunter from the hill.

ভিনচেণ্ট ভেন গঘৰ এখন চিঠি

‘আমাৰ অসম’ৰ সম্পাদক হোৱাৰ দিন ধৰি মই এটা ডাঙৰ মানসিক অশাস্তিৰ ভূগি আছোঁ। অশাস্তিৰ ঘাই কাৰণটো হ’ল এই যে দৈনিক কাকতৰ সম্পাদক হোৱাৰ ফলত মই আগৰ নিচিনাকৈ লিখিবলৈ আৰু পঢ়িবলৈ সময় উলিয়াব নোৱা হ’লো। লিখিবলৈ আৰু পঢ়িবলৈ সময় উলিয়াবৰ কাৰণেই মই সমগ্ৰ কৰ্ম-জীৱন ধৰি সু-পৰিকল্পিতভাৱে কেৱল সাম্প্রাহিক আলোচনীৰ লগত জড়িত হৈ আছিলো। ফলত সাহিত্য আৰু সাংবিদিকতা দুয়োটাৰ কাৰণেই মই সময় উলিয়াব পাৰিছিলো। এতিয়া দৈনিক কাকতৰ সম্পাদনাই মোক এনেকৈ গ্রাস কৰি ধৰিছে যে কিতাপ লিখাৰ চিন্তা মনৰ পৰা বিসৰ্জন দিব লগাৰ নিচিনাই হৈছে। অৱশ্যে কিতাপ মই নিলিখাকৈ থকা নাই। ‘আমাৰ অসম’ৰ সম্পাদকৰ দায়িত্ব ল’বৰ দিনাৰ পৰা মই এখন কিতাপ লিখাৰ কামো আৰম্ভ কৰিলো। কিতাপখন (ধূমুহা আৰু বামধেনু) যোৱা বছৰৰ নৱেন্দ্ৰ মাহত প্ৰকাশ হৈ ওলাইছে। কিন্তু এখন ভাল কিতাপ লিখিবৰ কাৰণে যি ধৰণৰ অখণ্ড মনোযোগ দিয়াৰ দৰকাৰ, এখন দৈনিক কাকতৰ সম্পাদকৰ পক্ষে তেনে ধৰণৰ মনোযোগ দিয়াটো সন্তুষ্ট নহয়। আনহাতে, অখণ্ড মনোযোগ দি ভাববোৰ পৰিপাটি আৰু ভাষা নিমজ কৰিব নোৱাৰিলে এজন লেখকে তেওঁৰ লেখাৰ পৰা পৰিপূৰ্ণ আনন্দ কেতিয়াও পাৰ নোৱাৰে; বৰং এক ধৰণৰ গভীৰ অত্তপ্তিৱেহে তেওঁক এটা বিষাক্ত পোকৰ দৰে অনবৰত কামুৰি থাকে। এই কিতাপ নিলিখাকৈ থাকিব নোৱাৰোঁ; অথচ অখণ্ড মনোযোগ দি কিতাপ লিখিবলৈ সময় উলিয়াব নোৱা হৈছোঁ। তদুপৰি এই চিন্তাও মই মনৰ পৰা দূৰ কৰি বাখিৰ নোৱা হৈছোঁ যে মোৰ বয়স হৈছে; আগতকৈ দ্রুতগতিৰে বছৰবোৰ পাৰ হৈ যাবলৈ ধৰিছে। গোটেই জীৱন পৰিকল্পনা কৰি থকা দুখনমান কিতাপ যদি মই এতিয়াই লিখিব নোৱাৰোঁ, তেন্তে সেইবোৰ লিখিবলৈ কেতিয়া সময় পাম?

লিখিবলৈ সময় নোপোৱাৰ যন্ত্ৰণা কিমান ভয়ংকৰ হ’ব পাৰে, সেই কথা অনুভৱ কৰিব পাৰিব কেৱল সেইসকল লোকেহে—যিসকল লোকে কেৱল লেখাৰ কামতেই নিজৰ সমগ্ৰ জীৱন উচৰ্গা কৰিছে, আৰু একমাত্ৰ লেখাৰ মাজতেই বিচাৰি পাৰলৈ চেষ্টা কৰিছে জীয়াই থকাৰ সাৰ্থকতা। অৱশ্যে লেখাৰ কামটোও হ’ব পাৰে ভীষণ যন্ত্ৰণাদায়ক। এজন লেখকে যেতিয়া অনুভৱ কৰে যে তেওঁ যেনেকৈ লিখিব খুজিছে তেনেকৈ লিখিব পৰা নাই, তেওঁৰ মগজৰ অন্ধকাৰ গুহাবোৰৰ পৰা শব্দবোৰ ওলাই আহিব খোজা নাই,

বা ওলাই আহিলেও সিহঁতে লেখকৰ শাসন মানিব খোজা নাই, তেতিয়া তেওঁৰ নিজৰ ওপৰত বিশ্বাস হেৰুৱাই পেলাই অসহায় যন্ত্ৰণাত ছট্টফটাবলৈ ধৰে। অন্ততঃ কিছু সময়ৰ কাৰণে হ'লেও জীৱনটো তেওঁৰ কাৰণে হৈ পৰে অথইন আৰু অসাৰ্থক। জোছেফ কনৰাডে লিখি হৈ গৈছে যে তেনেবোৰ মুহূৰ্তত তেওঁৰ আনকি আত্মহত্যা কৰিবলৈকো মন ঘায়। The Rescue নামৰ উপন্যাসখন লিখি থাকিবৰ সময়ত কনৰাডৰ তেনে মানসিক অৱস্থা হৈছিল। সেই সময়তে তেওঁ এজন বন্ধুলৈ লেখা এখন চিঠিত লিখিছিল—‘মই মৰা নাই যদিও আধাৰে জীয়াই আছোঁ। অতি সোনকালে মই তোমালৈ মোৰ লেখাৰ কিছু পাঞ্জুলিপি পঠাম। মই আশাহীনভাৱে লিখি আছোঁ; তথাপি মই লিখিয়েই আছোঁ। মই কেনেকুৰা অনুভৱ কৰিছোঁ, সেই কথা মই প্রকাশ কৰিব নোৱাৰোঁ। পৃষ্ঠাবোৰ বাঢ়ি গৈ আছে, কিন্তু কাহিনীটো অচল হৈ বৈ আছে একে ঠাইতে। ... ... মোৰ আত্মহত্যা কৰিবলৈ মন গৈছে। চাৰিওফালে অন্ধকাৰ দেখিছোঁ।’

লেখাৰ কামটো কিমান যন্ত্ৰণাদায়ক হ'ব পাৰে, সেই কথা বৰ্ণনা কৰি জয়েছ কেৰি নামৰ এজন ইংৰাজ লেখকেও কৈছিল যে লেখাৰ টেবুলত বহাতকৈ তেওঁ এটা জুলন্ত চৌকাৰ ওপৰত বহি থাকিবলৈকে বেছি ভাল পাব। কিন্তু মুখেৰে এনেকৈ ক'লে কি হ'ব, তেওঁ কিন্তু জুলন্ত চৌকাৰ ওপৰত বহি নাথাকি জীৱনৰ বেছিভাগ সময় লেখাৰ টেবুলত বহিয়েই কটাই দিছিল। লেখাৰ কামটো যন্ত্ৰণাদায়ক হ'ব পাৰে; কিন্তু ই এনে এক যন্ত্ৰণা—যাৰ মাজত এজন লেখকে তেওঁৰ জীৱনৰ চৰম সাৰ্থকতা বিচাৰি পায়, আৰু সেই কাৰণেই তেওঁ সেই যন্ত্ৰণাৰ ওচৰত স্বেচ্ছাই বাৰে বাৰে আত্ম-সমৰ্পণ কৰে। সেই যন্ত্ৰণাৰ অবিহনে তেওঁ জীয়াই থাকিব নোৱাৰে।

যোৱা কিছুদিন ধৰি লেখাৰ যন্ত্ৰণাৰ পৰা বঢ়িত হৈ মই ইমান বেছি যন্ত্ৰণা পাবলৈ ধৰিছিলো যে জীৱনটো মোৰ কাৰণে খুব বিৰ্গ আৰু বিস্মাদ হৈ পৰিছিল। লিখিবলৈ মোৰ হাতত আৰু খুব বেছি সময় নাই—এনে এটা অনুভূতিয়েও মোক অস্ত্ৰিৰ কৰি তুলিছিল। সাংবাদিকতাৰ পৰা অব্যাহতি পাবলৈ কৰা চেষ্টাও বাৰে বাৰে ব্যৰ্থ হৈছিল। এই আটাহিবোৰ হতাশা, অস্ত্ৰিতা আৰু অৱসাদৰ হেঁচাত মই যেতিয়া পিষ্ট হ'বলৈ ধৰিছিলো, তেতিয়া মোলৈ সহায়ৰ হাত আগবঢ়াই দিলৈ ভিনচেণ্ট ভেন গঘে। তেওঁৰ এখন চিঠি পঢ়ি মোৰ মন প্ৰশান্তিৰে ভৰি গ'ল; ভৱিষ্যতলৈ মই আকৌ চাব পৰা হ'লো আশাৰ চুকুৰে। মানুহৰ জীৱনত শিকাৰ কেতিয়াও শেষ নহয়। ভেন গঘৰ এই অকণমানি চিঠিখনে মোক আকৌ এবাৰ অৰ্থপূৰ্ণভাৱে জীয়াই থাকিবলৈ আৰু কাম কৰিবলৈ প্ৰেৰণা দিলৈ।

আত্মহত্যা কৰি মৃত্যুবৰণ কৰাৰ সময়ত ভিনচেণ্ট ভেন গঘৰ বয়স হৈছিল মাত্ৰ সাতত্ৰিশ বছৰ। এই চুটি জীৱনকালতে তেওঁ প্ৰায় দুহেজাৰখন ছবি অঁকাৰ উপৰিও কেইজনমান আত্মীয় আৰু বন্ধু-বান্ধুৰলৈ আঠশখন চিঠি লিখিছিল। প্ৰায় চল্লিশ বছৰৰ

আগতে সেই চিঠিবোর এজন প্রকাশকে কিতাপ আকাবে প্রকাশ করি উলিয়াইছে (The Complete Letters of Vincent Van Gogh)। কিতাপখন মই এতিয়ালৈকে পঢ়ি পোৱা নাই; কিন্তু কবি ড্রিউ এইচ অডেনে ভেন গঘৰ চিঠিবোৰৰ ওপৰত মন্তব্য কৰি ১৯৫৯ চনৰ এপ্রিল সংখ্যা ‘এন্কাউণ্টাৰ’ত লেখা এটা প্ৰবন্ধ পঢ়ি মই চিঠিবোৰৰ বক্তব্য সম্পর্কে মোটামুটিভাৱে এটা ধাৰণা কৰিব পাৰিছোঁ। ভেন গঘৰ ৩৭ বছৰীয়া চুটি জীৱনটো আছিল অস্তহীন দুখ-কষ্ট, সংঘাত আৰু যন্ত্ৰণাৰে পৰিপূৰ্ণ। তেওঁ কোনোদিন পেট ভৰাই খাবলৈ পোৱা নাছিল; নাৰীৰ দ্বাৰা বাৰে বাৰে নিৰ্মমভাৱে প্ৰত্যাখ্যাত হৈছিল; নিজৰ জীৱনকালত বিক্ৰী কৰিব পাৰিছিল মাত্ৰ এখন ছবি। তদুপৰি মানসিক ৰোগৰ দ্বাৰা তেওঁ এনেভাৱে আক্ৰান্ত হৈছিল যে জীয়াই থাকিবলৈ ভয় কৰি তেওঁ মাত্ৰ ৩৭ বছৰ বয়সতে আত্মহত্যা কৰি নিজৰ জীৱনৰ অৱসান ঘটাইছিল। কিন্তু নিজৰ অস্তৰ উজাৰ কৰি লিখা আঠশখন চিঠিত তেওঁৰ হতাশা, যন্ত্ৰণা বা পৰাজয় ফুটি উঠা নাই; ফুটি উঠিছে গভীৰ প্ৰশান্তি, আত্মবিশ্বাস আৰু জীৱনৰ প্ৰতি অস্তহীন প্ৰেম। চিঠিবোৰ পঢ়ি অডেনে মন্তব্য কৰিছে—‘In spite of everything, the final impression is one of triumph.’

ভেন গঘৰ যিথন চিঠিয়ে মোৰ মনত গভীৰভাৱে ৰেখাপাত কৰিছে আৰু যিথন চিঠিৰ বিষয়ে ক'বৰ কাৰণেই এই প্ৰবন্ধৰ অৱতাৰণা—সেই চিঠিখন মই পঢ়িবলৈ পাইছোঁ ভেন গঘৰ ৫৫খন ছবিৰ এখন এলবাম তথা আট-বুকত। আমেৰিকা যুক্তবাস্তু ভ্রমণ কৰিবলৈ ঘোৱা মোৰ এজন বন্ধুৰে সেই আট-বুকুখন কিনি আনি মোক উপহাৰ দিছে। তলত চিঠিখনৰ মুকলি অসমীয়া অনুবাদ দিয়া হ'ল। ভেন গঘে এই চিঠিখন লিখিবৰ সময়ত তেওঁৰ বয়স হৈছিল ৩০ বছৰ। তেওঁৰ জীৱনৰ আৰু মাত্ৰ সাতটা বছৰ বাকী আছিল। নিজৰ জীৱনৰ লক্ষ্য হিব কৰি তেওঁ এই চিঠিখনত লিখিছিল :

‘মই কাম কৰি থাকোঁ, আৰু মূৰ্খৰ দৰে মই মাত্ৰ এটা কথা জানোঁ : কেইবছৰমানৰ ভিতৰত মই এখন নিৰ্দিষ্ট ছবি আঁকি শেষ কৰিব লাগিব। মই খুব বেছি লৰা-চপৰা কৰাৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই। তেনে কৰি একো লাভ নহ'ব। কিন্তু মই পৰিপূৰ্ণ প্ৰশান্তি আৰু হিবতাৰ মাজত কাম কৰিব লাগিব; যিমানদূৰ সন্তুষ্টি মই প্ৰতিদিনে নিয়মিতভাৱে নিৰ্দিষ্ট সময়ৰ কাৰণে কাম কৰিব লাগিব। এই পৃথিবীখনৰ বুকুৱেদি মই ত্ৰিশটা বছৰ খোজ কাঢ়িছোঁ; সেই কাৰণে পৃথিবীখনৰ প্ৰতি মই এক ধৰণৰ ঝণ আৰু কৰ্তব্য অনুভৱ কৰোঁ। সেই ঝণ আৰু কৰ্তব্যই হ'ল পৃথিবীখনৰ লগত মোৰ একমাত্ৰ সম্পর্ক। কৃতজ্ঞতাৰ চিন স্বকপে মই এৰি হৈ যাৰ খোজোঁ কেইখনমান ছবি। কোনো এক বিশেষ ধৰণৰ শিল্প-ৰচি তৃপ্ত কৰাটো মোৰ ছবি অঁকাৰ উদ্দেশ্য নহয়। মই মাত্ৰ প্ৰকাশ কৰিব খোজোঁ আন্তৰিক আৰু অকৃত্ৰিম মানসিক অনুভূতি। সেইটোৱেই হ'ল মোৰ জীৱনৰ লক্ষ্য।’

লাই হালে জালে আবেলি বতাহে

আমাৰ তুলনাত আজি-কালিৰ বেছিভাগ ল'বা-ছোৱালীয়েই অন্ততঃ এটা ক্ষেত্ৰত খুব দুৰ্ভগীয়া বুলি মোৰ মনত এটা ধাৰণা হৈছে। বিশেষকৈ চহৰীয়া শিক্ষিত মধ্যবিত্ত পৰিয়ালৰ ল'বা-ছোৱালীবোৰ। সকলে আমি মা আৰু আইতাহ্তৰ বুকুত সোমাই নিচুকনি গীত শুনি শুনি টোপনি গৈছিলো। তেওঁলোকৰ কৰণ কোমল মাতৰ সেই নিচুকনি গীতবোৰে আমাক এখন অপাৰ্থিৰ জগতৰ কাহিনী কৈ শুনোৱাৰ উপৰিও আমাৰ হৃদয়লৈ সঞ্চাৰিত কৰি দিছিল মৰমৰ মায়াময় উত্তাপ। তাৰ শৃতিয়ে আজিও আমাৰ হৃদয় সঞ্চাৰিত কৰি বাখিছে। মানুহৰ হৃদয় যে এক অন্তহীন স্নেহ-সুধাৰ উৎস সেই কথা জানিবলৈ সুযোগ পোৱাটো জীৱনৰ এটা পৰম সৌভাগ্য। যিবোৰ শিশুৰে মাক বা আইতাকৰ বুকুত সোমাই নিচুকনি গীত শুনাৰ সুযোগ পাইছে তেওঁলোকৰ সেই সৌভাগ্য হৈছে। কিন্তু আজি-কালিৰ চহৰীয়া—বা আনকি গাঁৰলীয়া মাতৃসকলৰো—নিজৰ ল'বা-ছোৱালীক বুকুত সোমাৰাই লৈ নিচুকনি গীত শুনাৰলৈ সময় হয়নে? সময় হ'লেও তেওঁলোকৰ মনত কেতিয়াবা তেনে ইচ্ছা জাগেনে?

আজি হঠাৎ নিচুকনি গীতৰ কথা মোৰ মনত পৰাৰ এটা বিশেষ কৰণ আছে। আজি ৰাতিপুৱা অনুৰাধাহ্তৰ ('আমাৰ অসম'ৰ ডায়েৰি-খ্যাতা অনুৰাধা) ঘৰৰ পৰা মোলৈ এটা টোপোলা আহিল। এনেকুৱা টোপোলা অৰ্থাৎ মৰমৰ উপহাৰ তেওঁলোকৰ ঘৰৰ পৰা মাজে মাজে আহিয়েই থাকে। কিন্তু আজিৰ টোপোলাটোৰ এটা বিশেষত্ব এয়েই যে তাত অলপ লাইশাক আছিল। প্ৰদীপ তেওঁৰ চৰকাৰী কামত প্ৰায়েই মেঘালয়ৰ বিভিন্ন ঠাইলৈ গৈ থাকিব লগা হয়। ঘূৰি আহোতে তেওঁ নানা বিধিৰ পাহাৰী বন্দু সংগ্ৰহ কৰি লৈ আহে! মাজে মাজে ময়ো সেইবোৰৰ ভাগ পাওঁ। কিন্তু লাইশাক প্ৰথমবাৰৰ কাৰণে পালো।

বেছি কথালৈ যোৱাৰ আগতে প্ৰদীপৰ বিষয়েও দু-আয়াৰমান কথা কৈ লোৱাটো বোধহয় ভাল হ'ব। তেওঁ ব্ৰহ্মপুত্ৰ বোৰ্ডৰ ইঞ্জিনীয়াৰ। সেই সূত্ৰে মেঘালয় তেওঁৰ কৰ্মক্ষেত্ৰ। তেওঁ প্ৰতি সপ্তাহত তালৈ গৈ থাকিব লগা হয়। তেওঁ কিন্তু কেৱল এজন ইঞ্জিনীয়াবেই নহয়; তেওঁ এজন সন্তুষ্টাবনাপূৰ্ণ গল্পকাৰো আছিল। এবাৰ 'দৈনিক অসম'ৰ গল্প প্ৰতিযোগিতাত তেওঁ পুৰস্কাৰো পাইছিল। কিন্তু চৰকাৰী কামৰ হেঁচা

ক্রমাং বেছি হৈ অহাত তেওঁ বহুত দিন একো লিখা নাই। লেখক হোৱাৰ উপৰিও তেওঁ এজন প্রতিভাবান অভিনেতা। পিয়লি ফুকন, অনঙ্গ আৰু শকুনি আদি বিখ্যাত চৰিত্রিত স্মৰণীয় অভিনয় কৰি তেওঁ বহুতৰ মন মুহি হৈছে। এইখনিতে এটা কথা কৈ খোৱাটো উচিত হ'ব যে অনুৰাধা শৰ্মা পূজাৰীৰ 'ডায়েৰি'ৰ (সপ্তাহাত্তিক 'আমাৰ অসম') বেছ কিছু সমল আহিছে প্ৰদীপ আৰু অনুৰাধাৰ যুটীয়া অভিজ্ঞতাৰ পৰা। অনুৰাধাই তেওঁৰ 'ডায়েৰি'ত লিখিবলৈ পাহবি যোৱা বহুতো কথা প্ৰদীপে তেওঁক লিখিবলৈ মনত পেলাই দিয়ে। এনেকৈ নিজে একো নিলিখিও প্ৰদীপ পৰোক্ষভাৱে লেখাৰ কামত জড়িত হৈ আছে।

প্ৰদীপৰ বিষয়ে ইমানখিনি কথা কোৱাৰ পিছতো এটা কথা এতিয়াও কোৱা হোৱা নাই। সেইটো হৈছে এই যে অনুৰাধাই তেওঁৰ পত্নী হোৱাৰ সৌভাগ্য অৰ্জন কৰিছে। অৱশ্যে নাৰীবাদী দৃষ্টিকোণৰ পৰা চাই কোনোবাই হয়তো এনেকৈও ক'ব পাৰে যে প্ৰদীপে অনুৰাধাৰ স্বামী হোৱাৰ সৌভাগ্য অৰ্জন কৰিছে।

কিন্তু এহো বাহ্য। আচল কথাটো হ'ল লাইশাক।

প্ৰদীপহঁতৰ ঘৰৰ পৰা অহা টোপোলাটোত এমুঠি ডাঙৰ লাইশাক আৱিষ্কাৰ কৰি খন্তেকতে মোৰ মনটো অতীতলৈ উৰা মাৰিলে। অৱশ্যে তাৰ অৰ্থ এইটো নহয় যে বহুত দিন লাইশাকৰ লগত মোৰ কোনো সম্পর্ক নাছিল; সেই কাৰণে লাইশাকমুঠি দেখাৰ লগে মোৰ মনটো স্মৃতি-কাতৰ হৈ পৰিল। আজি-কালি গুৱাহাটীৰ বজাৰবোৰত বছৰটোৰ বেছিভাগ সময়তে লাইশাকৰ আকাল নাই। কিন্তু সেইবোৰ লাইশাক দেখি বা খাই ভাল লগাৰ পৰিৱৰ্তে মোৰ মনলৈ বেজাৰৰ ভাবহে বেছিকে আছে। বাল্যকালত গাঁৱত আমি যিবোৰ লাইশাক খাইছিলো তাৰ গোন্ধ আৰু সোৱাদ গুৱাহাটীৰ বজাৰৰ লাইশাকৰ তুলনাত আছিল অমৃতৰ নিচিনা। লাইশাক এডাল ছিঞ্জি দিলেই তাৰ জলা জলা গোন্ধটোৱে আমাৰ জিভাৰ পৰা লোভৰ পানী উলিয়াইছিল। নিশ্চয় মাটি আৰু প্ৰাকৃতিক সাৰৰ গুণতেই সেই যুগৰ গাঁৱলীয়া লাইশাক ইমান লোভনীয় গোন্ধৰ অধিকাৰী হৈছিল। কিন্তু আজি-কালি চহৰৰ বজাৰত কিনিবলৈ পোৱা লাইশাকৰ সেইবোৰ গোন্ধ-ভাপ আৰু সোৱাদ-একেবাৰে নাই। সেই কাৰণে সেইবোৰ লাইশাক মুখত দিলেই ল'বাকালত গাঁৱৰ ঘৰত খোৱা লাইশাকৰ তুলনা আপোনা-আপুনি মনলৈ আহি যায় আৰু চিৰকাললৈ হেৰাই যোৱা এখন জগতৰ কথা মনত পৰি মনটো দুখেৰে ভৰি পৰে।

অৱশ্যে, এইখনিতে এটা কথা কৈ খোৱাটো উচিত হ'ব যে চহৰীয়া লাইশাকৰ ইমানবোৰ বদনাম গাইছোঁ যদিও ভাল ৰান্ধনীৰ হাতত পৰিলৈ সিও এটা সু-খাদ্যত পৰিণত হ'ব পাৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে বন্ধুবৰ ডাঃ মুক্তিপ্ৰসাদ গণেৰ ঘৰত ত্ৰিশ

বছৰমানৰ আগতে খোৱা এখন মেৰলাইৰ ভজাৰ কথা ক'ব পাৰি। মই নিজে পেটুক বা ভোজন-বিলাসী মানুহ নহ'লৈও সু-খাদ্যৰ স্মৃতি মই কেতিয়াও নাপাহৰোঁ। (মোৰ সু-খাদ্যৰ তালিকাত অৱশ্যে দীঘলগড়া মিছিংগাঁৰত খোৱা পাতত দিয়া তিতা-ভেকুবিও আছে!) ত্ৰিশ বছৰৰ আগতে ডাঃ গণেৰ ঘৰত খোৱা বসাল মেৰলাইৰ ভজাখন কোনে কি প্ৰণালীৰে বান্ধিছিল সেইকথা মই নাজানোঁ; কিন্তু ল'বাকালত মাহিতে বন্ধা বা সিজোৱা লাইশাকৰ আঞ্জাৰ পিছত যিথন লাইশাকৰ আঞ্জা মোৰ জিভাত অমৃত যেন লাগিছিল সেইখন আছিল ত্ৰিশ বছৰৰ আগতে ডাঃ মুক্তিপ্ৰসাদ গণেৰ ঘৰত খোৱা মেৰলাইৰ বসাল ভজাখন। ডাঃ গণেৰ ঘৰত ইয়াৰ পিছতো বহুতবাৰ ভূ-বি-ভোজন কৰিছোঁ; কিন্তু তেওঁ দ্বিতীয়বাৰৰ কাৰণে তেনে এখন অবিশ্বৰণীয় লাইশাকৰ আঞ্জা মোক আৰু খুৱাৰ পৰা নাই। ভাল বস্তুবোৰ বোধ কৰোঁ এনেকৈয়ে জীৱনৰ পৰা চিৰকাললৈ হেৰাই যায়, আৰু হেৰাই যায় কাৰণেই সেইবোৰৰ স্মৃতি ইমান মধুৰ।

লাইশাকৰ বিষয়ে কবিতা লেখাৰ কথা কোনোবাই কল্পনা কৰিব পাৰেনে? মই জনাত অসমীয়া ভাষাত এটাই মাত্ৰ কবিতা আছে (যদিহে আপোনালোকে সেইটোক কবিতা বুলি শীকাৰ কৰে), যিটো কবিতাত লাইশাকেও ঠাই পাইছে। কবিতাটোৰ বচক হ'ল সেই একেজন ডাঃ মুক্তিপ্ৰসাদ গণে—যিজনে ত্ৰিশবছৰৰ আগতে মোক খুওৱা লাইশাকখনৰ সোৱাদ মই আজিও পাহবিব পৰা নাই। ডাঃ গণেয়ে তেওঁৰ কবিতাটোত লাইশাকৰ বিষয়ে লিখিছে—

অহা কালিলৈ উককা
মাঘ বিহুৰ উককা।
এটা ভাল লগা দিন
এটা মৰম লগা দিন
সাঁজ, লাইশাক, বৰালিমাছ খোৱা দিন।

প্ৰদীপহঁতৰ ঘৰৰ পৰা অহা লাইশাকৰ মুঠিটো দেখি আৰু তালেক স্মৃতি মোৰ মনলৈ আহিছে। গোটেইবোৰ ক'লৈ শুনি শুনি আপোনালোকে আমনি পাৰ পাৰে। সেই কাৰণে আৰু মাত্ৰ এটা কৈয়েই মই ক্ষান্ত হ'ম।

এসময়ত সাংবাদিকতাৰ কামত মই আমাৰ ওচৰ-চুবুৰীয়া পাহাৰী বাজ্যকেইখন টহলি ফুৰিব লগা হৈছিল। তেতিয়া বহুতো চৰুৰীয়া জনজাতীয় বন্ধুৰ ঘৰত দিনৰ বা বাতিৰ আহাৰ খোৱাৰ সৌভাগ্য হৈছিল। যিসকল বন্ধুৰে নিমন্ত্ৰণ কৰিছিল তেওঁলোক সকলোৱেই আছিল সাংবাদিক বা উচ্চপদস্থ চৰকাৰী বিষয়া। গুৱাহাটীৰ যিকোনো

এখন হোটেলত বা অরস্থাপন মানুহৰ ঘৰত খাবলৈ পোৱা আহাৰৰ লগত তেওঁলোকৰ ঘৰত খোৱা আহাৰৰ একো পাৰ্থক্য নাছিল। কিন্তু এবাৰ এখন ভিতৰুৱা নগা গাঁৰত তেওঁলোকৰ নিজস্ব পদ্ধতিৰে ৰন্ধা এখন ব্যঞ্জনৰ জুতি ল'বলৈ মই সুযোগ পালো— যিথন ব্যঞ্জনৰ সোৱাদ আজিও মোৰ জিভাত লাগি আছে। সেই ব্যঞ্জনখনৰ প্ৰধান উপকৰণ আছিল লাইশাক।

ক'হিয়াৰ পৰা সত্ত্ব কিলোমিটাৰ দূৰত চেচামা নামৰ সেই আঙামী নগা গাঁওখনত মই জীৱনত প্ৰথমবাৰৰ কাৰণে (আৰু আশা কৰোঁ শেববাৰৰ কাৰণে) কুকুৰৰ মাংস খাব লগা হৈছিল। 'চেচামাত এটা দিন' নামৰ এটা প্ৰবন্ধত সেই অভিজ্ঞতাৰ কথা মই সবিস্তাৰে লিখিছোঁ। কিন্তু কুকুৰৰ মাংস খোৱাৰ নিচিনা এটা অভূতপূৰ্ব অভিজ্ঞতাত বেছিকৈ জোৰ দিব লগা হোৱাৰ কাৰণে প্ৰবন্ধটোত লাইশাকৰ কথা লেখা নহ'ল। *Better late than never*। আজি সেই লাইশাকৰ আঞ্চাখনৰ বিষয়ে লিখি মই মোৰ দোষ প্ৰক্ষালন কৰাৰ লগতে এখন অনুপম ব্যঞ্জনৰ প্ৰতি মোৰ প্ৰশংসা জ্ঞাপন কৰিব খুজিছোঁ।

চেচামা গাঁৰৰ যিজন মানুহৰ ঘৰত মই সেইদিনা দুপৰীয়াৰ আতিথ্য প্ৰহণ কৰিব লগা হৈছিল তেওঁৰ এজনী ভনীয়েক আছিল সেইখন গাঁৰৰে শুলৰ হিন্দী শিক্ষণিত্ব। তেওঁ বাজস্থানত দুবছৰ থাকি হিন্দী শিকিছিল। গতিকে তেওঁ অসমীয়া অতিথিৰ কাৰণে প্ৰস্তুত কৰা বেছিভাগ ব্যঞ্জনেই আছিল আজি-কালি ভাৰতৰ সকলো ঠাইতে খাবলৈ পোৱা সৰ্ব-পৰিচিত ব্যঞ্জন। সেইবোৰবে মাজতে তেওঁ এটা পাত্ৰ মোলৈ আগবঢ়াই দি ক'লে—'এইখন আমি নগা মানুহে খোৱা মুগীৰ আঞ্চ। আপুনি খাব পাৰিব নে নোৱাৰে ক'ব নোৱাৰোঁ। চেষ্টা কৰি চাব পাৰে।'

মই বাকীবোৰ আঞ্চাৰ বাটি দূৰলৈ ঠেলি নগা আঞ্চাৰ বাটিটো ওচৰলৈ টানি আনিলো। কোপ্তা-কালিয়া সকলো ঠাইতে খাবলৈ পাম; কিন্তু নগা মুগীৰ আঞ্চা নগা গাঁৰৰ বাহিৰে আন ক'ত খাবলৈ পাম? আঞ্চাখনৰ ফালে চাই বুজিলো যে কিবা এবিধ শাক আৰু কুকুৰৰ মঙ্গ একেলগে সিদ্ধ কৰা হৈছে। আঞ্চাখনৰ চেহেৰা দেখিয়েই মোৰ জিভাৰ পৰা অকণমান পানী ওলাল। অসমৰ মিছিংসকলেও মঙ্গৰ লগত নানা বনৰীয়া শাক মিহলি কৰি সিজাই খায়। অন্ততঃ এসময়ত খাইছিল। মই বছত বছৰৰ আগতে মাজুলীত ছাব-ডেপুটী কালেষ্টোৰ হৈ থাকোঁতে মিছিং মানুহৰ ঘৰবোৰ মোৰ ভাতঘৰ আছিল। তেতিয়া মাজুলীৰ উজনিৰ পৰা নামনিলৈ প্ৰত্যেকখন মিছিং গাঁৰত চাং বগাই মই আটাইবোৰ মিছিং ব্যঞ্জনৰ জুতি লৈছিলো। মই আটাইতকৈ ভাল পাইছিলো তেওঁলোকে মঙ্গৰ লগত নানা বনৰীয়া শাক-পাচলি মিহলাই আৰু মচলাৰ নামত কেৱল জলকীয়া দি সিদ্ধ কৰা আঞ্চাখন।

তাৰ জুতি এতিয়াও মোৰ মুখত লাগি আছে। নগা মুর্গীৰ আঞ্চাখন দেখি তৎক্ষণাৎ মোৰ মনলৈ আহিল বহুত বছৰৰ আগতে মাজুলীৰ মিছিং গাঁৱত খোৱা সিজোৱা মঙ্গহৰ শৃতি। আঞ্চাখন দেখিয়েই মোৰ জিভাৰ পৰা অকণমান পানী ওলোৱাৰ সেইটো আছিল প্ৰধান কাৰণ।

মাত্ৰ সৌ-সিদ্ধিনালৈকে এনে এটা দিন আছিল—যেতিয়া গাহৰি-কুকুৰা খোৱা আহোম আৰু জনজাতীয় মানুহৰ খাদ্যাভ্যাসক সমাজৰ আন সকলো শ্ৰেণীৰ মানুহে অতি ঘৃণাৰ চকুৰে চাইছিল। আমাৰ গাঁওখনৰ বেছিভাগ মানুহেই আছিল চূতীয়া মানুহ; মাত্ৰ কেইঘৰমান মানুহ আহোম। জাতিগতভাৱে আহোম আৰু চূতীয়াৰ বিশেষ পাৰ্থক্য একো নাই। কিন্তু চূতীয়াসকল হিন্দু হৈ ইমান বেছি গোঁড়া হৈছিল যে আহোমসকলৰ গাহৰি-কুকুৰা খোৱা অভ্যাসটোক তেওঁলোকেও ঘৃণাৰ চকুৰে চাইছিল। ওচৰ-চুবুৰীয়া চূতীয়াসকলৰ নিলাৰ ভয়ত আমি দিনৰ পোহৰত ঘৰলৈ কুকুৰা আনিবলৈ ভয় কৰিছিলো। চোৰৰ নিচিনাকৈ বাতিৰ আন্দাৰতহে ঘৰলৈ কুকুৰা আনি তাৰ মঙ্গহৰ আঞ্চা খাইছিলো। কিন্তু আমাৰ নিজৰ জীৱনকালতেই সমাজৰ ইমান বেছি পৰিৱৰ্তন হ'ল যে গাহৰি-কুকুৰাৰ মঙ্গহ নহ'লে এতিয়া বেছিভাগ হিন্দুৰ পেটলৈ ভাতেই নোয়োৱা হ'ল। গতিকে অন্ততঃঃ এটা ক্ষেত্ৰত জাত্যাভিমানী হিন্দুসকলে জনজাতীয় লোকসকলৰ শ্ৰেষ্ঠত্ব মানি ল'লৈ বুলি ক'ব পাৰি। মই আশা কৰোঁ যে জনজাতীয় লোকসকলৰ বন্ধন-প্ৰণালীও এদিন সকলো খাদ্য-বসিকৰ দ্বাৰা বিপুলভাৱে সমাদৃত হ'ব। অন্ততঃঃ তেওঁলোকৰ কেইবিধমান পদ। কেৱল প্ৰচাৰ আৰু পৰিবেশনৰ বলত যদি মাদ্রাছী ইদলি-ডোছাই আন্তৰ্জাতিক সমাদৰ লাভ কৰিব পাৰে, তেন্তে বিৰল স্বাদবিশিষ্ট কেইবিধমান জনজাতীয় বাঞ্ছনে খাদ্য-বসিকৰ হৃদয় জয় কৰিব নোৱাৰাব কোনো কাৰণ নাই।

সি যি কি নহওক, নগা গাভৰুগৰাকীয়ে অতি মৰমেৰে আগবঢ়াই দিয়া মঙ্গহৰ আঞ্চাখন মুখত দিয়েই মোৰ দেহ-মন ৰোমাঞ্চিত হৈ পৰিল। মঙ্গহৰ এনেকুৱা সোৱাদ মই ইয়াৰ আগতে কেতিয়াও পোৱা নাছিলো। কিন্তু আঞ্চাখন দুৰ্বাৰমান খায়েই মোৰ মনত এনেকুৱা এটা অনুভৱ হ'ল যে মঙ্গহৰ আঞ্চাত আগতে কেতিয়াও নোপোৱা সেই সোৱাদটো কেৱল মঙ্গহৰ পৰা অহা নাই; প্ৰায় সমান পৰিমাণে সি আহিছে শাকখিনিৰ পৰাও। শাকখিনি আছিল লাইশাক।

চেচামা গাঁৱত খোৱা লাইশাক আৰু কুকুৰা মঙ্গহৰ সিজোৱা আঞ্চাখন খাই মোৰ ইমান ভাল লাগিল যে ঘৰলৈ ঘূৰি আহি ফক-কঢ়িন আনচাৰিক তেনে এখন আঞ্চা বান্ধিবলৈ ক'লো। একে আঘাৰে ক'বলৈ গ'লৈ আঞ্চাখন অখাদ্য হ'ল। মই ভাবিলো যে বান্ধিব নজনাৰ দোষতেই আঞ্চাখন অখাদ্য হ'ল। মোৰ নগা বন্ধু চাৰ্লছ

চেরি প্রায়েই মোৰ আলহী হয়। তেওঁ নিজে পাক-ঘৰত সোমাই মোৰ কাৰণে নান নগা ব্যঞ্জনো প্ৰস্তুত কৰে। এদিন মই তেওঁক কুকুৰা মঙ্গ আৰু লাইশাকৰ অতুলনীয় নগা আঞ্জাখন বান্ধিবলৈ ক'লো। মোৰ অনুৰোধ বন্ধা কৰি তেওঁ বান্ধিলৈ হয়, কিন্তু আঞ্জাখন ফকৰণ্দিনে বন্ধাখনৰ নিচিনা অখাদ্য নহ'লেও চেচামা গাঁৱৰ কথেক বিভা' কেনিয়েলিতা' নামৰ সুন্দৰী নগা গাভৰণবাকীয়ে বন্ধা আঞ্জাখনৰ নিচিনা সু-খাদ্যও নহ'ল। কিয় নহ'ল তাৰ কাৰণটো গৱেষণা কৰাৰ প্ৰয়োজন মই খুব গভীৰভাৱে অনুভৱ কৰিলো। কাৰণ তেনে এখন সুস্বাদু আঞ্জা মই জীৱনত দ্বিতীয়বাৰৰ কাৰণে খাবলৈ নাপাম সেই কথা ভাবিবলৈকো মোৰ খুব কষ্ট হৈছিল। যুক্তিবাদী আৰু সুপণ্ডিত চার্লছ চেৰিয়ে অতি প্ৰাঞ্জলভাৱে মোক এই কথা বুজাই দিলে যে গুৱাহাটীৰ আঞ্জাখন চেচামাৰ আঞ্জাখনৰ নিচিনা সোৱাদ নোহোৱাৰ একমাত্ৰ কাৰণ হ'ল পাহাৰৰ কটুৰ মাটিত গজা লাইশাক আৰু ভৈয়ামৰ কোমল মাটিত গজা লাইশাকৰ সোৱাদৰ পাৰ্থক্য। চার্লছৰ কথাত মই সম্পূৰ্ণভাৱে পতিয়ন গ'লো।

এই কথাখিনি লেখাৰ সময়লৈকে মই অনুৰধি পঠোৱা লাইশাকখিনি খোৱ নাই। আজি বাতিহে খাম। কিন্তু এতিয়া এই কথা ভাবিয়েই মোৰ ভাল লাগি আছে যে নাগালেণ্ডৰ চেচামা গাঁৱত খোৱাৰ পিছত আজি দ্বিতীয়বাৰৰ কাৰণে মই পাহাৰী লাইশাক খাবলৈ পাম। মোৰ এই খোৱাৰ লোভটো যিমান পৰিমাণে জিভাৰ, তাতোকৈ সি বহুত বেছি পৰিমাণে হৃদয়ৰ। বহুত বছৰৰ আগতে মাজুলীৰ দীঘলগড়া গাঁৱত এগৰাকী দৰিদ্ৰ মিছিং তিৰোতাই পাতত দিয়া তিতা-ভেকুৰিবে মোক আপ্যায়ন কৰিছিল। পাতত দিয়া তিতা-ভেকুৰিকো মানুহৰ সু-খাদ্যৰ তালিকাত ঠাই দিব পাৰিবনে? বহুতো ধনী মানুহৰ ঘৰত খোৱা মহার্ঘা সু-খাদ্যৰ শৃৃতি মোৰ মনৰ পৰা কেতিয়াবাই বিলুপ্ত হৈ গ'ল; কিন্তু মই আজিও পাহাৰীৰ পৰা নাই মোৰ জীৱনৰ পোকৰ বছৰ বয়সত এজন দুখীয়া মিছিং মানুহৰ ঘৰত খোৱা পাতত দিয়া তিতা-ভেকুৰিব শৃৃতি। এতিয়া গুৱাহাটীৰ বজাৰত তিতা-ভেকুৰি দেখিলৈই কিনি আনি মই নিজেই সিজাই নিমখ-তেল সানি খাওঁ, আৰু তাকে কৰি পুনৰ যাপন কৰোঁ দূৰ অতীতৰ এটা স্নেহসুধা-জাৰিত সঞ্চিয়াৰ শৃৃতি।

এমুঠি লাইশাকে মোৰ মনলৈ বহুতো কাৰ্যিক অনুভূতি সম্ভাৰিত কৰি দিলো। মনত পৰি গ'ল বৰীন্দ্ৰনাথৰ কবিতাও। মোৰ অনাতম প্ৰিয় লেখক জৰ্জ লুই বৰহাছে কৈছিল যে 'অস্তৰ্ক' শ্বেক্ছপীয়াৰে লেখা প্ৰতিটো বাক্যকে ইংৰাজিসকলে যেনেকৈ পূজা কৰে, তেওঁ কিন্তু তেনেকৈ নকৰে। বৰীন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰৰ বিষয়েও সেই একেটা কথাকে মই ক'ব পাৰোঁ; বাঙালীসকলে বৰীন্দ্ৰনাথৰ প্ৰতিটো শব্দকে যেনেকৈ পূজা

কৰে তেনেকৈ মই কিন্তু কৰিব নোৱাৰোঁ। তেওঁৰ বহুতো লেখা মই ভাল নাপাওঁ,
বহুতো কথা মানি ল'বলৈ টান পাওঁ। কিন্তু লাইশাকৰ কথাই মোৰ মনটো কাব্যিক
কৰি তোলাৰ মুহূৰ্তত বৰীন্দ্ৰনাথৰ যিফাকি কবিতা মোৰ মনলৈ আহিছে সেইফাকি
কবিতাৰ প্রতিটো শব্দকেই মই পূজা কৰোঁ। নিমন্ত্ৰণ' নামৰ কবিতাত বৰীন্দ্ৰনাথ
ঠাকুৰে লিখিছে—

গদ্য জাতীয় ভোজ্যও কিছু দিয়ো
পদ্যে তাদেৰ মিল খুঁজে পাওয়া দায়;
তা হোক, তবুও লেখকেৰ তাৰা প্ৰিয়—
জেনো, বাসনাৰ সেৰা বাসা বসনায়।

কিন্তু বৰীন্দ্ৰনাথৰ কবিতাকো চেৰ পেলাই পিছ-মুহূৰ্ততে মোৰ মনত গুঞ্জিত হৈছে
শৈশৱৰ গন্ধ কঢ়িয়াই অনা, মাৰ বুকুৰ উম আৰু ময়লা আচলৰ গন্ধ কঢ়িয়াই অনা
সেই অপৰূপ মায়াময় নিচুকনি গীতফাকি—'লাই হালে জালে আবেলি বতাহে, লফা
হালে জালে ব'দে....।'

স্মৃতিসুধা

কবিব কলমৰ পৰা অনেক সময়ত অতি ভুল কথাও ওলায়। তেনেকুৰা এটা ভুল কথা ওলাইছিল আমেৰিকান কবি লংফেলোৰ কলমৰ পৰা। 'জীৱন-সংগীত' নামৰ এটা বিখ্যাত কবিতাত তেওঁ লিখিছিল—'অতীত মৰিল গ'ল তাৰ কথা অন্ত হ'ল, মনৰ পৰাই তাক দিয়া বিসৰ্জন।' অতীতক মৰিল বুলি ধৰি লৈ তাক মনৰ পৰা বিসৰ্জন দিয়ে বা দিব পাৰে একমাত্ৰ ইতৰ প্ৰণীয়েহে। মানুহৰ সময়ৰ ধাৰণাটোক অতীত-বৰ্তমান-ভৱিষ্যতত যান্ত্ৰিকভাৱে ভাগ কৰিব নোৱাৰিব। ফৰাচী দাশনিক বের্গচুই (Henri Bergson) এই কথাটোক প্ৰাঞ্জলভাৱে ব্যাখ্যা কৰি কৈছে যে কামৰ সুবিধাৰ কাৰণে মানুহে যদিও সময়ক অতীত-বৰ্তমানত বা ঘণ্টা-মিনিট-ছেকেণ্টত ভাগ কৰে, কিন্তু মানুহৰ বাস্তৱ অভিজ্ঞতাই সময়ৰ এই যান্ত্ৰিক বিভাজন মানি ল'ব নোৱাৰে। প্ৰত্যেক মানুহে নিজৰ বাস্তৱ অভিজ্ঞতাৰ পৰাই এই কথা বুজি পাৰ যে বৰ্তমানটো এটা পানী নসৰকা কোঠালি নহয়; স্মৃতিৰ ক্ষেত্ৰত অতীতটো আৰু স্বপ্ন বা কল্পনাৰ ক্ষেত্ৰত ভৱিষ্যৎটো বৰ্তমানৰ বুকুলৈ সোমাই আহি সময়ৰ এটা ত্ৰিবেণী-সংগম সৃষ্টি কৰে। মানুহ বাস কৰে সময়ৰ এই ত্ৰিবেণী-সংগমত; তেওঁ ইচ্ছা মতে বিচৰণ কৰি ফুৰে অতীত, বৰ্তমান আৰু ভৱিষ্যতৰ বুকুত। কিন্তু মানুহৰ বাহিৰে বাকী সকলো প্ৰাণী চিৰ-বৰ্তমানৰ কাৰাগাৰত যাবজ্জীৱন বন্দী।

অতীতক মৰিল বুলি ধৰি লৈ তাক মনৰ পৰা সমূলফৎে বিসৰ্জন দিবলৈ কোৱাটো যে কিমান মাৰাঞ্চুক ভুল উপদেশ সেই কথা উপলক্ষি কৰিবলৈ সময়ৰ দুৰ্বল দাশনিক ব্যাখ্যাৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই। সাধাৰণ বিচাৰ-বুদ্ধি বা অভিজ্ঞতাৰ সহায়েৰেই সেই কথা উপলক্ষি কৰিব পাৰিব। তীব্ৰ মানসিক বা শাৰীৰিক আঘাতে কেতিয়াবা মানুহৰ স্মৃতিশক্তি সম্পূৰ্ণভাৱে নষ্ট কৰি দিয়ে। তেনে অৱস্থাত দুৰ্ঘটনাটো ঘটাৰ মুহূৰ্তৰ পৰা আৰম্ভ কৰি তাৰ আগৰ সমস্ত অতীতটো মানুহৰ চেতনাৰ পৰা নোহোৱা হৈ যায়। যি মানুহৰ অতীত নাই তেনে মানুহৰ ভৱিষ্যতো থাকিব নোৱাৰে; ইতৰ প্ৰাণীৰ দৰে তেওঁ বাস কৰে চিৰ-বৰ্তমানত। বঙ্গদেশৰ বিখ্যাত কৰি কাজী নজৰুল ইছলামৰ সেই অৱস্থা হৈছিল। স্মৃতিভ্ৰংশ বোগৰ ফলত অতীতটোক চিৰকাললৈ হেৰুৱাই 'আগ্ৰহীণা'ৰ বিদ্ৰোহী কবিজন পৰিণত হৈছিল এক জীৱন্ত মাংসপিণ্ডত। কোনেবাই লংফেলোৰ উপদেশ আক্ৰিক অৰ্থত পালন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে তেওঁৰো হ'ব সেই একে অৱস্থা।

শৃতি মানুহৰ জীৱনৰ এটা ডাঙৰ সম্পদ। শৃতিৰ অবিহনে মানুহৰ জ্ঞানৰ ভাণ্ডাৰ গঢ়ি নুঠিলেহেঁতেন, আৰু জ্ঞানৰ ভাণ্ডাৰৰ অবিহনে সভ্যতা-সংস্কৃতিৰ সৃষ্টি ও সম্ভৱ নহ'লহেঁতেন। শৃতিক অৱলম্বন কৰিয়েই কবিয়ে কবিতা লিখে, চিত্ৰকৰে ছবি আঁকে, সাধাৰণ মানুহে জীৱনৰ প্রতিটো অভিজ্ঞতাকে অৰ্থবহু কৰি তোলে। আমি নিজে ক'ব নোৱাৰাকৈয়ে আমি জীৱনৰ বহুধিনি সময় বাস কৰোঁ শৃতিৰ জগতত। বৰ্তমানৰ পৰা ছুটী লৈ আমি যদি মাজে-সময়ে শৃতিৰ জগতত কিছু সময় কটাবলৈ সুযোগ নাপাওঁ, তেন্তে আমাৰ জীৱনৰ পৰা জীয়াই থকাৰ বহুধিনি আনন্দ হৈৰাই যাব।

জীৱন মাত্ৰেই সুখ আৰু দুখৰ সমষ্টি। দুখৰ কাৰণে দুখ কৰি লাভ নাই, কাৰণ দুখৰ অবিহনে সুখৰ ধাৰণা কৰা অসম্ভৱ। আন কথাত ক'বলৈ গ'লৈ আমি জীৱনত দুখৰ অভিজ্ঞতা নোপোৱাকৈ সুখৰ অভিজ্ঞতা কেতিয়াও পাৰ নোৱাৰোঁ। কিন্তু মানুহৰ স্বভাৱেই এনে যে তেওঁ দুখৰ অভিজ্ঞতাবোৰ পাহাৰি গৈ মনত ৰাখিব খোজে কেৱল সুখৰ অভিজ্ঞতাবোৰ। দুখৰ শৃতি যদি মানুহৰ মনত চিৰকাল জীৱন্ত হৈ থাকে, তেন্তে জীৱন-ধাৰণ কৰা অসম্ভৱ হৈ নুঠিলেও সি হৈ উঠিব অতিশয় যন্ত্ৰণাদায়ক। ঠিক সেইদৰে মানুহে যদি সুখৰ শৃতিবোৰ মনত ৰাখিব নোৱাৰে, তেতিয়াহ'লেও জীৱনে হেৰুৱাই পেলাব তাৰ বেছিভাগ আকৰ্ষণ। সুখ যদি কেৱল বৰ্তমানৰ এটা ক্ষণস্থায়ী অভিজ্ঞতা মাত্ৰ হয়, তেন্তে তাক প্ৰকৃত অৰ্থত সুখ বুলিব নোৱাৰিব। শৃতিৰ ক্ষেত্ৰত সুখৰ অভিজ্ঞতা আমাৰ চেতনাত জীৱন্ত হৈ থাকিলেহে সি এটা বিশেষ মানসিক অৱস্থাৰ সৃষ্টি কৰে; মনৰ তেনে এটা অৱস্থাহিহে জীৱনটো মানুহৰ কাৰণে উপভোগ্য কৰি ৰাখে।

সকলো মানুহৰ দৰেই ময়ো মাজে-সময়ে অতীতৰ শৃতি ৰোমছন কৰোঁ। অনেক সময়ত সচেতনভাৱে অতীতৰ শৃতি ৰোমছন কৰাৰ দৰকাৰেই নহয়; শৃতিৰ অনুবন্ধৰ হাতত ধৰি বহুতো কথা আপোনা-আপুনি মনলৈ আহে। আনৰ কথা ক'ব নোৱাৰোঁ, কিন্তু মই নিজে অনুভৱ কৰোঁ যে যিবোৰ শৃতিয়ে মোক অতিকৈ অভিভূত কৰে আৰু মোক বিমল আনন্দ দিয়ে সেইবোৰৰ ভিতৰত কেইটামান হ'ল মানুহৰ অযাচিত মৰমৰ শৃতি। মানুহে জীৱনত ইমানবোৰ বস্তু বিচাৰে যে সেইবোৰৰ তালিকা প্ৰায় অনুহীন বুলি ক'ব পাৰিব। ধন, ঐশ্বৰ্য, মান, যশ, সামাজিক মৰ্যাদা, প্ৰতিপত্তি, ক্ষমতা, বিচিত্ৰ ভোগৰ সামগ্ৰী.....কিন্তু এই সকলোবোৰ পায়ো মানুহৰ জীৱন শূন্য বা মৰুতুল্য হৈ থাকিব পাৰে—যদিহে তেওঁ কোনো এজন মানুহৰ পৰাই অকৃত্ৰিম মৰম-চেনেহ নাপায়। মই চিনেমা চাবলৈ খুব ভাল পাওঁ, যদিও আজিকালি কামৰ হেঁচাত চিনেমা চাবলৈ সময় নাপাওঁ। সন্ধিয়া পৰত অফিচৰ পৰা ঘৰলৈ উভতি টিভিটো খুলি লৈ চিনেমাৰ বিভিন্ন চেনেলবোৰ পৰীক্ষা কৰিবলৈ ধৰোঁ—যিখন চিনেমাই ভাল লাগে

সেইখন চোরার আশাত। কোনো এখন চিনেমাই আবস্তুণির পৰা চাবলৈ নাপাওঁ। চেনেলটো খুলি দিয়াৰ লগে লগে চলি থকা চিনেমাখনৰ যিটো অংশত চকু পৰে সেই অংশটো ভাল লাগিলে আবস্তুণিৰ বিষয়ে একো নজনাকৈয়ে বাকী অংশ চাই শেষ কৰোঁ। কেইদিনমানৰ আগতে তেনেকৈ 'হলমার্ক' চেনেলটো খুলি দিয়াৰ লগে লগে এনে এটা দৃশ্য টিভিৰ পৰ্দাত উন্মোচিত হ'ল—যিটো দৃশ্যত এগৰাকী গাভৰণে তেওঁৰ বন্ধু নে প্ৰেমিকক কৈছে—'জীৱনত সুখী হ'বলৈ তিনিটা বন্ধুৰ দৰকাৰঃ ভাল পাবলৈ এজন মানুহ; কৰিবলৈ ভাল লগা এটা কাম; আৰু আশাৰে বাট চাই থাকিবলৈ ভৱিষ্যতৰ এটা আনন্দময় সন্তাৱনা।' কথাকেইটা কাণেৰে সোমাই মোৰ মগজুত প্ৰৱেশ কৰাৰ লগে লগে কিছু সময়ৰ কাৰণে মোৰ চকুৰে কাম নকৰা হ'ল; অৰ্থাৎ টিভিৰ পৰ্দাত ক্ৰমোন্মোচিত হৈ থকা দৃশ্যবোৰ মই দেখিও নেদেখা হ'লো। সেইমাত্ৰ কাণেৰে শুনা শব্দকেইটাৰ তাৎপৰ্যৰ সন্ধানত ব্যস্ত হৈ পৰিল মোৰ সমগ্ৰ সন্তা। অৱশেষত মই নিজকে নিজে ক'লো—'ঠিকেইটো, এই তিনিটা বন্ধু পালে জীৱনত বিচাৰিবলৈ আৰু বাকী থাকিব কি?'

জীৱনৰ বাটত আগবঢ়েতে লগ পোৱা অসংখ্য মানুহৰ পৰা পোৱা মধুৰ মৰমৰ স্মৃতিয়ে মোৰ হৃদয়ৰ খুনুপাক ভৰাই বাখিছে। কিন্তু মোৰ কাৰণে অতিকৈ মিঠা হ'ল সেইবোৰ মানুহৰ মৰমৰ স্মৃতি—যিবোৰ মানুহৰ লগত মোৰ কোনো তেজৰ সম্পৰ্ক নাছিল, প্ৰেমৰ সম্পৰ্ক নাছিল, স্বার্থ বা বন্ধুত্বৰ সম্পৰ্ক নাছিল। অকাৰণ, অকৃত্ৰিম আৰু অযাচিত সেই মৰমৰ মাধুৰ্যৰ কোনো তুলনা নাই। তেনেকুৱা মৰমৰ স্মৃতিৰ পৰা বাছি বাছি দুটা মাত্ৰ উদাহৰণ তলত দিলোঁ।

ল'বাকালতে মোৰ শৰীৰত বাহ বন্ধা মেলেৰিয়াৰ বীজাণুৰে মই কলেজত প্ৰৱেশ কৰাৰ সময়লৈকে মোৰ শৰীৰত দুৰ্দান্ত প্ৰতাপেৰে বাজত্ব কৰিছিল। কটন কলেজৰ প্ৰথম বাৰ্ষিকত পঢ়ি থাকোতে এবাৰ মেলেৰিয়াৰ প্ৰকোপ ইমান বেছি হ'ল যে মোক ছাত্ৰীবাৰী মিশ্যন হাস্পতালত ভৰ্তি কৰাৰ লগা হ'ল। হাস্পতালত মই এসপ্রাহমান থাকিব লগা হৈছিল। ৰোগী হিচাপে হাস্পতালত ভৰ্তি হোৱাৰ সেইটোৱেই মোৰ প্ৰথম আৰু এতিয়ালৈকে শেষ অভিজ্ঞতা। এজন আদহীয়া বাৰ্মিজ ডাক্তৰে মোক চোৱা-চিতা কৰিছিল। মানুহজন খুব সৰল আৰু মৰমিয়াল আছিল। তেওঁৰ বিষয়ে মাত্ৰ এটা কথাহে এতিয়াও খুব স্পষ্টকৈ মোৰ মনত আছে। তেওঁ এখন বাইবেল মোক উপহাৰ হিচাপে দি সেইখন নিয়মিতভাৱে পঢ়িবলৈ মোক অনুৰোধ কৰিছিল। কেৱল সেইটো কৰিয়েই ক্ষান্ত হৈ নাথাকি তেওঁ মোক খ্ৰিষ্টিয়ান ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰিবলৈ কেবাৰাৰো কাতৰভাৱে অনুৰোধ কৰিছিল। অৱশ্যে মই ক'ব খোজা আচল কাহিনীটোৰ লগত বাৰ্মিজ ডাক্তৰজনৰ কোনো সম্পৰ্ক নাই। প্ৰসন্দক্ৰিমেহে তেওঁৰ কথাটো আহি পৰিল।

মোৰ শুশ্রাৰ দায়িত্বত আছিল এগৰাকী খাচিয়া নার্চ। বয়সত তেওঁ প্রায় মোৰ সমনীয়া আছিল। আমাৰ মাজত কথা-বার্তা খুব কমেই হৈছিল, কাৰণ মই আছিলো লাজকুৰীয়া আৰু তেওঁ আছিল স্বল্পভাষিণী। প্রায় নীৰৱতাৰ মাজত সাতদিন পাৰ হৈ যোৱাৰ পিছত এদিন নার্চগৰাকীয়ে এটা কাণ কৰিলো। সেইদিনা মই হাস্পতালৰ পৰা বিদায় লোৱাৰ কথা। মই লক্ষ্য কৰিলো সেইদিনা ছোৱালীজনী অস্বাভাৱিকভাৱে গন্তীৰ। অৱশ্যে সেইটো মোৰ মনৰ কলনাও হ'ব পাৰে—মই মনে মনে ভাবিলো। মই হাস্পতালৰ পৰা বিদায় ল'বলৈ এঘণ্টামান সময় বাকী থাকোতে নার্চগৰাকীয়ে মোৰ বিছনাৰ কাষতে এখন চকী নে টুলত বহি লৈ তলমূৰ কৰি এটা বেদনা কাটিবলৈ ধৰিলো। এবাৰো মোৰ মুখৰ ফালে নোচোৱাকৈ তেওঁ হঠাৎ এবাৰ মোক প্ৰশ্ন কৰিলো—‘What do you call it?’ প্ৰশ্নটো শুনি আচৰিত হৈ মই প্রায় মুখৰ ভিতৰতে ক'লো—‘বেদনা’। ‘বেদনা’ মোৰ কথাৰ প্ৰতিধ্বনি কৰাৰ দৰে কৰি তেওঁ সৰু কোমল মাতেৰে দোহৰিলো—‘বেদনা—Which means pain.’ তাৰ পিছত অলপ সময় থমকি বৈ তেওঁ স্বগতোক্তি কৰাৰ দৰে আকৌ ক'লো—‘That is what I feel for you, because I will never see you again.’

নিতান্ত প্ৰয়োজন নহ'লে মুখেৰে এটাও কথা উচ্চাৰণ নকৰা আৰু কাৰো মুখলৈ মূৰ তুলি নোচোৱা ছোৱালীজনীৰ মুখত এনে অভাৱনীয় কথা শুনি মই অতি আচৰিত হৈ তেওঁৰ মুখলৈ চালো। তেওঁ তেতিৱাও তলমূৰ কৰি বেদনা কটাত ব্যন্ত। মুহূৰ্ততে মোৰ সৰ্বশৰীৰ ৰোমাঞ্চিত হৈ উঠিল। সেইটো তেওঁৰ মুখখন দেখি হ'লনে তেওঁৰ কথা শুনি হ'ল সেইটো মই সেই মুহূৰ্তত বুজিব নোৱাৰিলো। মাত্ৰ এটা কথা মই বুজিলো যে মানুহৰ মুখভঙ্গী বা কঠস্বৰৰ বেদনা প্ৰকাশ কৰিব পৰাৰ ইমান শক্তি থাকিব পাৰে বুলি ইয়াৰ আগলৈকে মই জনা নাছিলো।

ইয়াৰ পিছত মোৰ জীৱনৰ ওপৰেদি বাগৰি গ'ল বছৰৰ পিছত বছৰ, বহুতো বছৰ। উইলিয়াম বাটলাৰ ইয়েটছে ক'বৰ দৰে বছৰবোৰ যেন বলদ গৰুৰ জাক, দৈশৰ নামৰ গৰুখীয়াই সিহাঁতক পিছফালৰ পৰা খেদি আছে, আৰু মই পিষ্ট হ'ব ধৰিছো সিহাঁতৰ খচকত। ইয়াৰ ভিতৰতে কিমান মানুহৰ কিমান বিচিত্ৰ মৰমৰ মাত শুনিলো তাৰ সীমা-সংখ্যা নাই। এই কথাও স্বীকাৰ কৰোঁ যে তেনেকুৱা বহুতো মাত শুনিবৰ সময়ত কাণত যদিও অমৃত যেন লাগিছিল, পিছত মাতবোৰ আৰু কথাবোৰ একেবাৰেই পাহৰিপেলালো। কিন্তু সমূলি পাহৰিব নোৱাৰিলো সেই শান্ত, নন্দ, নীৰৱ খাচিয়া নার্চগৰাকীৰ অপ্রত্যাশিত বিদায় বাণী—.....that is what I feel for you, because I will never see you again.’

শিবাইৰ বিদায় বাণীও মই আজিলৈকে পাহৰিব পৰা নাই—যদিও তেওঁৰ ভাষা

তথা প্রকাশভঙ্গী আছিল সম্পূর্ণ বেলেগ।

মই তেতিয়া কটন কলেজৰ ছাত্ৰ; থাকো ছেকেণ্ড মেছত। এতিয়া হোষ্টেলটোৰ নতুন নাম হৈছে—ৰঞ্জিত বৰপূজাৰী ছাত্ৰাবাস। আমি বহুতো ছাত্ৰই তেতিয়া খুব বেছিকৈ চিগাৰেট খাইছিলো। আমাৰ হোষ্টেলৰ নিচেই কাষতে নবীন নামৰ এজন ডেকাই পাণ-চিগাৰেটৰ এখন দোকান দিছিল। হোষ্টেলৰ ল'বাবোৰে তেওঁৰ পৰা ধাৰলৈ তামোল আৰু চিগাৰেট খায়। নবীনে ধাৰ সাধিবলৈ আহিলেই বহুতো ল'বাই উগ্ৰমূৰ্তি ধৰি তেওঁৰ দোকানখন উচ্ছেদ কৰাৰ ভাবুকি দিয়ে। এইখনিতে জনাই থ'ব খোজোঁ যে সেইবোৰ ল'বাৰ দলত মই কিন্তু নাছিলো। মই সদায় নিয়মীয়াকৈ ধাৰ পৰিশোধ কৰিছিলো। মোৰ স্বভাৱত গুণতকৈ দোষৰ ভাগেই বেছি হ'লেও এটা কথা নিজেই নকৈ নোৱাৰোঁ যে মোৰ বুকুত মানুহৰ প্রতি অলপ দয়া-মায়া আছো সি যি কি নহওক, হোষ্টেলৰ ল'বাবোৰে ধাৰ পৰিশোধ নকৰি অৱশ্যেত নবীনৰ এনেকুৰা অৱস্থা কৰিলে যে এদিন তেওঁ দোকান বন্ধ কৰি সেই ঠাই চিৰকাললৈ ত্যাগ কৰিবলৈ বাধ্য হ'ল। তেওঁ চকুপানী টুকি টুকি থোকাথুকি মাতেৰে মোৰ পৰা বিদায় ল'লছিল। নবীনৰ সেই কৰণ মুখখন মই আজিও পাহৰিব পৰা নাই।

ৰাস্তাটোৰ সিপাৰলৈ উনবক্ষে স্কুলৰ সন্মুখত আছিল শিবাইৰ পাণ-চিগাৰেটৰ দোকান। শিবাই আছিল দেছোৱালি—অৰ্থাৎ বিহাৰ বা উত্তৰ প্ৰদেশৰ মানুহ। নবীন বিতাড়িত হোৱাৰ পিছত শিবাইৰ দোকানখনেই আছিল আমাৰ হোষ্টেলৰ আটাইতকৈ ওচৰত থকা পাণ-চিগাৰেটৰ দোকান। হোষ্টেলৰ তামোল-চিগাৰেট খোৱা ল'বাবোৰ এতিয়া খৰিদ্বাৰ হ'ল শিবাইৰ দোকানৰ। মই কিন্তু খৰিদ্বাৰ হোৱাৰ উপৰিও শিবাইৰ বন্ধুও হ'লো বুলি দাবী কৰিব পাৰোঁ। অৱশ্যে আমাৰ মাজত বন্ধুত্ব গঢ়ি উঠাৰ একাধিক কাৰণে আছিল।

মই স্থানান্তৰত এটা কথা স্বীকাৰ কৰিছোঁ যে নিজৰ ঘৰত মদ খোৱাৰ অভ্যাস থকা আমি কেইজনমান আহোম আৰু জনজাতীয় ল'বাই শিবাইৰ দোকানৰ পিছফালে থকা দলবাহাদুৰ ছেত্ৰীৰ জুপুৰি ঘৰত চুলাই মদ খাইছিলো। মই ইয়াত আনৰ নাম ল'ব নোখোজোঁ; কিন্তু মোৰ লগত সদায় আছিল ললিত কুমাৰ দলে। পিছলৈ তেওঁ প্ৰদেশ কংগ্ৰেছৰ সভাপতি হৈছিল। আমি যিদিনা প্ৰথমবাৰৰ কাৰণে দলবাহাদুৰৰ ঘৰত মদ খাৰলৈ গ'লো সেইদিনাই তাত আৰিষ্কাৰ কৰিলো শিবাইক। তেওঁ আছিল দলবাহাদুৰৰ স্থায়ী প্ৰাহক। দলবাহাদুৰৰ জুপুৰি পঁজাৰ জেকা মজিয়াত ডুখৰি পীৰাত বহি মদ খাই খাই আমি তিনিওজনে নানা সুখৰ-দুখৰ কথা পাতিলো। প্ৰথম দিনাই মই শিবাইৰ প্রতি এটা বিশেষ আকৰ্ষণ অনুভৱ কৰিলো। শান্ত মানুহজনে অতি শান্ত আৰু নন্দভাৱে কথা কয়; কিন্তু কিবা এটা ব্যাখ্যাতীত উপায়েৰে তেওঁ বেছিকৈ কথা নকৈও

বা আরেগক প্রশ্নায় নিদিও মাতত ঢালি দিব পাবে হৃদয়ৰ উষ্ণতা। কিন্তু আকর্ষণটো বোধহয় আছিল পারস্পরিক। তেওঁক দুদিনমান লগ পোরাৰ পিছতে মই সেই কথা অনুভৱ কৰিছিলো।

ললিত কুমাৰ দলে মোতকৈ দুটা শ্ৰেণী ওপৰত পাঢ়িছিল। এসময়ত বি.এ. পাছ কৰি তেওঁ কলেজৰ পৰা ওলাই গ'ল। দলবাহাদুৰৰ ঘৰত মদ খাবলৈ মই মাহেকত এবাৰ বা দুবাৰহে যাওঁ; যেতিয়াই যাওঁ শিবাইক লগ পাওঁ আৰু তেওঁৰ সঙ্গ উপভোগ কৰোঁ। তেওঁ কথকী স্বভাৱৰ মানুহ নাছিল; কিন্তু নীৰৱতাক কেনেকৈ ভাষা হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে সেই কথা তেওঁ জানিছিল। বিশেষ বাক্য-বিনিময় নোহোৱাকৈয়ে দিনে দিনে আমাৰ বদ্ধুত্ব গাঢ়তৰ হ'বলৈ ধৰিলে।

এদিন মদ খাই থাকেৰতে মই হঠাৎ এবাৰ ঘোষণা কৰিলো—‘শিবাই, আজি মোৰ বি.এ. ফাইনেল পৰীক্ষা শেষ হ'ল। পৰহিলৈ ওৰাহাটী এৰি ঘৰলৈ যাম। তোমাৰ লগত আজিৱেই বোধহয় মোৰ শেষ দেখা।’

মোৰ কথা শুনি তেওঁ মুখলৈ নিয়া মদৰ গিলাচটো পুনৰ ঘূৰাই আনি মাটিত থ'লে। মোৰ মুখলৈ নোচোৱাকৈ বহুত সময় তেওঁ উদাস দৃষ্টিবে শূন্যলৈ চাই ব'ল। তাৰ পিছত মাটিৰ পৰা গিলাচটো তুলি লৈ একে শোহাই গোটেই গিলাচ মদ খাই শেষ কৰি মোৰ ফালে নোচোৱাকৈয়ে ক'লে—‘গোহাঁই বাবু, আপুনি ইয়ালৈ মাহত এদিন বা দুদিনহে আহে। যিহেতু আজি আপুনি আহিল, গতিকে কাইলৈ নাহিবও পাৰে। কিন্তু মই আপোনাক অনুৰোধ কৰিছোঁ, আপুনি যেনে তেনে কাইলৈ এবাৰ আহিব।’

মই শিবাইৰ মুখলৈ চালো। তেওঁৰ ভাৰলেশহীন মুখখনত ইমান বেছি কাৰণ্য বা বিষাদ ফুটাই তুলিব পৰা শক্তি আছিল বুলি ইয়াৰ আগতে মই কল্পনাই কৰিব পৰা নাছিলো। মোৰ মনটো কেনেবা কেনেবা লাগি গ'ল। পিছদিনা আহিম বুলি প্ৰতিশ্ৰূতি দি মই তেওঁৰ পৰা বিদায় ল'লো।

পিছদিনা যথাসময়ত দলবাহাদুৰৰ ঘৰলৈ গৈ দুৰাবমুখত থিয় দিয়েই মই অনুমান কৰিলো যে ভিতৰত কিবা এটা উৎসৱৰ আয়োজন চলিছে। দুৰাবখন টেলি ভিতৰ সোমাই দেখিলো—এখন কেৰাহিত জুই জুলাই লৈ শিবায়ে কিবা এটা পুৰি আছো। ওচৰতে ডুখবি পীৰা এখনত বহি দলবাহাদুৰে শিবাইক সহায় কৰি আছো। মোৰ বুজিবলৈ বাকী নব'ল যে মোৰ বিদায় উৎসৱৰ উপলক্ষ্যেই এইবোৰ বিশেষ আয়োজন চলিছে।

এটা ভগা মুঢ়াত মই আসন গ্ৰহণ কৰাৰ পিছত দলবাহাদুৰে ভিতৰলৈ সোমাই গৈ এটা বিলাতী মদৰ বদল আৰু তিনিটা গিলাচ উলিয়াই আনিলো। মোৰ চকুত

বিশ্বায় লক্ষ্য কৰি তেওঁ ক'লে—‘গোহাঁই বাবু, শিবাইয়ে কৈছে যে আজি জীৱনত শেষ
বাৰলৈ সি আপোনাৰ লগত মদ খাবলৈ পাৰ। ইয়াৰ পিছত ক'ৰবাত কেনেবাকৈ
আপোনাৰ লগত তাৰ দেখা হ'লেও সি আপোনাক মাতিবলৈ সাহস কৰিব নোৱাৰিব।
কাৰণ তেতিয়া আপুনি নিশ্চয় হাকিম বা তেনেকুৱা কিবা ডাঙৰ মানুহ হ'ব। সেই
কাৰণে সি আজি আপোনাক খুৱাবলৈ এটা বিলাতী বদৰ বটল কিনি আনিছে।’

ক'বলৈ একো কথা বিচাৰি নাপাই মই নীৰৱে জুইকুৰালৈ চাই ব'লো।

অলপ পিছত শিবাইয়ে জুইৰ মাজৰ পৰা এটা প্ৰকাণ্ড মাটিৰ লদা উলিয়াই
আনিলে। জুই যেন বঙা হৈ থকা মাটিৰ লদাটো যেতিয়া অলপ ঠাণ্ডা হ'ল তেতিয়া
তেওঁ এডাল খৰিবে খুন্দিয়াই খুন্দিয়াই লদাটো ভাঙ্গিবলৈ ধৰিলে। লগে লগে পোৱা
মাংসৰ এটা মধুৰ গোন্ধ আহি মোৰ নাকত আঘাত কৰিলে, আৰু মই জিভাৰ পৰা
অকণমান পানী ওলাই অহা যেন অনুভৰ কৰিলো।

আকৌ দলবাহাদুৰে ব্যাখ্যা কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে—‘এইটো কি বস্তু আপুনি
আন্দাজ কৰিব পাৰিছেন গোহাঁই বাবু? পাঠা ছাগলীৰ লিভাৰ। আজি শিবাইয়ে
তেওঁৰ দোকান খোলা নাই। দুপৰীয়াৰ পৰা এই লিভাৰটোত কিবাকিবি মছলা সানিছে
আৰু মাটিৰে লেও দি সেইটো জুইত পুৰিছে। কম জুইত সেইটো পুৰিবলৈকো প্ৰায়
এবেলা লাগিছে। মই নিজ চকুৰে সকলো দেখি আছো গোহাঁই বাবু, শিবাইয়ে
লিভাৰটোত যিমান মছলা সানিছে তাতকৈ বেছি সানিছে বুকুৰ মৰম।’

শিবাই আৰু মই নীৰৱে মদ খালো, নীৰৱে মাংস খালো, নীৰৱে ইজনে সিজনক
কিবাকিবি কথা ক'বলৈ চেষ্টা কৰিলো। সেইদিনা তেওঁৰ পৰা বিদায় লৈ অহাৰ পিছত
জীৱনত দ্বিতীয়বাৰ মই তেওঁক লগ পোৱা নাই; কিন্তু তেওঁৰ অপৰাপ বিদায় বাণী
মোৰ হাদয়ত খোদিত হৈ ব'ল চিৰকাললৈ।

প্রেতপূর্বীত দুর্বাতি

১৯৮১ চনত মই কলিকতাৰ পৰা প্ৰকাশিত 'আজকাল' নামৰ বাংলা দৈনিক বাতৰি কাকতখনৰ বিশেষ প্ৰতিনিধিৰ পদ গ্ৰহণ কৰোঁ। কিন্তু বাঙালী সুধী সমাজৰ লগত মোৰ সংযোগ স্থাপন হৈছিল তাৰ প্ৰায় তিনি বছৰমানৰ আগতেই। উদাহৰণ স্বৰূপে ১৯৭৮ খ্ৰীষ্টাব্দত তিনিচুকীয়াত অনুষ্ঠিত নিখিল ভাৰত বঙ্গ সাহিত্য সমিলনৰ বছৰেকীয়া অধিবেশনলৈ মোক বিশিষ্ট অতিথি তথা বক্তা হিচাপে নিমন্ত্ৰণ কৰা হৈছিল। অৱশ্যে এই কথা ঠিক যে 'আজকাল'ত যোগ দিয়াৰ পিছৰ পৰা অসমৰ ভিতৰৰ আৰু বাহিৰৰ বাঙালী সমাজত মোৰ পৰিচিতিয়ে বিস্তৃত ৰূপ ল'বলৈ আৰম্ভ কৰে।

নিখিল ভাৰত বঙ্গ সাহিত্য সমিলনৰ অসম শাখাৰ দুখন বছৰেকীয়া অধিবেশনলৈ মই বিশিষ্ট অতিথি কপে নিমন্ত্ৰিত হৈছিলো। এবাৰ কাছাৰৰ কাটিগড়া অধিবেশনলৈ; আনবাৰ ধূৰূৰী অধিবেশনলৈ। আশীৰ দশকত বহা দুয়োখন অধিবেশনৰ চন দুটা মোৰ ভালকৈ মনত পৰা নাই। আলোচ্য প্ৰসঙ্গত তাৰ বিশেষ প্ৰয়োজনো নাই।

ধূৰূৰীত মোৰ থকাৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছিল এটা বিশাল সুসজিত বঙ্গলাত। বঙ্গলাটোত প্ৰৱেশ কৰিয়েই মই বুজি পাইছিলো যে সেইটো নিশ্চয় এটা চৰকাৰী ভৱন হ'ব লাগিব; খুব সন্তুষ্ট কোনোৰা এটা চৰকাৰী বিভাগৰ অতিথিশালা। কিন্তু সেই বিষয়ে মই কাকো একো প্ৰশ্ন কৰা নাছিলো। মোৰ যিমানদূৰ মনত পৰে, সন্ধিয়াৰ কিছু সময়ৰ আগতে গৈ মই মোৰ ৰাতিটোৰ আশ্রয়-স্থানত ভৰি দিছিলো। অভ্যৰ্থনা সমিতিৰ কেইজনমান কৰ্মকৰ্ত্তাই মোক তাত নমাই দি দুআষাৰমান সৌজন্যমূলক কথা কৈ মোৰ পৰা বিদায় ল'লে। মই ভালেই পালো, কাৰণ সদা পৰিচিত ভদ্ৰলোককেইজনৰ লগত আন্তৰিকতাবিহীন মামুলি কথা পাতি সন্ধিয়াটো নষ্ট কৰিবলৈ মোৰ ইচ্ছা নাছিল। মুখ-হাত ধুই মই ভ্ৰমণৰ ভাগৰ মাৰিবৰ কাৰণে বিছনাত দীঘল দি পৰি চাহৰ কাৰণে অপেক্ষা কৰিবলৈ ধৰিলো।

অলপ সময়ৰ পিছতে চাহ-বিস্কুটৰ ট্ৰে এখন লৈ দেখাত চলিশ বছৰীয়া যেন লগা মানুহ এজন সোমাই আহিল। মোৰ মুখলৈ নোচোৱাকৈ তেওঁ মোক চালাম দি ট্ৰেখন টেবুলত থ'লৈ; তাৰ পিছত তলমুৰা হৈ তেওঁ সক মাতেৰে ক'লৈ—'ছাৰ, মই ইয়াৰ

পৰা অলপ দূৰত থাকোঁ; যাবলৈ কিছু সময় লাগে। আপোনাৰ বাতিৰ খানা আঠ
বজাতে দিলে কিবা অসুবিধা হ'ব নেকি?’

মই ক'লো—‘নাই নাই, মোৰ একো অসুবিধা নহয়। তুমি আঠ বজাত খানা
দিলেও মই মোৰ নিৰ্দিষ্ট সময়তহে খাম। তুমি যাব পাৰা! কিন্তু ইয়াত বাতি কোনো
নাথাকে নেকি? চকীদাৰ? দাৰোৱান?’

মানুহজনে এবাৰৰ কাৰণেও মোৰ মুখৰ ফালে নোচোৰাকৈ উত্তৰ দিলে—‘ছাৰ,
মোৰ বাহিৰে এই বঙলাটো চাওঁতা মানুহ আন কোনো নাই। কিন্তু ছাৰ, বাতি মানুহ
নাথাকিলেও আপোনাৰ একো অসুবিধা নহয়। মই সকলো বাৰস্থা কৰি তৈ যাম।
আপোনাক বেড-টি দিব পৰাকৈ মই কাইলৈ বাতিপুৰা খুব সোনকালে আহিম।’

কথাখিনি কৈ মানুহজনে প্ৰায় দৌৰি যোৱাৰ নিচিনাকৈ মোৰ ওচৰৰ পৰা আঁতৰি
গ'ল।

চাহ খাবলৈ বুলি মই বিছনাৰ পৰা উঠি চকীত বহিলো। চাহৰ কাপত শোহা এটা
মাৰি মই কেইমুহূৰ্তমানৰ কাৰণে মানুহজনৰ কথা ভাবিবলৈ ধৰিলো। মানুহজনৰ চাল-
চলন আৰু কথা-বাৰ্তাত মই কিবা এটা বহসাৰ গোৱা পালো। কিন্তু অলপ সময় চিন্তা
কৰি মই বুজি পালো যে কিবা বহস্য যদি আছেও, সেইটো ভেদ কৰা মোৰ পক্ষে সন্তুষ্ট
নহয়। তেওঁৰ কথা পাহৰিবলৈ চেষ্টা কৰি মই কিতাপ এখন মেলি ল'লো।

বাতিৰ আহাৰ লৈ তেওঁ আঠ বজাত আকো মোৰ কোঠালৈ সোমাই আহিল। মই
এইবাৰ মানুহজনৰ মুখখন পঢ়িবলৈ চেষ্টা কৰিলো। এইবাৰো লক্ষ্য কৰিলো যে তেওঁ
কোনোপধোই মোৰ চকুৰে চকুৰে চাব নোখোজে—যেন মোৰ প্ৰতি তেওঁ কিবা
অপৰাধহে কৰিছে। বহস্য আগতকৈ ঘনীভূত হ'ল; কিন্তু তাৰ ভেদ ভঙাটো মোৰ
সাধ্যাতীত বুলি মই বুজি পালো।

মানুহজন যোৱাৰ পিছত মই কিতাপখনত মনোনিৰেশ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলো।
মাত্ৰ এদিন বা দুদিনৰ কাৰণে বাহিৰলৈ যাব লগা হ'লে মই সাধাৰণতে গধুৰ বিষয়ৰ
কিতাপ লগত নিনিওঁ; সঙ্গী হিচাপে লগত লওঁ থ্ৰীলাৰ জাতীয় দুই-এখন কিতাপ।
সেইবাৰো তেনেকুৰা এখন কিতাপেই লগত নিছিলো। কিন্তু সেইদিনা থ্ৰীলাৰেও মোৰ
মনটো বান্দি বাখিৰ নোৱাৰিলো। কিবা এটা নামহীন ব্যাখ্যাতীত অস্বত্ত্বে মোক অস্ত্ৰ
কৰিবলৈ ধৰিলো।

বাতি মই সদায় চাৰে ন বজাত ভাত খাই দহ বজাত বিছনাত পৰোঁ। কাচিৎহে
তাৰ ব্যাতিক্ৰম হয়। কিন্তু সেইদিনা ব্যাতিক্ৰম ঘটাবলৈ মই নিজেই বাধ্য হৈলো।
টোপনি যাব পাৰিলৈই অস্বত্ত্ব আৰু অস্ত্ৰিতাৰ পৰা বন্ধা পৰিম বুলি আশা কৰি মই
নিৰ্দিষ্ট সময়তকৈ এঘণ্টামান আগতেই ভাত খাই বিছনাত পৰিলো।

বিছনাত পৰাৰ পিছতহে মই অনুভৱ কৰিলো যে মোৰ চাৰিওফালে বিবাজ কৰিছে এক হিম-শীতল ভীষণ নীৰৱতা। ওজন থকা বস্তুৰ দৰে সেই নীৰৱতাই মোক হেঁচা মাৰি ধৰিছে। নিৰ্জন ডাকবঙ্গলাত অকলে ৰাতি যাপন কৰাৰ অভিজ্ঞতা এইটোৱেই মোৰ প্ৰথম নহয়। গহন অৱণ্যৰ পৰা আৰম্ভ কৰি জনপূৰ্ণ চহৰলৈকে বহু ঠাইত নীৰৱতা আৰু নিৰ্জনতাৰ লগত মোৰ সহবাস ঘটিছে। তেনেকুৰা প্ৰতেকটো অভিজ্ঞতাই আছিল ৰোমাঞ্চকৰ আৰু উপভোগ্য। কিন্তু ধূৰুৰীৰ সেই বিশাল বঙ্গলাটোত যি ধৰণৰ নীৰৱতাৰ লগত মোৰ পৰিচয় ঘটিল তেনে অভিজ্ঞতা মোৰ জীৱনত তাৰ আগতে কেতিয়াও হোৱা নাছিল। বহুত মানুহতকৈ মোৰ ভয়-ভীত কম বুলি মই নিজে বিশ্বাস কৰোঁ। কিন্তু ক'বলৈ লাজ নকৰোঁ যে সেইদিনা এক অজান ভয়ে মোক আচ্ছন্ন কৰি পেলাইছিল। নক'লৈও হ'ব যে সেই ভয়ৰ উৎস আছিল মোৰ সেৱাত নিযুক্ত মানুহজনৰ বহস্যপূৰ্ণ আচৰণ আৰু তেওঁ গুচি যোৱাৰ পিছত বঙ্গলাটোলৈ হঠাৎ নামি অহা ভয়ংকৰ নীৰৱতা। ... ... গোটেই ৰাতি মোৰ ভালকৈ টোপনি নাছিল।

পিছদিনা ৰাতিপুৰা ব্ৰেকফাস্ট খাবৰ সময়ত মোক দেখা কৰিবলৈ অভ্যৰ্থনা সমিতিৰ এজন কৰ্মকৰ্তা আছিল। মই তেওঁক কথাই কথাই সুধিলো—‘আপোনালোকৰ সন্মিলনলৈ মোৰ বাহিৰেও তাৰু কোন কোন লেখক আহিছে?’

তেওঁ ক'লৈ—‘কলিকতাৰ পৰা সুনীল গঙ্গোপাধ্যায় আৰু সমৰেন্দ্ৰ সেনওপু আহিছে। তেওঁলোক চাৰ্কিট হাউছত আছে।’

সুনীল গঙ্গোপাধ্যায়ৰ নাম শুনি মই অলপ উত্তেজিত হ'লো। ১৯৭৮ চনত পুৰীৰ এখন চেমিনাৰত তেওঁৰ লগত মোৰ প্ৰথম পৰিচয় হৈছিল, আৰু সেই পৰিচয় পিছলৈ বন্ধুত্বত পৰিণত হৈছিল। অৱশ্যে যোৱা বহু বছৰ ধৰি তেওঁৰ লগত মোৰ যোগাযোগ নাই। কিন্তু যিসময়ৰ কথা কৈছোঁ সেই সময়ত সুনীল গঙ্গোপাধ্যায়ৰ লগত মোৰ প্ৰথম পৰিচয় আৰু পুৰীৰ হোটেলত একেলগে কটোৱা কেইটামান দিনৰ স্মৃতি মোৰ মনত সজীৱ আৰু মধুৰ হৈ আছিল। সেই কাৰণে তেওঁক লগ পাবলৈ মই একপ্ৰকাৰে উত্ত্ৰাবল হৈ উঠিলো। মই মানুহজনক সুধিলো—‘মোৰ কাৰণেও চাৰ্কিট হাউছত থকাৰ ব্যৱস্থা নকৰিলৈ কিয়? দুটা দিন সুনীলৰ লগত ৰং-তামাছা কৰি কটাৰ পাৰিলোহেঁতেন।’

ভদ্ৰলোকজনে ক'লৈ—‘সেই চেষ্টা আমি নকৰাকৈ থকা নাছিলো। কিন্তু চাৰ্কিট হাউছত মাত্ৰ এটা কম খালী আছিল। সেই কাৰণে দূৰৰ অতিথিক চাৰ্কিট হাউছৰ কোঠাটো দি আপোনাৰ কাৰণে ইয়াত ব্যৱস্থা কৰা হ'ল।’

মই ক'লৈ—‘আপোনালোকৰ সভা দুটা বজাৰ পৰাহে আৰম্ভ হ'ব। এতিয়া দহটা

বজাই নাই। ব'লক, সুনীলক এবাৰ দেখা কৰি আহোঁ।

চাৰ্কিট হাউছত উপস্থিত হৈ দেখো, সুনীল গঙ্গোপাধ্যায় আৰু সমৰেন্দ্ৰ সেনগুপ্তই দুজনমান স্থানীয় গুণমুঞ্চৰ লগত আড়া মাৰি আছে। মোক দেখা পাই তেওঁলোক অকৃত্রিমভাৱে আনন্দিত হ'ল। সুনীল আৰু মোৰ মাজত তেতিয়ালৈকে তুমি-তামা চলিছিল। তেওঁ ক'লে—‘তুমি চাৰ্কিট হাউছত নাথাকিলা কিয়? একেলগে থাকি ভাল লাগিলহেতেন। পিছে তুমি আছা ক'ত?’

মই নিজে ঘৰটোৰ পৰিচয় নাজানো। সেই কাৰণে সুনীলৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ বিচাৰি মই মোৰ পথ-প্ৰদৰ্শক ভদ্ৰলোকজনৰ চকুলৈ চালো। তেওঁ ঘৰটোৰ ল'কেশ্যনটো কোৰাৰ লগে লগে সুনীলহঁতৰ লগত আড়া মাৰি থকা স্থানীয় ভদ্ৰলোক এজনে চকু দুটা ডাঙৰ কৰি মুখৰ ভিতৰতে চিৎকাৰ কৰি উঠিল—‘উপেন বাজখোৱাৰ বঙ্গলাটো? সেইটো দেখোন বহুত বছৰ ধৰি ভূত-বাংলা হৈ পৰি আছিল। এতিয়া তাত মানুহ থাকিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে নেকি?’

খন্দেকৰ কাৰণে কোঠাটোলৈ এটা অজুত নীৰৱতা নামি আছিল। অন্ততঃ মই তেনেকৈ অনুভৱ কৰিলো। মই স্থানীয় ভদ্ৰলোক দুজনৰ মুখলৈ চালো। মোৰ দৃষ্টিৰ পৰা আগুণোপন কৰিবৰ কাৰণে তেওঁলোকে মজিয়াৰ ওপৰত তেওঁলোকৰ দৃষ্টি নিবন্ধ কৰিলো। জিলা ন্যায়াধীশ উপেন্দ্ৰ নাথ বাজখোৱাই নিজ হাতে তেওঁৰ পত্নী আৰু কন্যাসকলক হত্যা কৰাৰ বোমহৰ্ষক আৰু চাপ্তলাকৰ ঘটনাৰ বিৱৰণ সেই সময়ত দেশৰ সকলো বাতৰি কাকততে প্ৰকাশ পাইছিল। আনকি বি বি চি-য়েও যথেষ্ট গুৰুত্বসহকাৰে বাতৰিটো প্ৰচাৰ কৰিছিল। গতিকে সুনীল আৰু সমৰেন্দ্ৰই ঘটনাটোৰ বিষয়ে একো নজনাৰ প্ৰশ্নই উঠিব নোৱাৰে। কিন্তু অসমৰ মানুহে যিভাৱে ঘটনাটো মনত বাখিছে, অসমৰ বাহিৰ মানুহে ঠিক সেইভাৱে মনত বখাৰ প্ৰয়োজন অনুভৱ নকৰাটোৱাই স্বাভাৱিক। উপেন বাজখোৱাৰ নামটো শুনি তেওঁলোকৰ মনত একো প্ৰতিক্ৰিয়া নহ'ল। কিন্তু তেওঁলোকে এই বিষয়ে কিবা প্ৰশ্ন কৰি স্থানীয় ভদ্ৰলোক দুজনক অস্বস্তিত পেলাব বুলি ভয় কৰি মই লৰালবিকৈ আন প্ৰসঙ্গ উলিয়াই বিষয়টো তল পেলাবলৈ চেষ্টা কৰিলো।

বাহিৰত বিষয়টো তল পৰিল; কিন্তু মোৰ মনৰ ভিতৰত সি তোলপাৰ লগাবলৈ ধৰিলো। আগবাতিৰ অস্বস্তিকৰ অভিজ্ঞতাৰ প্ৰতিটো পুঁখ-অনুপুঁখ মোৰ মনলৈ আহিবলৈ ধৰিলো। কিন্তু সেই সকলোবোৰক তুচ্ছ কৰি মোৰ মনৰ ভিতৰত গুঁজৰিবলৈ ধৰিলো এটা সাংঘাতিক খং। ভয়ংকৰ হত্যাকাণ্ড সংঘটিত হোৱা যিটো ঘৰ ইমান দিনে পৰিত্যক্ত হৈ আছিল, আনকি চকীদাৰজনো ঘৰটোত বাতি নথকা হৈছিল, সেই ঘৰটোত সভাৰ কৰ্মকৰ্ত্তাসকলে নিমন্ত্ৰিত অতিথি এজনক বাখিলে কিয়? তাত

থ'বলৈ অতিথিজনক নিয়াৰ আগতে তেওঁক কথাটো কোৱা নহ'ল কিয়? মোৰ পৰা যে গোটেই কথাটো গোপন কৰি ৰাখিবলৈ চেষ্টা কৰা হৈছিল সেই বিষয়ে মোৰ মনত ধনিষ্ঠামানো সন্দেহ নব'ল। মনৰ তেনে এটা উত্তেজিত অৱস্থাত মোৰ মনলৈ তেনে এটা ভাৰো আহিল যে মোক সেই 'ভূত-বাংলা'টোত অকলে ৰাখি আৰু সুনীল-সমৰেন্দ্ৰক চাৰ্কিট হাউছত ৰাখি মোৰ নিমন্ত্ৰণকৰ্ত্তাসকলে মোৰ প্ৰতি বৈষম্যমূলক আচৰণ কৰিছে। ঘৰটো ইমান ডাঙৰ আছিল যে তিনিওজন নিমন্ত্ৰিত অতিথিকে তাত ৰাখিব পৰা হ'লহেঁতেন। কিন্তু তেওঁলোকে সুনীল-সমৰেন্দ্ৰৰ প্ৰতি বিশেষ বিবেচনা প্ৰদৰ্শন কৰি তেওঁলোকক চাৰ্কিট হাউছত বখাৰ ব্যৱস্থা কৰি মোক ৰাখিলে পৈশাচিক হত্যাকাণ্ডৰ শৃতি-বিজড়িত সেই অভিশপ্ত ঘৰটোত!

মোৰ ইমান বেছি খং উঠিছিল যে সভাত যোগ নিদি মই ওৱাহাটীলৈ ঘূৰি আহিবলৈকে ঠিক কৰিছিলো। কিন্তু পিছমুহূৰ্ততে মই খংটো দমন কৰিলো। আনকি মই এই বুলিও ঠিক কৰিলো যে মই বিনা প্ৰতিবাদে আৰু এদিন-এৰাতি সেই ঘৰটোতে থাকিম। ভূত-প্ৰেতৰ অস্তিত্বত মোৰ বিশ্বাস নাই বা সেইবোৰক মই ভয়ো নকৰোঁ। কিন্তু এই কথাও অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰোঁ যে চাৰিটাকৈ হত্যাকাণ্ডৰ শৃতি-বিজড়িত আৰু সকলোৰে দ্বাৰা পৰিত্যক্ত সেই ঘৰটোত অকলে ৰাতি কটাবলৈ মই অকণো উৎসাহ অনুভৱ কৰা নাছিলো। তথাপি নিজৰ ক্ৰেগৰ আৰু অহংকাৰৰ বশৱতী হৈ মই এই গোটেই বিষয়টো সম্পর্কে সম্পূৰ্ণ নীৰবতা অৱলম্বন কৰিবলৈ ঠিক কৰিলো।

ঘৰটোত মোৰ দ্বিতীয় ৰাতিৰ অভিজ্ঞতা আগৰ বাতিতকৈ অলপ বেলেগ হ'ল। প্ৰথম ৰাতিত মই মোৰ অস্বত্বিৰ কাৰণ সমূলি বুজি পোৱা নাছিলো। কিন্তু দ্বিতীয় ৰাতিত মই বুজি পালো যে ঘৰটোত মই অকলশৰীয়া নহয়; ভয়ংকৰ নীৰবতা আৰু অন্ধকাৰত কঁপনি তুলি তুলি মোৰ চাৰিওফালে নিঃশব্দে ঘূৰি ফুৰিছে উপেন্দ্ৰ নাথ ৰাজখোৱা, তেওঁৰ পত্ৰী আৰু তেওঁৰ তিনি কল্যাৰ অশৰীৰী আত্মা। অৱশ্যে কোৱা বাহ্য মাথোন যে সেই অশৰীৰী আত্মাবোৰ আছিল মোৰ নিজৰ কলনাৰ সৃষ্টি। গোটেই ৰাতি এক মুহূৰ্তৰ কাৰণেও মোৰ চকুলৈ টোপনি নাহিল। তাৰ কাৰণ ভয় বুলি মই ক'ব নোখোজঁ, কাৰণ সিমান ভয়াতুৰ মানুহ হোৱা হ'লে সেই অভিশপ্ত ঘৰটোত দ্বিতীয় ৰাতি নাথাকিলোৱেইহেঁতেন। ভয়ৰ কথা স্মীকাৰ কৰি বা আন কিবা অজুহাত উলিয়াই মই এখন হোটেললৈকে গুচি গ'লোহেঁতেন। অৱশ্যে আন এটা দৃষ্টিকোণৰ পৰা চাই তাক ভয় বুলিও ক'ব পাৰিঃ একপ্ৰকাৰৰ যুক্তিহীন, ব্যাখ্যাহীন, সংস্কাৰজাত ভয়। যিসকল মানুহে জীৱনৰ আগবঢ়সত বা ডেকাকালত 'ড্ৰেকুলা' নামৰ উপন্যাসখন পঢ়িছে তেওঁলোকে এই ভয়ৰ কিছু আভাস পাৰ। বত্ৰিশ

বছৰমান বয়সত মই যেতিয়া উপন্যাসখন পঢ়িছিলো, তেতিয়া ঘৰৰ দুৱাৰ বা খিৰিকিত সামান্য কিবা এটা শব্দ শুনিলেই ৰক্ত-লোলুপ ভেম্পায়াৰে দুৱাৰ-খিৰিকি খুলিবলৈ চেষ্টা কৰিছে বুলি ভাবি ভয়ত কঁপি উঠিছিলো। সেই ভয়ৰ উৎস কি আছিল সেই কথা মই জানিছিলো। এড়গাৰ এলেন পোৱে কোৱাৰ দৰে—*terror not of Germany but of your own soul.*

বিছনাত কেবাঘণ্টা উজাগৰে পৰি থকাৰ পিছত মই যেতিয়া আতঙ্ক, অন্ধকাৰ আৰু নীৰৱতাৰ লগত অভ্যন্ত হৈ পৰিলো, তেতিয়া মই কিছু শান্ত হৈ উপেন্দ্ৰ নাথ বাজখোৱাৰ কথা ভাবিবলৈ ধৰিলো। যিটো বস্তুৰে এজন ন্যায়াধীশক হত্যাকাৰীত পৰিণত কৰিছিল সেইটো আছিল নিঃসন্দেহে যৌন-ঈৰ্ষা। পৰিবাৰভিত্তিক সভ্যতা গঠন হোৱাৰ সময়ৰ পৰা নাৰী-পুৰুষ উভয়ৰে মনত যি যৌন-ঈৰ্ষাৰ উন্মেষ হৈছিল তাৰ কৰলৰ পৰা অতি শক্তিমান লোকসকলেও আত্মৰক্ষা কৰিব পৰা নাই। হিন্দুসকলৰ দ্বাৰা ভগৱান ৰূপে পূজিত শ্রীৰামচন্দ্ৰও যৌন-ঈৰ্ষাৰ দ্বাৰা কিছু পৰিমাণে হ'লেও আক্রান্ত হৈছিল—যিটো কাৰণে তেওঁ চিৰ-দুখিনী সীতাক সতীত্বৰ পৰীক্ষা দিবলৈ বাধ্য কৰিছিল। যুগ যুগ ধৰি যৌন-ঈৰ্ষা এনে এটা জটিল মনস্তাত্ত্বিক সমস্যা হৈ আহিছে যে শ্রীঃ পূঃ পঞ্চম শতিকাৰ প্রাচীন গ্ৰীক নাট্যকাৰ ইউবিপাইদিছৰ ‘মেডিয়া’ৰ পৰা আৰম্ভ কৰি যোৱ শতিকাৰ ইংৰাজ নাট্যকাৰ শ্বেক্ষ্পীয়েৰ অ’থেলোলৈকে বিশ্ব-সাহিত্যৰ কেবাখনো সৰ্বোৎকৃষ্ট ট্ৰেজেডিৰ বিষয়-বস্তু হ’ল যৌন-ঈৰ্ষা। যুক্তিৰে বিচাৰ কৰি যৌন-ঈৰ্ষাক এটা মানসিক ব্যাধিৰ বাহিৰে আন একো নহয় বুলি প্ৰমাণ কৰিব পাৰি—যেনেকৈ বাট্টাণু বাছেলে কৰিছিল তেওঁৰ বিখ্যাত *Marriage and Morals* নামৰ কিতাপত। যৌন-ঈৰ্ষাক বিজ্ঞপ কৰা যুক্তিবাদী দার্শনিকজনে নিজেই কিন্তু এবাৰ ঈৰ্ষাত উন্মাদ-প্ৰায় হৈ একেবাৰতে কুৰিটামান এছপিৰিন টেবলেট খাই আত্মহত্যা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। যৌন-ঈৰ্ষাৰ এটা চৰম ৰূপ প্ৰকাশ পাইছে অ’থেলোৰ এই বিখ্যাত উক্তি—

O course of marriage

That we can call these delicate creatures ours
And not their appetites. I had rather be a toad
And live upon the vapour of dungeon
Than keep a corner in the thing I love
For others' uses.

নৰ্মান অ’ ব্ৰাউন নামৰ এজন দার্শনিক লেখকে যৌন-ঈৰ্ষাৰ এটা যুক্তিগ্ৰাহ্য ব্যাখ্যা

দিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। তেওঁৰ মতে মানুহৰ একান্ত ব্যক্তিগত সম্পত্তি হ'ল তেওঁৰ নিজৰ শৰীৰটো। কিন্তু আন কাৰোবাৰ শৰীৰেও যদি তেওঁক আনন্দ দিয়ে, তেন্তে তেনে আনন্দৰ উৎস সেই শৰীৰটোকো তেওঁ ব্যক্তিগত সম্পত্তিত পৰিণত কৰিব খোজে আৰু আনে তাৰ ভাগ পোৱাটো তেওঁ সহ্য নকৰে।

অৱশ্যে পৃথিৰীত এনে মানুহো একেবাৰে নোহোৱা নহয়—ফিসকল মানুহ সকলো ধৰণৰ যৌন-ঈৰ্ষাৰ পৰা সম্পূৰ্ণভাৱে মুক্ত। তাৰ এটা চৰম নিৰ্দৰ্শন হ'ল প্ৰাচীন গ্ৰীচৰ এজন দাশনিক। তেওঁৰ এগৰাকী প্ৰণয়নী আছিল। এদিন এজন বন্ধুৰে তেওঁক জোকাবৰ মনেৰে ক'লে যে মহিলাগৰাকীয়ে তেওঁক নিশ্চয় ভাল নাপায়; ভাল পোৱা হ'লৈ তেওঁ আন পুৰুষৰ লগতো সম্পৰ্ক নাৰাখিলেহেঁতেন। সেই কথা শুনি দাশনিকজনে নিৰ্বিকাৰ হৈ ক'লে—‘মই মাছ খাই ভাল পাওঁ; সেই বুলি মই এইটো বিচাৰোঁ নেকি যে মাছেও মোক ভাল পাওক?’

কিন্তু এনেকুৱা মানুহ নিশ্চয় খুব বিৰল; কোটিৰ ভিতৰত এজন হ'বনে নহয় সন্দেহ। যুগ যুগ ধৰি যৌন-ঈৰ্ষাই বহুতো মানুহক অশেষ যন্ত্ৰণা দি আহিছে। সেইবোৰৰ ভিতৰত কিছুমান মানুহ হয় মহৎ ট্ৰেজেদিৰ নায়ক। যেনে—অ'থেলো। কিছুমান মানুহ হয় সাধাৰণ অপৰাধী। যেনে—উপেন্দ্ৰ নাথ ৰাজখোৱা।

যিটো অভিশপ্ত ঘৰত উপেন্দ্ৰ নাথ ৰাজখোৱাই নিজৰ পত্ৰী আৰু তিনি কন্যাক নিৰ্মমভাৱে হত্যা কৰিছিল সেইটো ঘৰত ঘটনাক্ৰমে ৰাতি কটাৰ লগা হোৱাত মই উজাগৰ সময়খিনি অতিবাহিত কৰিলো তেওঁৰ প্ৰেতাদ্বাৰ লগত এইবোৰ কথা আলোচনা কৰি।

মেরিলিন মন্দ্রোৰ জীৱন আৰু মৃত্যু

মই চিনেমাৰ প্রতি গভীৰভাৱে অনুৰক্ত। ডিক্রুগড় চৰকাৰী হাইকুলত পঢ়ি থকাৰ সময়ত মই তিনিবছৰৰ ভিতৰত চাবিশতকৈ বেছি চিনেমা চাইছিলো। সঁচা কথা ক'বলৈ গ'লৈ চিনেমাৰ নিচাই মোৰ জীৱনৰ গতিকেই সলনি কৰি দিলো। মোৰ শিক্ষকসকলে আশা কৰিছিল যে প্ৰেশিকা পৰীক্ষাত মোৰ নাম নিশ্চয় থাকিব প্ৰথম দহজনৰ তলিকাত। কিন্তু তেওঁলোকক সম্পূৰ্ণভাৱে নিৰাশ কৰি মই কানে কান মাৰি কোনোমতে প্ৰথম বিভাগটোহে পালো। আনকি লেটাৰ এটাও নাপালো। এই সকলোবোৰেই হ'ল মোৰ অত্যধিক চিনেমা-প্ৰীতিৰ ফল। বা কুফল।

বয়স বढ়াৰ লগে লগে স্বাভাৱিকতেই মানুহৰ ৰুচি সলনি হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে, কিতাপ পঢ়াৰ অভ্যাস হয়তো আমৰণ থাকি যায়; কিন্তু শৈশৱত পঢ়ি ভাল লগা কিতাপে পৰিণত বয়সৰ মানুহৰ মানসিক প্ৰয়োজন পূৰ্ণ কৰিব নোৱাৰে। চিনেমাৰ ক্ষেত্ৰতো সেই একেটা কথাই প্ৰযোজ্য। মই এতিয়াও চিনেমা চাই খুব ভাল পাওঁ, কিন্তু নৈবে শতাংশ বলিউদ-মাৰ্কা হিন্দী চিনেমাৰ প্রতি মই অনুভৱ কৰোঁ চৰম বিত্ত্যণ। মহৎ সাহিত্যৰ দৰে মই এতিয়া আকৰ্ষণ অনুভৱ কৰোঁ কেৱল মহৎ চিনেমাৰ প্রতি।

চিনেমা ভাল পোৱা মানুহৰ মনত কিছুমান অভিনেতা আৰু অভিনেত্ৰীয়ে দকৈ দাগ কাটে। তেনেকৈ দাগ কাটিব পৰাৰ কাৰণ কেৱল তেওঁলোকৰ শাৰীৰিক সৌন্দৰ্য বা অভিনয়-প্ৰতিভা নহয়। তেওঁলোকৰ সামগ্ৰিক ব্যক্তিত্বৰ এনে কিবা এটা বহসাময় বা সংজ্ঞাতীত দিশ থাকে—যিটোৱে দৰ্শকৰ মনলৈ গভীৰ আৱেগ সঞ্চাৰিত কৰি দিয়ে। উদাহৰণ স্বৰূপে গ্ৰেটা গাৰ্বোৰ কথা ক'ব পাৰি। গ্ৰেটা গাৰ্বোৰ বহস্যময় জীৱন আৰু ব্যক্তিত্বই লক্ষ লক্ষ মানুহৰ হৃদয় আলোড়িত কৰিছে। ন'বেল ব'টা বিজয়ী ফৰাচী ঔপন্যাসিক ফ্ৰাচোৰাঁ মৰিয়াকৰ এখন ৰচনাত গাৰ্বো-বন্দনাই প্ৰায় কবিতাৰ কৃপ লৈছে। গ্ৰেটা গাৰ্বোৰ বহস্যময় সৌন্দৰ্য আৰু ব্যক্তিত্বই পৃথিবীৰ যি লক্ষ লক্ষ মানুহক মোহাবিষ্ট কৰি ৰাখিছে সেইসকলৰ ভিতৰত ময়ো এজন। তেওঁৰ বিষয়ে ময়ো এখন ৰচনা লিখিছোঁ। গ্ৰেটা গাৰ্বোৱেই একমাত্ৰ চিৰাভিনেত্ৰী—যাৰ বিষয়ে মই এখন ৰচনা লিখি তেওঁৰ প্রতি মোৰ গভীৰ অনুৰাগ ব্যক্ত কৰিছোঁ।

বহু বছৰৰ আগতে মই মেৰিলিন মন্দ্রোৱে অভিনয় কৰা কেইখনমান ছবি চাইছিলো। মোৰ যিমানদূৰ মনত পৰে—ছবিকেইখনৰ নাম আছিল Seven Year Itch,

Gentlemen Prefer Blondes আৰু Niagra। তেওঁৰ বেছি বিখ্যাত ছবিকেইখন চাবলৈ মই সুযোগ নাপালো—(Bus stop, Some Like It Hot, The Misfits ইত্যাদি)। মই কেবাশ ইংৰাজী আৰু ইংৰাজীত ডাব কৰা অন্যান্য বিদেশী ভাষাৰ ছবি চাইছোঁ; বহুতো অভিনেতা আৰু অভিনেত্ৰীয়ে মোৰ মনত স্থায়ীভাৱে দাগ কাটিছে। কিন্তু মোৰ প্ৰিয় অভিনেতা আৰু অভিনেত্ৰীৰ নাতিদীৰ্ঘ তালিকাখনত মেৰিলিন মন্বৰোৱে ঠাই পোৱা নাই। সঁচা কথা ক'বলৈ গ'লৈ তেওঁ অভিনয় কৰা ছবিকেইখন চাই শেষ কৰাৰ লগে লগেই তেওঁৰ নাম আৰু মুখচ্ছবি মোৰ মনৰ পৰা নোহোৱা হৈ গৈছিল।

অভিনেত্ৰী বা সুন্দৰী বমণী হিচাপে মই মেৰিলিন মন্বৰোক বেছি মূল্য দিব নুখুজিলেও তেওঁৰ প্ৰতি একাধিক কাৰণত মোৰ মনত কৌতুহল জাগ্রত হৈছিল। প্ৰথমবাৰৰ কাৰণে তেওঁৰ প্ৰতি মই কৌতুহল অনুভৱ কৰিছিলো ১৯৫৪ চনত বিখ্যাত নাট্যকাৰ আৰ্থাৰ মিলাৰৰ লগত তেওঁৰ বিয়া হোৱাৰ খবৰ শুনি। মোৰ চকুত মেৰিলিন মন্বৰো আছিল উপ্র যৌনতাৰ প্ৰতীক এটা ফ্ৰেছ-পট মাত্ৰ। আনহাতে, The Death of a Sales man আৰু The Crucibleৰ নিচিনা মননশীল নটকৰ লেখক আৰ্থাৰ মিলাৰ আছিল সেই যুগৰ এজন অতি উচ্চ প্ৰশংসিত আৰু প্ৰভাৱশালী নাট্যকাৰ। তেওঁলোক দুজনৰ বিয়াৰ খবৰ শুনি মোৰ মনলৈ অহা প্ৰথম প্ৰশ্নটো আছিল : আৰ্থাৰ মিলাৰৰ নিচিনা মানুহক আকৃষ্ট কৰিব পৰাকৈ উপ্র যৌন আবেদনৰ বাহিৰেও মেৰিলিন মন্বৰোৰ আন কিবা সম্পদ আছিল নেকি?

১৯৬১ চনত মিলাৰৰ লগত মেৰিলিনৰ বিবাহ-বিচ্ছেদ হ'ল। তাৰ পিছৰ বছৰতে, অৰ্থাৎ ১৯৬২ চনত মেৰিলিনে আত্মহত্যা কৰিলৈ। সেই সময়ত তেওঁৰ বয়স হৈছিল মাত্ৰ ৩৫ বছৰ। দ্বিতীয়বাৰৰ কাৰণে মোৰ মনত কৌতুহল হ'ল : কিহৰ দুখত মেৰিলিনে আত্মহত্যা কৰিলৈ? জীৱনৰ পৰা তেওঁ কি বিচাৰিছিল? বাহিৰৰ পৰা দেখাত তো তেওঁৰ একোৰেই অভাৱ নাছিল। সুন্দৰী চিৰি-তাৰকাৰ বিচিৰি দাবী আৰু ক্ষুধা পূৰণ কৰাটো হয়তো আৰ্থাৰ মিলাৰৰ নিচিনা মানুহৰ পক্ষে সন্তুষ্ট নাছিল। কিন্তু মেৰিলিনে প্ৰণয়ী তথা শয্যা-সংগী হিচাপে পাইছিল বাস্তুপতি জন কেনেডী আৰু তেওঁৰ ভায়েক এটগী জেনেৰেল ৰবাৰ্ট কেনেডীৰ নিচিনা মানুহক; লক্ষ লক্ষ মানুহৰ বাসনা-বিহুল মুঞ্চ দৃষ্টি আছিল তেওঁৰ নিত্য-সংগী। তেওঁৰ মনত হয়তো আছিল কিবা এক ব্যাখ্যাতীত বিষাদ; কিন্তু মাত্ৰ ৩৫ বছৰ বয়সতে তেওঁৰ নিচিনা এগৰাকী বহু বন্দিতা পৰমা সুন্দৰী অভিনেত্ৰীৰ জীৱন শেষ কৰি দিবলৈ সিয়েই যথেষ্ট আছিলনে?

সেই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ বিচাৰি পোৱাটো মোৰ পক্ষে সন্তুষ্ট নাছিল। তদুপৰি মোৰ কাৰণে প্ৰশ্নটো ইমান গুৰুত্বপূৰ্ণও নাছিল যে তাৰ উত্তৰ বিচাৰিবৰ কাৰণেই মই জীৱনৰ কিছুসময় খৰচ কৰিম। মনত প্ৰশ্নটো উদয় হোৱাৰ কিছুসময়ৰ পিছতে সি

আপোনা-আপুনি মাৰ গ'ল। মেৰিলিন মন্বোৰ কথাও মই সমূলি পাহৰি গ'লো। পৃথিবীৰ কোটি কোটি মানুহক কৰাৰ দৰে তেওঁৰ শৰীৰ-সৰ্বস্ব ক্ষপ-লারণই মোক কোনোদিনেই আকৃষ্ট কৰা নাছিল।

কিন্তু মই পাহৰিলোও সংবাদ-মাধ্যমে মেৰিলিন মন্বোক কেতিয়াও পাহৰি থাকিব নোৱাৰে। যোৱা কেবা বছৰ ধৰি তেওঁৰ বিষয়ে এটা খবৰ প্ৰায় নিয়মিতভাৱে সংবাদ-মাধ্যমৰ যোগেদি প্ৰচাৰিত হৈ আছে। সেইটো হ'ল নিলাম বজাৰত মেৰিলিন মন্বোৰ সাজ-পাৰ আৰু অন্যান্য ব্যৱহৃত সামগ্ৰীৰ বিক্ৰী। এইবোৰ বস্ত্ৰৰ ভিতৰত আটাইতকৈ বেছি চাহিদা হ'ল তেওঁৰ নিম্নাঙ্গৰ অন্তৰ্বাস তথা পেণ্টিৰ। মেৰিলিন মন্বোৰ প্ৰবাদ-প্ৰতিম অঙ্গশোভাই কিছুমান মানুহৰ মনত কেনে ধৰণৰ মোগ্ৰেশ সৃষ্টি কৰিছে সেইটো প্ৰমাণ কৰিবলৈ এই এটা মাত্ৰ উদাহৰণেই যথেষ্ট। ইয়াৰ আগতে বা পিছতো কোনো সুন্দৰী নাৰীৰ অন্তৰ্বাস সংগ্ৰহ কৰি তাক এটা প্ৰিয় সামগ্ৰী ক'পে সংৰক্ষণ কৰিবলৈ অন্ততঃ এক বিশেষ শ্ৰেণীৰ পুৰুষৰ মাজত এনে আগ্ৰহ দেখা নৈগেছিল। যোৱা কেইবছৰমান ধৰি এনেবোৰ ঘটনা ঘটি থকাৰ মূৰকত কুৰি শতিকাৰ শেষ বছৰটোত পৃথিবীৰ সংবাদ-মাধ্যমে প্ৰায় একমুখে ঘোষণা কৰিলৈ যে মেৰিলিন মন্বোৱেই হ'ল কুৰি শতিকাৰ আটাইতকৈ বেছি যৌন-আবেদনময়ী নাৰী।

কিন্তু মেৰিলিন মন্বো কেৱল সংবাদ মাধ্যমৰেই চৰ্চাৰ বিষয় হৈ থকা নাই। তেওঁৰ বহস্যুময় জীৱন আৰু মৃত্যুক কেন্দ্ৰ কৰি আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰত বহুতো কিতাপ বচিত হৈছে। আনকি নৰ্মান মেইলাৰৰ নিচিনা বিশ্ববিদ্যাত লেখকেও তেওঁক বিষয়-বস্তু হিচাপে লৈ প্ৰায় সাতশ পৃষ্ঠাৰ বৃহৎ জীৱন-চৰিত লিখিছে। তেওঁৰ বিদ্যাত কিতাপখনৰ বাহিৰেও মেৰিলিন মন্বোৰ বিষয়ে লিখা আন কেইখনমান উল্লেখযোগ্য কিতাপ হ'ল Marilyn Monroe : A Composite View (ed-Ddward Wagenknecht); Marilyn Monroe : The Biography (Donald Spoto); The Men Who Murdered Marilyn (Mathew Smith); Goddess : The Secret Lives of Marilyn Monroe (Anthony Summers); Marilyn Monroe (Barbara Leaming) ইত্যাদি। এই কিতাপবোৰৰ উপৰি Encounter-ৰ নিচিনা উন্নাসিক আলোচনীতো The Death of Marilyn Monroe শৰ্কৰক প্ৰবন্ধ প্ৰকাশ হৈছিল।

এই গোটেইবোৰ তথ্যই প্ৰমাণ কৰে যে মই বহু বছৰ ধৰি ভাৰি হ'কাৰ দৰে মেৰিলিন মন্বো কেৱল এটা flesh-pot নাছিল, বা তেওঁৰ আবেদনো কেৱল যৌনতাৰ মাজতেই সীমাবদ্ধ নাছিল। তেওঁৰ শৰীৰৰ আবেদনে এটা অতিৰিক্ত আৰু তেওঁৰ বহস্যুময় ব্যক্তিত্ব হৈ গভীৰ ধ্যানৰ বিষয়। অৱশ্যে লগতে এই কথাও স্বীকাৰ কৰিব লাগিব যে মেৰিলিন মন্বোৰ কিম্বদন্তি সৃষ্টি কৰাত আটাইতকৈ বেছি বৰঙনি যোগাইছিল মাত্ৰ ৩৫ বছৰ বয়সত তেওঁৰ আত্মহত্যাই।

মেরিলিন আছিল তেওঁৰ মাতৃৰ জাৰজ সন্তান, আৰু তেওঁৰ শৈশৱ অতিবাহিত হৈছিল নিৰ্মম দাবিদ্যৰ মাজত। দাবিদ্যৰ তাড়নাত তেওঁ ঘোৱনত ভৰি দিয়াৰ আগতেই এটা কাৰখানাত শ্ৰমিক হিচাপে কাম কৰিব লগা হৈছিল। সেই বয়সতে তেওঁৰ জীৱন আছিল নিঃসঙ্গ আৰু নিৰানন্দ। সেই সময়ত দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ চলি আছিল। এদিন বিমান বাহিনীৰ কেতবোৰ মানুহ মেরিলিনৰ কাৰখানাটোৰ ছবি ল'বলৈ আহিল। ছবিৰ প্ৰয়োজনত মেরিলিনক মডেল হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হ'ল। ছবিবোৰ দেখাৰ পিছত ফটোগ্ৰাফাৰজনে মেরিলিনক ক'লৈ—‘তুমি মডেল হিচাপে কাম নকৰা কিয়? ঘণ্টাত ৫ ডলাৰকৈ পাৰা।’

কাৰখানাৰ শ্ৰমিক হিচাপে তেতিয়া মেরিলিনে সপ্তাহত পাইছিল ২০ ডলাৰ। কাম কৰিবলগা হৈছিল দিনে দহ ঘণ্টাকৈ। অৰ্থাৎ তেওঁৰ তিনি ঘণ্টাৰ পৰিশ্ৰমৰ মূল্য আছিল ১ ডলাৰ। ফটোগ্ৰাফাৰজনে জীৱনৰ এটা নতুন সন্তাৱনাৰ প্ৰতি মেরিলিনৰ চকু মেল খুৱাই দিয়াৰ পিছত তেওঁ মডেল হিচাপে কাম কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলৈ। সৰুৰে পৰাই অভিনয়-শিক্ষাৰ প্ৰতি তেওঁৰ মনত আছিল তীব্ৰ অনুৰাগ। কিন্তু অৰ্থৰ অভাৱত তেওঁ নিজৰ সেই উচ্চাকাঙ্ক্ষা পূৰণ কৰিব পৰা নাছিল। কিন্তু এতিয়া হাতলৈ অলপ ধন অহাৰ ফলত তেওঁ অভিনয়-শিক্ষাৰ স্ফূৰ্ত নামভৰ্তি কৰিলৈ।

মডেলিং আৰু অভিনয়-শিক্ষা সমাপ্তৰালভাৱে চলি থকাৰ সময়তে এখন কেলেঙ্গাৰৰ কাৰণে তোলা মেরিলিনৰ এখন নগ ছবি প্ৰকাশ হৈছিল। মেরিলিন-কিন্ধনস্থিৰ সেইটোৱেই আছিল আৰম্ভণি। পৃথিবীৰ বিখ্যাততম আলোক-চিত্ৰবোৰৰ ভিতৰত মেরিলিনৰ সেই নগ ছবিখনো অন্যতম। ইতিমধ্যে তেওঁৰ চিৰাভিনেত্ৰীৰ জীৱন আৰম্ভ হৈছিল। তেওঁৰ প্ৰথম ছবিখনৰ নাম আছিল Asphalt Jungle। তাৰ পিছৰ পৰা আৰু মেরিলিনে পিছলৈ ঘূৰি চাব লগা হোৱা নাই। অতি সোনকালেই তেওঁ পৰিচিত হ'ল হলিউদৰ আটাইতকৈ মোহৰয়ী আৰু যৌন-আবেদনয়ী চিৰাভিনেত্ৰী হিচাপে। এছনী ছামার্ছে লেখা তেওঁৰ জীৱনীখনৰ নামেই হ'ল—Goddess।

শীৰ্ষস্থানীয় আমেৰিকান নাট্যকাৰ আৰ্থাৰ মিলাৰে চিনেমাৰ লগতো নিবিড়ভাৱে জড়িত হৈ আছিল—প্ৰধানকৈ চিৰনাট্যকাৰ হিচাপে। মেরিলিন মন্বৰোৱে As Young as You Feel নামৰ এখন ছবিত কাম কৰি থকাৰ সময়ত এদিন আৰ্থাৰ মিলাৰ আৰু বিখ্যাত চিৰি পৰিচালক এলিয়া কাজান টুডিআলৈ আহিছিল। সেইটো ১৯৫১ চনৰ কথা। সেইদিনা মেরিলিনে তেওঁৰ এজন মৰমৰ বন্ধুৰ মৃত্যুৰ খবৰ পাইছিল আৰু সেই কাৰণে টুডিআলোক এটা চুক্ত অকলশৰে বহি তেওঁ কান্দি আছিল। তেওঁক কান্দি থকা দেখি মিলাৰ আৰু কাজান দুয়ো তেওঁৰ ওচৰলৈ আহি তেওঁক সান্তুনা দিবলৈ চেষ্টা কৰিলৈ। মিলাৰৰ লগত সেইটোৱেই আছিল মেরিলিনৰ প্ৰথম সান্কাৎ। কেবাৰছৰৰ

পিছত মেরিলিনে এই সাক্ষাৎকারৰ বিষয়ে কৈছিল—I don't know how to say it, but I was in love with him from the first moment.

প্রথম দৰ্শনতে দুয়োজনে পৰম্পৰক প্ৰেম নিবেদন কৰিব নোৱাৰিলেও দুয়োৰে মাজত হৃদয়ৰ এক ধৰণৰ ঘোগাযোগ নিশ্চয় হৈছিল। কেবাৰছৰ ধৰি তেওঁলোকৰ মাজত পত্ৰ-বিনিময় হৈছিল; মেরিলিনৰ মানসিক উৎকৰ্ষ সাধিবৰ মনেৰে মিলাৰে তেওঁলৈ কিতাপৰ তালিকা পঠাই সেই কিতাপবোৰ পঢ়িবলৈ মেরিলিনক উপদেশ দিছিল। মিলাৰক একে ধৰণৰ বৌদ্ধিক প্ৰতিদান দিয়াটো মেরিলিনৰ পক্ষে সন্তুষ্ট নাছিল; কিন্তু তেওঁ নিজৰ ছবিবোৰত নিজকে সম্পূৰ্ণভাৱে উজাৰি দি অভিনয় কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল এই আশাত যে মিলাৰে সেই ছবিবোৰ চাব।

১৯৫৪ চনত জো ডি'মেলিঅ' (Joe DiMaggio) নামে এজন বেইছবল খেলুৱৈৰ লগত মেরিলিনৰ বিয়া হ'ল। কিন্তু বিয়াখন স্থায়ী হ'ল মাত্ৰ নমাহ। বছতো কথাত তেওঁলোকে পৰম্পৰক বুজি পাইছিল যদিও মেরিলিনৰ মতে কেৱল পাৰম্পৰিক বুজাবুজিয়েই প্ৰেম আৰু বিবাহৰ স্থায়ী ভেটি হ'ব নোৱাৰে।

সংবাদ-মাধ্যমৰ ঘোগেদি বিয়াখনৰ বতৰা সেই সময়তে মোৰ কাণতো আহি পৰিছিল, কাৰণ জীৱনৰ ভৱ ঘোৱনত সুন্দৰী চিৰি-তাৰকাৰ প্ৰেম, বিবাহ আৰু বিবাহ-বিচ্ছেদৰ খুটি-নাটি বিৱৰণ সংগ্ৰহ কৰাটো আছিল আন বছতো যুৱকৰ দৰেই মোৰো এটা প্ৰিয় হৰি। কিন্তু সেই সময়ত বেইছবল সম্পর্কে আৰু আমেৰিকাত বেইছবলৰ অসামান্য জনপ্ৰিয়তা সম্পর্কে মোৰ কোনো স্পষ্ট ধাৰণা নথকাৰ কাৰণে মই জো ডি'মেলিঅ'ৰ প্ৰতি কোনো ধৰণৰ কৌতুহল অনুভৱ কৰা নাছিলো। মই ভাবিছিলো যে হলিউদৰ বহু-বল্লভা সুন্দৰীসকলে যিবোৰ পুৰুষক খেলাৰ পুতলাৰ দৰে দুদিনমানৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰি প্ৰয়োজন শেষ হোৱাৰ লগে লগে বকৰাগিলৈ দলিয়াই দিয়ে, ডি'মেলিয়অ'ও নিশ্চয় আছিল ঠিক তেনে এজন পুৰুষ।

কিন্তু মোৰ ভুল ভাগিল ১৯৯৯ চনৰ ২২ মাৰ্চৰ টাইম মেগাজিনখন পঢ়ি।

তাৰ কেইদিনমানৰ আগতে ডি'মেলিঅ'ৰ মৃত্যু হৈছিল—৮৫ বছৰ বয়সত। কোনোৰা মানুহৰ মৃত্যু উপলক্ষে তেওঁৰ জীৱনটো স্মৰণ কৰিবলৈ টাইম মেগাজিনে যদি মাত্ৰ এটা পৃষ্ঠাও খৰচ কৰে, তেন্তে বুজিব লাগিব যে তেওঁ হ'ব লাগিব এজন অসাধাৰণ মানুহ। কিন্তু ডি'মেলিঅ'ৰ বিষয়ে লিখিবলৈ টাইম মেগাজিনে খৰচ কৰিছিল সম্পূৰ্ণ দুটা পৃষ্ঠা! সেইদিনাহে মই জানিলো যে নিজৰ অজ্ঞতা-বশতঃ মই কেৱল ফ্ৰেশ-পট বুলি ভাবি থকা মেরিলিন মন্বোৰ জীৱনলৈ স্বামী হিচাপে যি দুজন মানুহ আহিছিল, সেই দুয়োজনেই—জো ডি'মেলিঅ' আৰু আৰ্থাৰ মিলাৰ—আছিল অসাধাৰণ মানুহ।

মই প্রায় ত্রিশ বছৰ ধৰি টাইম মেগাজিন পঢ়িছোঁ। সেই কাৰণে মই ক'ব পাৰোঁ যে জো ডি'মেলিঅ'ৰ প্রতি শ্ৰদ্ধাঞ্জলি জনাবলৈ টাইমে যি ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিছে তেনেকুৰা শ্ৰদ্ধাপূৰ্ণ আৰু আৱেগময় ভাষা খুব কম মানুহৰ ক্ষেত্ৰতহে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এটা মাত্ৰ নমুনা চাওক। He spent his 48 years after baseball essentially being Joe Dimaggio. The less he said about himself during his dignified public appearances, the more other talked about him. Ernest Hemingway put him into. The Old Man and the Sea (I would like to take the great Dimaggio fishing—the old man said, ‘They say his father was a fisherman’) Paul Simon's song ‘Mrs Robinson’, written for the movie ‘The Graduate’ asked—‘Where have you gone? Joe Dimaggio? A nation turns its lonely eyes to you’—evoking a 60s sense of Vanish heroes.

ডি'মেলিঅ'ৰ লগত বিবাহ-বিচ্ছেদ হোৱাৰ পিছত মেৰিলিন মন্বোৱে আৰ্থাৰ মিলাৰক বিয়া কৰাইছিল। কিন্তু ১৯৬২ চনৰ ছেপ্টেম্বৰ মাহত মেৰিলিনে যেতিয়া আঘাত্যা কৰিলে, তেতিয়া তেওঁৰ অন্ত্যুষ্টিক্ৰিয়াৰ সমস্ত ব্যৱস্থাৰ দায়িত্ব ল'লৈ ডি'মেলিঅ'ই। কেৱল সেয়েই নহয়, মেৰিলিনৰ সমাধিস্থলত যাতে প্ৰতি সপ্তাহে গচ্ছ পৰা নতুনকৈ ছিঙা ফুলৰ থোপা বখা হয় তাৰো ব্যৱস্থা কৰিলে তেওঁ। বুজা গ'ল যে মেৰিলিন তেওঁৰ জীৱনৰ পৰা আঁতৰি গ'লেও তেওঁৰ হৃদয়ৰ পৰা সম্পূৰ্ণভাৱে আঁতৰি যোৱা নাছিল।

মেৰিলিনৰ নিজৰ স্বীকাৰোক্তিৰ পৰাই জনা যায় যে তেওঁৰ দ্বিতীয় স্বামী আৰ্থাৰ মিলাৰক খুব ভাল পাইছিল আৰু শ্ৰদ্ধা কৰিছিল। অথচ তেওঁ আঘাত্যা কৰিলে মাত্ৰ ৩৫ বছৰ বয়সত। জীৱনৰ পৰা কি বিচাৰিছিল তেওঁ? আৰ্থাৰ মিলাৰৰ নিচিনা স্বামী, জন কেনেডীৰ নিচিনা প্ৰেমিক, কোটি কোটি মুঞ্চ হৃদয়ৰ বন্দনা, সীমাহীন খ্যাতি আৰু ঐশ্বৰ্য—এই সকলোৰোৰ পায়ো কি নোপোৱাৰ বেদনাই তেওঁক আঘাত্যাৰ পথলৈ ঠেলি দিলে?

এই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ আমি কোনোদিনেই নাপাম, কাৰণ প্ৰশ্নটোৰ একো উত্তৰ নিদিয়াকৈয়ে মেৰিলিন মন্বো চিৰকাললৈ নীৰৰ হৈ গ'ল। কিন্তু তেওঁ জীৱনত শেষবাৰৰ কাৰণে এজন ফৰাচী সাংবাদিকক দিয়া এটা সান্কাৎকাৰত তেওঁৰ সুখ-দুখ আৰু আনন্দ-বিষাদৰ ধাৰণাৰ কিছু আভাস আমি পাৰ পাৰোঁ।

দৰিদ্ৰ মাতৃৰ জাৰজ সন্তান মেৰিলিন মন্বো আনুষ্ঠানিক শিক্ষালাভৰ সূযোগৰ পৰা সম্পূৰ্ণভাৱে বঢ়িত হৈছিল। কিন্তু তেওঁ যে নিজৰ চেষ্টাবে যথেষ্ট শিক্ষিত হৈ উঠিছিল তাৰ কিছু প্ৰমাণ তেওঁৰ নিজৰ স্বীকাৰোক্তিৰ পৰাই পোৱা যায়। উদাহৰণ স্বৰূপে তেওঁ ওপৰত উল্লেখ কৰা সান্কাং প্ৰসঙ্গত কৈছিল যে জাৰ্মান কবি ৰাইনাৰ মাৰিয়া ৰিল্কেৰ ‘এজন ডেকা কবিলৈ চিঠি’ নামৰ কিতাপখনে তেওঁক জীৱনত বহুত

সহায় কৰিছিল। বিল্কেৰ কবিতাৰ বসাস্বাদন কৰিব পৰা মহিলাগৰাকীৰ যে এটা নিজস্ব মন আছিল সেই কথা বুজিবলৈ আমাৰ বাকী নাথাকে।

মেৰিলিনৰ দুটা প্ৰধান উচ্চাকাঙ্ক্ষা আছিলঃ এজন প্ৰকৃত শিল্পী হোৱা, আৰু মানুহ হিচাপে সুখী হোৱা। 'কিন্তু প্ৰকৃত সুখী মানুহনো কোন?' প্ৰশ্নটোৰ উত্তৰ দি তেওঁ নিজেই কৈছে যে প্ৰকৃত অৰ্থত শিল্পী হোৱা আৰু সুখী হোৱা—এই দুয়োটাই খুব কঠিন কাম। দুয়োটা কামেই কঠোৰ পৰিশ্ৰম দাবী কৰে। মেৰিলিনে নিজে কোৱা মতে, তেওঁ আটাহতকৈ বেছি সুখী হয় তেতিয়া—যেতিয়া তেওঁ নিজৰ কামৰ মাজত কিবা এক ধৰণৰ সন্তুষ্টি লাভ কৰে। কিন্তু তেনে ঘটনা কাচিৎহে ঘটে। 'মই সাধাৰণভাৱে কেতিয়াও সুখী নহওঁ; বৰং সঁচা কথা ক'বলৈ গ'লে বেছিভাগ সময়তে মোৰ জীৱনটো অতিশয় যন্ত্ৰণাময়।'

তেনেহ'লে মেৰিলিন মন্বোক আত্মহত্যাৰ পথলৈ ঠেলি দিছিল জীয়াই থকাৰ যন্ত্ৰণাই? কি আছিল সেই যন্ত্ৰণাৰ উৎস বা কাৰণ?

মেৰিলিনৰ আৰু এটা স্বীকাৰোক্তিঃ 'আমাৰ জীৱনত মাত্ৰ দুটা ঘটনা ঘটিব পাৰে। এটা হ'ল কিবা এটা লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ কাৰণে কৰিব লগা কাম (work); আনটো হ'ল প্ৰেম (love)। কিন্তু মই ভাৰোঁ যে এটাৰ অবিহনে আনটো কেতিয়াও ভাল হ'ব নোৱাৰে। মানুহৰ জীৱনত দুয়োটাৰে সমান প্ৰয়োজন। মই যেতিয়া কাৰখানাত কাম কৰিছিলো, তেতিয়া মই নিজৰ ভাগৰ কামখিনি নিখুঁতভাৱে কৰি খুব গৰ্ব অনুভৱ কৰিছিলো। কিন্তু মোৰ জীৱনত তেতিয়া প্ৰেম নাছিল। সেই কাৰণে মই প্ৰেমৰ স্বপ্ন দেখিছিলো। কিন্তু মোৰ স্বপ্নৰ প্ৰেমো আছিল সম্পূৰ্ণভাৱে নিখুঁত।

মেৰিলিনে মানুহক ভাল পাইছিল; কিন্তু মানুহৰ সঙ্গক ভাল পাইছিল নে নাই সেই বিষয়ে তেওঁৰ নিজৰ মনতেই কিছু সন্দেহ আছিল। কিন্তু তেওঁৰ এটা অকপট স্বীকাৰোক্তিৰ লগত বহুত মানুহেই নিশ্চয় একাত্মতা অনুভৱ কৰিব। অন্ততঃং মই নিজে কৰোঁ। মেৰিলিনে কৈছে—'মই অতি সহজেই অকলশৰীয়া হ'ব পাৰোঁ। অকলশৰীয়া হ'বলৈ মোৰ অকণো ভয় নালাগে। বৰং ই এক ধৰণৰ বিশ্রাম—যি জীৱনটোক পুনৰ সঞ্জীৱিত কৰি তোলে। মই ভাৰোঁ যে প্ৰত্যেক মানুহৰ স্বভাৱৰ দুটা দিশ থাকে। অন্ততঃং মোৰ আছে। মানুহে অকলশৰীয়া হ'বলৈ বিচাৰে, আৰু মানুহে আনৰ সঙ্গ বিচাৰে। মোৰ স্বভাৱৰ আৰু দুটা বেলেগ দিশ আছে। মোৰ এটা দিশ প্ৰাণচৰ্ষণ আৰু আনন্দময়; আনটো দিশ বিষম আৰু বিষাদ-কাতৰ। সেইটোৱেই হ'ল আচল সমস্যা।'

মেৰিলিনৰ স্বীকাৰোক্তিৰ পৰা তেওঁৰ বিষয়ে ইমানখিনি কথা জনাৰ পিছতো এটা প্ৰশ্নৰ একো উত্তৰ নাপালোঃ সকলো পায়ো কি নোপোৱাৰ বেদনাই বেছিভাগ সময়তে তেওঁৰ জীৱনটো যন্ত্ৰণাৰে ভৰাই ৰাখিছিল?

টেলিফোন

এদিন ৰাতি টেলিফোনৰ কৰ্কশ শব্দ শুনি মই টোপনিৰ পৰা খক্মক্কৈ সাৰ পাই গ'লো। লাইটটো জুলাই বেৰৰ ঘড়ীটোলৈ চাই দেখিলো—তিনিটা বাজিবলৈ আৰু মাত্ৰ কেইমিনিটমান বাকী আছে। মাজৰাতি কোনে কি গৰজত টেলিফোন কৰিব পাৰে বুলি ভাবি মই অলপ আচৰিত হ'লো। ভয়ৰ এটা মৃদু শিহৰণো অনুভৱ কৰিলো—কাৰণ মাজৰাতিৰ টেলিগ্রাম আৰু টেলিফোনে বেয়া খবৰ কঢ়িয়াই অনাৰ সন্তোষনাই বেছি। মই টেলিফোনত হেল্লো বুলি কোৱাৰ লগে লগে যিফালৰ পৰা এটা অচিনাকি মাত ভাহি আহিল—‘মই অমুকে কৈছোঁ।’

অমুকক মই চিনি পাওঁ। কিন্তু তেওঁৰ মাতটো খুব বেছি চিনাকি নহয়, কাৰণ গোটেই জীৱনত তেওঁৰ লগত কথা-বার্তা হোৱাৰ সুযোগ খুব কমেইহে হৈছে। মোৰ লগত খুব বেছি ঘনিষ্ঠতা নথকা এজন মানুহে মাজৰাতি মোক টোপনিৰ পৰা জগাই কি কথা ক'ব খুজিছে? মোৰ বিশ্বায় আৰু কৌতুহল আগতকৈ দুঃগণে বৃদ্ধি পালে।

মই কিবা এটা ক'বলৈ পোৱাৰ আগতেই মানুহজনে ক'লে—‘এইমাত্ৰ আপোনাৰ এখন কিতাপ পঢ়ি শেয় কৰিলো। কিতাপখন পঢ়ি ইমান ভাল লাগিল যে আপোনালৈ টেলিফোন কৰাৰ ইচ্ছাটো কোনোমতেই দমন কৰিব নোৱাৰিলো।’

মানুহজনৰ কথা শুনি মই খঙ্গত মূৰটো জুলি ঘোৱা যেন অনুভৱ কৰিলো। এই কথাটো ক'বৰ কাৰণেই তেওঁ মাজৰাতি টেলিফোন কৰি মোক টোপনিৰ পৰা জগাইছে? মোৰ খং উঠাৰ বিশেষ কাৰণ আছিল। মোৰ জীৱনত গভীৰ টোপনিৰ প্ৰয়োজন খুব বেছি। ৰাতি সাত ঘণ্টা ভালকৈ শুব পাৰিলৈহে পিছদিনা সাত-আঠঘণ্টা লেখা-পত্ৰ কৰিবলৈ মই শাৰীৰিক শক্তি আৰু মানসিক সজীৱতা অনুভৱ কৰোঁ। সদায় দহ বজাত বিছনাত পৰা আৰু পাঁচ বজাত বিছনাব পৰা উঠাটো মোৰ বহুদিনীয়া পুৰণি অভ্যাস। দহ বজাৰ পৰিৱৰ্তে মই যদি এঘাৰ বজাত বিছনালৈ যাওঁ তেন্তে ৰাতি মোৰ ভালকৈ টোপনি নাহে। সেই কাৰণে মই ৰাতি এনে কোনো নিমন্ত্ৰণ প্ৰহণ নকৰোঁ যিটো নিমন্ত্ৰণ বন্ধা কৰিব লগা হ'লৈ ছাৰে ন বজাত ৰাতিৰ আহাৰ খাই দহ বজাত বিছনালৈ ঘোৱাটো মোৰ পক্ষে সন্তুষ্ট নহ'ব পাৰে। ঠিক সেইদৰে কিবা কাৰণত যদি ৰাতি মোৰ টোপনি ভাগি যায় তেন্তে ৰাতিটোৰ বাকী সময়ছোৱা মোৰ ভালকৈ টোপনি নাহে—যাৰ ফলত পিছদিনা মোৰ মগজে ভালকৈ কাম কৰিব নোখোজে।

তথাপি মই মোৰ সেই আধা চিনাকি বন্ধুজনক ক্ষমা কৰি দিলোহেঁতেন—যদিহে মাজৰাতি টোপনিৰ পৰা জগাই মোক নক'লৈ নহয় এনে কিবা এটা সাংঘাতিক জৰুৰী কথা তেওঁ মোক কৈ শুনালেহেঁতেন। মনৰ বিৰক্তি গোপন কৰিবলৈ কোনো চেষ্টা নকৰি মই তেওঁক ক'লো—‘আপুনি অনুগ্রহ কৰি ঘড়ীটো চাওকচোন।’

অকণো অপ্রস্তুত নহৈ তেওঁ ক'লৈ—‘এতিয়া ৰাতি তিনিটা বাজিছে। সেই বিষয়ে সম্পূৰ্ণ খেয়াল মোৰ আছে। কিন্তু ৰাতি তিনিটা বজাতো মোৰ চকুলৈ টোপনিয়েই নাহে। কেতিয়াবা গোটেই ৰাতি টোপনি নাহে। মই কি কৰিম? কিতাপ পঢ়ি সময়খিনি পাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰোঁ। কিতাপ পঢ়ি আমনি লাগিল বন্ধু-বান্ধুৰলৈ টেলিফোন কৰোঁ... ...’

মানুহজনৰ লগত এক-দুই মিনিটমান সময় কথা পাতি মই আকো বিছনালৈ ঘূৰি গ'লো। নিশ্চয় নক'লেও হ'ব যে ইয়াৰ পিছত মোৰ চকুলৈ টোপনি নাহিল। টোপনি এবাৰ ভাগি গ'লৈ এনেয়েও মোৰ চকুলৈ পুনৰ টোপনি আহিব নোখোজে; তাতে আকো মানুহজনৰ কথাই মোৰ মনত অলপ হেন্দোলনি তুলি হৈ গ'ল। এজন মানুহে কি ধৰণৰ ভয়ংকৰ নিঃসঙ্গতা অনুভৱ কৰিলে ৰাতি তিনি বজাত টেলিফোন কৰি আনক টোপনিৰ পৰা জগাই কথা পাতিবলৈ চেষ্টা কৰিব পাৰে সেই কথাটো নিজৰ হৃদয় দি অনুভৱ কৰিবলৈ মই চেষ্টা কৰিলো। মাত্ৰ অলপ সময়ৰ আগতে টেলিফোনৰ যিটো শব্দ মোৰ কাণত অতি কৰ্কশ হৈ বাজিছিল সেই একেটা শব্দকেই মই এতিয়া নিঃসঙ্গতাৰ বুকু ভেদ কৰি আহা আৰ্তনাদ বুনি অনুভৱ কৰিলো।

এনে অনেক নিঃসঙ্গতাৰ বাণী বা আৰ্তনাদ টেলিফোনে মোলৈ কঢ়িয়াই আনে। আপোনালোকৰো নিশ্চয় এনে অভিজ্ঞতা নোহোৱাকৈ থকা নাই। বিশেষকৈ যিসকল পুৰুষ-মহিলা বৃক্ষ বয়সত অকলশৰীয়া আৰু নিষ্কৰ্মা হৈ পৰে, কথা পাতি বিষম সময়বোৰ পাৰ কৰিবলৈ যিসকলে নিজৰ ঘৰত কাকো লগ বিচাৰি নাপায় তেওঁলোকৰ বহুতেই একমাত্ৰ টেলিফোনটোকে আশ্রয় কৰে। টেলিফোন ডায়েল কৰি কৰি তেওঁলোকে কথা পাতিবলৈ লগ বিচাৰি কুৰে, আৰু যাকে পায় তেওঁৰ লগতে কমেও পোকৰ মিনিট সময় কথা পাতে। এনে ধৰণৰ নিঃসঙ্গ আৰু বিষম লোকসকলৰ প্রতি সহানুভূতি অনুভৱ নকৰাকৈ থকাটো অসম্ভৱ; কিন্তু সমানেই অসম্ভৱ তেওঁলোকৰ লগত আগন্তুৰি নোহোৱা কথা পাতি নিজৰ কামৰ অমূল্য সময়খিনি নষ্ট কৰাটো। এজন পঞ্জিতে কৈছে যে টেলিভিশ্যন হ'ল আধুনিক মানুহৰ নিঃসঙ্গতাৰ আটাইতকৈ ডাঙৰ প্রতীক। টেলিভিশ্যনৰ লগত একে শাৰীতে ঠাই দিব পাৰি টেলিফোনকো। নিঃসঙ্গ মানুহৰ অন্যতম আশ্রয় হৈ পৰা এই ক্ষুদ্ৰ সঁজুলিটোৱে নিঃসঙ্গতা যিমান দূৰ কৰে, তাতকৈ সি গাঢ়তৰ কৰি তোলে নিঃসঙ্গতা।

আধুনিক জীৱনৰ কাৰণে টেলিফোন এনেভাৱে অপৰিহাৰ্য হৈ উঠিছে যে মাত্ৰ

দুঃঘটামান সময় টেলিফোনটো 'মৰি' থাকিলেও মানুহে ভীষণ অসহায় অনুভৱ করে। জীৱন্ত টেলিফোনৰ অবিবাম ক্ৰীং ক্ৰীং শব্দ শুনি অতিষ্ঠ হৈ পৰা মানুহেও টেলিফোনৰ মাত্ৰ কেইঘণ্টামানৰ মৃতাবস্থাও সহ্য কৰিব নোৱাৰে। টেলিফোনটো একেলেথাৰিয়ে কেবাদিনো মৰি থাকিলেতো কথাই নাই; তাৰ চিৰ-পৰিচিতি ক্ৰীং ক্ৰীং মাতটো আকৌ শুনিবলৈ তেওঁ মনৰ মাজত যি ব্যাকুলতা অনুভৱ কৰে সিমানখিনি ব্যাকুলতা কিজানি তেওঁ নিজৰ প্ৰিয়জনৰ মাত শুনিবলৈকে অনুভৱ নকৰে।

আধুনিক কৰ্মব্যাস্ত মানুহে টেলিফোনক বাদ দি এটা দিনো চলিব নোৱাৰে; কিন্তু লগতে এই কথাও সমানেই সত্য যে টেলিফোনৰ সমান কামৰ বিঘ্নকাৰক দ্বিতীয় এটা বস্তু নাই। বিশেষকৈ সাহিত্য, সঙ্গীত, চিত্ৰকলা, অধ্যয়ন-অধ্যাপনা আদি বৃত্তিৰ যিবোৰ মানুহক নিজৰ কাম নিষ্ঠাৰে কৰিবলৈ অখণ্ড শান্তি আৰু নীৰৱতাৰ প্ৰয়োজন, তেনেবোৰ মানুহৰ কাৰণে টেলিফোন এটা মূর্তিমান অভিশাপ হৈ দেখা দিব পাৰে। উদাহৰণ হিচাপে মই নিজৰ কথাকে কওঁ। মই এজন লেখক। লেখাই মোৰ জীৱন, জীৱিকা, সৰ্বস্ব। খেতিয়কে যেনেকৈ পুৱা বেলি উঠাৰ মুহূৰ্তৰ পৰা দুপৰীয়ালৈকে পথাৰত হাল বায়, ঠিক তেনেকৈ ময়ো নিতো আগবেলা কেবাঘণ্টাৰ কাৰণে লেখাৰ ট্ৰেবুলত বহিৰ লগা হয়। সেই সময়খিনি যদি মই শান্তিৰে লিখিবলৈ নাপওঁ, তেন্তে মই জীয়াই থাকিম কেনেকৈ? মোৰ লেখাবোৰ ভাল কৰিবলৈ মই চেষ্টা কৰিম কেনেকৈ? আঁদ্রে মৰোৱাই তেওঁৰ এখন বিখ্যাত বচনাত লিখিছে যে—'মানুহে কেৱল কাম কৰিবলৈ বহিলৈই যথেষ্ট নহ'ব; কামটো নিখুঁতভাৱে কৰিবলৈ তেওঁ পৰিপূৰ্ণ শান্তি আৰু নীৰৱতাৰ মাজত কামটোৰ প্ৰতি অখণ্ড মনোযোগ দিব পাৰিব লাগিব। এজন লেখক বা সুৰকাৰৰ ক্ষেত্ৰত এই কথা যিমান সত্য, এজন মটৰ-মেকানিকৰ ক্ষেত্ৰতো সি ঠিক সিমানেই সত্য।'

টেলিফোনৰ উৎপাতত মই কোনোদিনেই শান্তিত লিখিব নোৱাৰোঁ। ঠিক যি সময়ত মই এটা বাক্যৰ ধ্যানত মগ্ন হ'বলৈ আৰম্ভ কৰিছোঁ ঠিক সেই মুহূৰ্ততে মোক সচকিত কৰি গৰ্জন কৰি উঠিল টেলিফোনটো। এবাৰ-দুবাৰ সেই উৎপাত সহ্য কৰিব পাৰি; কিন্তু লিখিবলৈ বহা গোটেই সময়খিনিতে যদি তিনি মিনিটৰ মূৰে মূৰে টেলিফোনে এনেকৈ মোৰ মনোযোগ বিঘ্নিত কৰি থাকে, তেন্তে মোৰ পক্ষে লেখা সম্ভৱ হ'ব কেনেকৈ?

সেই কাৰণে মই ঘোৱা বহুদিন ধৰি অন্ততঃ আগবেলাটোত টেলিফোনৰ মাত ওলাৰ নোৱাৰা ব্যৱস্থা কৰি লৈছোঁ। তাৰ কাৰণে বহুত মানুহে মোক বেয়া পায়; বহুতে ভদ্ৰ ভাষাৰে ককৰ্তনাও কৰে। কিন্তু মই নিৰ্বিকাৰ হৈ থাকিব পৰা শক্তি অৰ্জন কৰিছোঁ। জীৱনৰ অভিজ্ঞতাই মোক এই শিক্ষা দিছে যে মানুহে জীৱনত সকলো বস্তু পাৰলৈ আশা কৰিব নোৱাৰে। কিবা এটা পাৰলৈ হ'লে আন কিবা এটা এৰিব লগা

হয়। যিন ছাই খেল-ধোলিত চেম্পিয়ন তথা স্কুল-কলেজৰ সর্বশ্রেষ্ঠ প্রতিযোগী হ'বলৈ ইচ্ছা কৰিছে তেওঁ পৰীক্ষাত প্রথম-দ্বিতীয় হোৱাৰ আশা এৰিব লাগিব। ঠিক সেইদৰে নিজৰ কামটো যথাসন্তুষ্টি নিখুঁতভাৱে কৰি কেৱল তাৰ পৰাই জীয়াই থকাৰ আনন্দ পাৰ খোজা মানুহজনে জনপ্ৰিয়তাৰ মোহ ত্যাগ কৰিবই লাগিব। আংদ্ৰে মৰোৱাই তেওঁৰ (ওপৰত উল্লেখ কৰি আহা) বিখ্যাত বচনাখনত লিখিছে—‘আনৰ সময় নষ্ট কৰিব খোজা মানুহৰ অভাৱ নাই। কাম কৰিব খোজা মানুহে তেনে মানুহৰ সঙ্গ সঘতনে পৰিহাৰ কৰিব পাৰিব লাগিব। অবাবত আনৰ সময় নষ্ট কৰিব খোজা মানুহবোৱ অতি নিৰ্দয়। তুমি যদি জোৰকৈ তেওঁক বাধা নিদিয়া তেন্তে তেওঁ তোমাৰ সময় নষ্ট কৰিছে এৰিব। আনৰ সুবিধা-অসুবিধা বা অনুভূতিৰ প্রতি তেওঁ সমূলি আক্ষেপ নকৰে। যুদ্ধ ঘোষণা হোৱাৰ দিনাই তেওঁ সেনাপতিজনৰ ওচৰলৈ গৈ তেওঁক উপদেশ দিবলৈ আৰম্ভ কৰিব। নিজে যাবলৈ সুবিধা নাপালে টেলিফোন কৰি হ'লৈও তেওঁ সেনাপতিজনক অতিষ্ঠ কৰিছে এৰিব। এনে মানুহৰ প্রতি নৰম আৰু সহিষ্ণুও হৈ একো লাভ নাই; তেওঁৰ প্রতি তুমি কঠোৰ হ'বই লাগিব। তোমাৰ কামৰ সময় নষ্ট কৰা মানুহৰ লগত বন্ধুত্ব কৰা আৰু আত্মহত্যা কৰা একেই কথা।’

যিন মানুহে টেলিফোন আৰিক্ষাৰ কৰিছিল সেই অলেকজেণ্ডোৰ গ্ৰাহাম বেলে টেলিফোনক বেছিভাগ সময়তে শক্র-জ্ঞান কৰিছিল। মই নিজে কাম কৰিবৰ সময়ত যিটো বুদ্ধিৰে টেলিফোনৰ মাত ওলাৰ নোৱাৰা কৰি বাখোঁ সেই বুদ্ধিটো তেওঁৰ দিনত বোধহয় উদ্ভুতি হোৱা নাছিল। সেই কাৰণে গ্ৰাহাম বেলে কাম কৰিবৰ সময়ত টেলিফোনৰ মাত নোলোৱা কৰিবলৈ কাগজৰ সোপা ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

এদিন কিবা এটা সামাজিক অনুষ্ঠানত কোনোবাই গ্ৰাহাম বেলৰ লগত এগৰোকী ভদ্ৰ মহিলাক চিনাকি কৰি দিলে। পৰিচয়-পৰ্ব শেষ হোৱাৰ পিছত মহিলাগৰাকীয়ে গ্ৰাহাম বেলক ক'লে—‘আপোনাৰ দৰে বিখ্যাত মানুহ এজনৰ লগত চিনাকি হ'বলৈ পাই মই খুব গৌৰৱ অনুভৱ কৰিছোঁ।.... কিন্তু সঁচা কথা ক'বলৈ গ'লে মাজে মাজে মোৰ মনত এনে ভাব হয়—আপোনাৰ জন্ম নোহোৱা হ'লৈই যেন বেছি ভাল হ'লহেঁতেন।’

মহিলাগৰাকীৰ কথা শুনি গ্ৰাহাম বেল কেৱল আচৰিত হোৱাই নহয়; মনে মনে তেওঁ খুব ক্ষমতা হ'ল। গ্ৰাহাম বেলৰ মুখৰ ভাবান্তৰ দেখি মহিলাগৰাকীও নিজৰ ভুলটো বুজিব পাৰি ক্ষমা খুজিবলৈ মুখ মেলিলৈ। কিন্তু তেওঁ কিবা এটা ক'বলৈ পোৱাৰ আগতেই গ্ৰাহাম বেলোও মহিলাগৰাকীৰ কথাৰ আচল তৎপৰ্যটো বুজি পালে। চকু দুটাৰে হাঁহি হাঁহি তেওঁ ক'লে—‘আপুনি কি ক'ব খুজিছে সেই কথা মই বুজি পাইছোঁ। এই কথা জানিব যে আপোনাৰ প্রতি মোৰ সম্পূৰ্ণ সহানুভূতি আছে। আচল কথা কি জানে? মই নিজে সেই জানোৱাৰটোক কেতিয়াও ব্যৱহাৰ নকৰোঁ।’

ম'বাইল ফোন

দুবছৰমানৰ আগতে টাইম মেগাজিনে এখন চিনেমাৰ সমালোচনা-প্ৰসঙ্গত এটা চাঞ্চল্যকৰ তথ্য প্ৰকাশ কৰিছিল। তথ্যটো আছিল এই যে আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰত পথ-দুৰ্ঘটনাৰ এটা প্ৰধান কাৰণ হ'ল ম'বাইল ফোন। বাস্তু ৰাজপথত মটৰ গাড়ীৰ চালকসকলে গাড়ী চলাই থাকোতে ম'বাইল ফোনত কথা পাতিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে তেওঁৰ পক্ষে সমুখৰ ৰাস্তাৰ প্ৰতি অখণ্ড মনোযোগ দিয়াটো কেতিয়াও সন্তুষ্ট নহয়। এই অমনোযোগিতাৰ অনিবার্য পৰিণাম হ'ল পথ-দুৰ্ঘটনা।

অলপতে দিল্লীৰ ট্ৰেফিক পুলিচে এনে এটা সিদ্ধান্ত লৈছে যে গাড়ী চলাই থাকোতে ম'বাইল ফোনত কথা পতা কাৰ্যটোক এটা অপৰাধ বুলি গণ্য কৰা হ'ব আৰু তেনে অপৰাধৰ বিৰুদ্ধে কঠোৰ শাস্তিমূলক ব্যৱস্থা লোৱা হ'ব। বেছিভাগ মানুহেই পুলিচৰ এই সিদ্ধান্তক আদৰণি জনাইছে। দুই-এজনে অৱশ্যে ভিন্ন মত পোষণ নকৰাও নহয়। তেওঁলোকৰ মতে, যি পুলিচে মটৰ গাড়ীৰ খিবিকিতি ৰং লগাই গাড়ীৰ ভিতৰখন অদৃশ্য কৰা বিধৰ বেআইনী কাৰ্যক বাধা দিব পৰা নাই তেনে পুলিচে ম'বাইল ফোনৰ অপ-ব্যৱহাৰ বন্ধ কৰিব পৰাৰ আশা নাই। খিবিকিতি ৰং লগাই গাড়ীৰ ভিতৰখন অদৃশ্য কৰি লৈ তাত গাড়ীৰ চালকে ম'বাইল ফোনত কথা পাতি থাকিবলৈ পুলিচে দেখিব কেনেকৈ?

এই সমস্যাৰ সমাধানৰ দায়িত্ব দিল্লী পুলিচৰ। কিন্তু তেওঁলোকে যে ম'বাইল ফোনৰ অপ-ব্যৱহাৰৰ বিৰুদ্ধে এটা সময়োচিত ব্যৱস্থা লৈছে সেই বিষয়ে কোনো সন্দেহ নাই। গুৱাহাটীত ম'বাইল ফোনে এতিয়ালৈকে পথ-দুৰ্ঘটনা সৃষ্টি কৰিছেনে নাই সেই বিষয়ে আমাৰ হাতত কোনো তথ্য নাই। কিন্তু যদি এই কথা ধৰিও লোৱা হয় যে ম'বাইল ফোনক জগৰীয়া কৰিব পৰা বিধৰ কোনো পথ-দুৰ্ঘটনা এতিয়ালৈকে গুৱাহাটীত হোৱা নাই, তথাপি 'নিৰাময়তকৈ প্ৰতিযেধ বেছি ভাল' এই আপুবাক্য সাৰোগত কৰি গুৱাহাটীৰ ট্ৰেফিক পুলিচেও ম'বাইল ফোনৰ অপ ব্যৱহাৰৰ বিষয়ে এতিয়াৰ পৰাই কিছু আগতীয়া চিন্তা-চৰ্চা কৰাটো ভাল হ'ব।

ওপৰত টাইম মেগাজিনৰ যিটো চিনেমা-সমালোচনাৰ কথা কোৱা হৈছে সেই সমালোচনাটোৰ লগত এখন ছবি প্ৰকাশ কৰা হৈছিল। ছবিখনত দেখা গৈছে যে এগৰোকী মহিলাই নিজৰ গাড়ী চলাই কাৰ্যস্থললৈ গৈ আছে; স্কুলত নমাই হৈ যাবৰ

কাবণে ল'বা-ছোৱালীকেইটাকো তেওঁ গাড়ীত ভৰাই লৈছে। গাড়ীখন ট্রার্ট কৰিয়েই তেওঁ আৰম্ভ কৰিছে ম'বাইল ফোনত কথা পাতিবলৈ। তেওঁৰ সমস্ত মনোযোগ ফোনটোৰ ওপৰত এনেভাৱে নিবন্ধ যে যিকোনো মুহূৰ্ততে গাড়ীখন দুঘটনাত পতিত হ'ব পৰাৰ আশংকাই দৰ্শককো আতংকিত কৰি ৰাখে। চিনেমাখনৰ সমালোচনাটো পঢ়ি বুজা গ'ল যে অৱশ্যেত ঠিক সেইটোৱেই হ'লগৈ। নিজৰ মূৰ্খামিৰ প্ৰায়শ্চিত্ত কৰিব লগা হ'ল মহিলাগৰাকীয়ে।

আওমৰণে মৰিব খোজা মানুহবোৰক মৰণৰ পৰা বক্ষা কৰাৰ কোনো উপায় নাই। তথাপি এটা প্ৰশ্ন নকৰাকৈ থকাটো অসম্ভৱঃ মানুহৰ নো ইমান কথা থাকেনে গাড়ী চলাই থাকোতেও ম'বাইল ফোনত কথা নাপাতিলৈই নহয়? কিছুমান মানুহৰ হযতো ম'বাইল ফোনত কথা পতাৰ দৰকাৰ থাকিব পাৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে পুলিচ, মিলিটাৰী, ডাক্তাৰ আৰু সাংবাদিকৰ কথা ক'ব পাৰি। অৱশ্যে তেওঁলোকৰ বেছিভাগেই গাড়ী চলাই চলাই ম'বাইল ফোনত কথা পাতিব লগা নহয়; তেওঁলোকৰ গাড়ী চলায় নিশ্চয় ড্ৰাইভাৰে। কিন্তু ওপৰত উল্লেখ কৰা মহিলাগৰাকীৰ নিচিনা যিসকল মানুহে নিজৰ আৰু পথচাৰীৰ জীৱন বিপন্ন কৰিও চলন্ত গাড়ীত ম'বাইল ফোনত কথা পতাৰ লোভ সম্বৰণ কৰিব নোৱাৰে তেওঁলোক আচলতে ফেশ্যনৰ চিকাৰ। ক'বলৈ কথা আছে কাৰণেহে তেওঁলোকে ম'বাইল ফোনটো ব্যৱহাৰ নকৰে; ম'বাইল ফোনটো আছে কাৰণেহে সেইটোক মানুহৰ আগত এটা ষ্টেটাছ ছিন্দল তথা মৰ্যাদাৰ প্ৰতীক হিচাপে প্ৰদৰ্শন কৰি তেওঁলোকে বিনা প্ৰয়োজনতো কথা পাতে। আমি যিসকল লোকক প্ৰাণ-বয়স্ক মানুহ বুলি ভাৰোঁ তেওঁলোকৰ বেছিভাগেই কিন্তু মানসিকভাৱে শিশু তথা অপৰিণত। শিশুৰে যি কাৰণত নিত্য-নতুন পুতলা বিচাৰে, ঠিক সেই একে কাৰণতে তথাকথিত প্ৰাণ-বয়স্ক মানুহেও বিচাৰে আধুনিক প্ৰযুক্তি-বিদ্যাই সৃষ্টি কৰা নিত্য-নৰ সঁজুলিবোৰ। ধনৰ দণ্ড দেখুৱাই এটাৰ পিছত এটাকৈ বিলাস-সামগ্ৰী সংগ্ৰহ কৰি তেওঁলোকে প্ৰকাশ কৰে মাত্ৰ নিজৰ মানসিক দৈন্য।

মানুহৰ জীৱনৰ এটা পৰম সম্পদ হ'ল নীৰৱতা। জন কাউপাৰ পউয়িছৰ ভাষাত Only second to courtesy, culture will cultivate, as the first requisite of growth and the final refuge of thought, a jealous solitude। পউয়িছৰ চিন্তাৰ লগত পৰিচিত নোহোৱাকৈয়ে অসমীয়া পণ্ডিত তৰণীকাৰ্ত্ত শৰ্মাই এই শতিকাৰ তৃতীয় দশকতে 'আৱাহন'ত লিখিছিল 'কথা নোকোৱাৰ তত্ত্ব-কথা'। মানুহে কথা ক'বই লাগিব; কিন্তু ব্যৱহাৰ-জীৱ মনটোক নতুনকৈ সজীৰ আৰু গুচি-মিঞ্চ কৰিবৰ কাৰণে কথাৰ মাজে মাজে অৱকাশ ৰাখিব লাগিব ধ্যানময় নীৰৱতাৰ কাৰণেও। আধুনিক মানুহে পৃথিবীৰ পৰা নিজৰ জীৱনৰ পৰা নীৰৱতাক নিৰ্বাসন দিছে। তাৰেই এটা

প্রতীক হ'ল ম'বাইল ফোন। সামান্য আত্ম-বিশ্লেষণ করিলেই যিকোনো মানুহে এই কথা বুজি পাব যে একমাত্র জীৱনক ভয় কৰা মানুহেহে, নিজৰ লগত অকলে থাকিবলৈ ভয় কৰা মানুহেহে, অবিৰাম কথা পাতি পাতি বা কথা শুনি শুনি নিজকে পাহৰি থাকিব খোজে। অর্থাৎ কথা বা শব্দও এটা নিচা তথা আত্ম-বিশ্লেষণৰ উপায় মাত্র। পৃথিবীৰ কেবাখনো দেশত চলোৱা এটা সমীক্ষাই নিশ্চিতভাৱে প্ৰমাণ কৰিছে যে আধুনিক মানুহৰ জীৱন দ্রুতগতিৰে নিৰানন্দ হৈ আহিছে আৰু মানুহে আগতকৈ কম হঁহা হৈছে। ইয়াৰ এটা প্ৰধান নিশ্চিতভাৱে প্ৰমাণ কৰিছে যে আধুনিক মানুহৰ জীৱন দ্রুতগতিৰে নিৰানন্দ হৈ আহিছে আৰু মানুহে আগতকৈ কম হঁহা হৈছে। ইয়াৰ এটা প্ৰধান কাৰণ হ'ল মানুহৰ অন্তৰৰ সম্পদতকৈ বাহিৰৰ সম্পদৰ ওপৰত আধুনিক মানুহৰ অধিক নিৰ্ভৰশীলতা।

ଲେଖାର ମହିଜ ଉପାୟ

କେଇଦିନମାନର ଆଗତେ ଏଜନ ଲେଖକକ 'ଆମାର ଅସମ'ର କାବଣେ ଏଟା ବିଶେଷ ଲେଖ ଦିବଲେ ଅନୁବୋଧ କରିଛିଲୋ । ଲେଖାର ବିଷୟଟୋଟି ମରେଇ ଠିକ କରି ଦିଛିଲୋ । କିନ୍ତୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ତେଓଁର ପରା ଲେଖାଟୋ ନାପାଇ ମହି ତେଓଁକ ତାଗାଦା ଦିବଲେ ଆବଶ୍ୟକ କରିଲୋ । ତେତିଯା ମୋକ କଲେ ଯେ ତେଓଁ ପ୍ରବନ୍ଧର ଖଚବାଟୋ ଇତିମଧ୍ୟେଇ ଲିଖି ଶେଷ କରିଛେ; କିନ୍ତୁ ଫେର୍ଯ୍ୟାର କପି କରିବଲେ କିଛୁ ସମୟର ଦସ୍ତକାର ହେବେ । ତେଓଁର କଥା ଶୁଣି ମହି ଅଲପ ଆଚରିତ ହିଲୋ । ଏଜନ ଲେଖକେ ଯଦି ତେଓଁର ପ୍ରତ୍ୟେକଟୋ ଲେଖାକେ ଦୁବାର ଲିଖିବ ଲଗା ହୁଏ, ତେଣେ ତେଓଁ ଜୀରନତ କିମାନ ଲେଖା ଲିଖିବଲେ ସମୟ ପାବ? ମହି ଆଚରିତ ହୋଇବା ଆରୁ ଏଟା ବିଶେଷ କାବଣ ହିଲ ଏହି ଯେ ମହି ନିଜେ ମୋର କୋଣୋ ଲେଖାକେ ଦୁବାର ଲିଖି ପୋରା ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟେ ତାର ଅର୍ଥ ଏହିଟୋ ନହିଁ ଯେ ମହି କଲମର ଆଗେଦି ଯିହକେ ଓଲାଯ ତିହକେ ଓଲାବଲେ ଏବି ଦିଓଁ, ବା ବାକ୍ୟବୋର ଯଥାସନ୍ତର ମିହି ଆରୁ ପରିପାଟି କରିବଲେ ଚେଷ୍ଟା ନକର୍ବୋ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାନୁହେଇ ନିଜର ଅଭିଜ୍ଞତାର ପରା କାମ କବାର ନିଜସ୍ତ କୌଶଳ ଉନ୍ନାରନ କରି ଲାଗୁ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରର ଭାଲ-ବେଯାର ପ୍ରକାର ପ୍ରଶ୍ନ ନୁଠେ । ମହି ମୋର ଲେଖାବୋର ଦ୍ୱିତୀୟବାର ଲେଖାର ବା ଫେର୍ଯ୍ୟାର କପି କବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନହିଁ କେବଳ ଏହି କାବଣେଇ ଯେ ଲେଖାର ଆଗତେ ମହି ପ୍ରତ୍ୟେକଟୋ ବାକ୍ୟକେ ମଗଜର ଭିତରେ ବହୁବାର ଭଙ୍ଗ-ପତା କରି ଥାକୁଁ; ଅର୍ଥାତ୍ ମଗଜର ଭିତରେ ପ୍ରତ୍ୟେକଟୋ ବାକ୍ୟ ଗଠନ କରି ତାର ଆକୃତି-ପ୍ରକୃତି ଦେଖି ସନ୍ତୃଷ୍ଟ ହୋଇବାର ପିଛତହେ ମହି ତାକ କାଗଜତ ଲିଖେ । ଇଯୋ ଅବଶ୍ୟେ ଏକପ୍ରକାରର ଫେର୍ଯ୍ୟାର କପିଯେଇ । ଆମ ବହୁତର ଲଗତ ମୋର ପାର୍ଥକ୍ୟ କେବଳ ଏହିଟୋରେଇ ଯେ ମହି ବାକ୍ୟବୋର ପ୍ରଥମବାର ଏଥିର କାଗଜତ ଲିଖି ଲୈ ସେଇବୋରକ ଅଧିକ ମିହି ଆରୁ ପରିପାଟି କରିବର କାବଣେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଏଥିର କାଗଜତ ଫେର୍ଯ୍ୟାର କପି କବାର ପରିବର୍ତ୍ତେ ପ୍ରଥମ ଖଚବାଟୋ ମଗଜତେ ଲିଖି ଲୈ ମଗଜର ଭିତରେ ତାକ ଭଙ୍ଗ-ପତା କରି ବାକ୍ୟବୋର ମୋଟାମୁଟିଭାରେ ଭାଲ ହୋଇ ବୁଲି ଅନୁଭବ କବାର ପିଛତହେ ସେଇବୋର କାଗଜତ ଲିଖେ । ମୋର ନିଜର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ଏଣେକେ ମଗଜର ଭିତରେ ବାକ୍ୟବୋର ଯଥାସନ୍ତର ନିର୍ଧିତ କରି ଗଠନ କରି ଲାଗେ ଏହି ସେଇବୋର ଦ୍ୱିତୀୟବାର ଲେଖାତକେ ବା ଫେର୍ଯ୍ୟାର କପି କରାତକେ ସମୟ କରି ଲାଗେ ।

ମହି ଏହି କଥା କେତିଯାଓ ନକାରୀ ଯେ ଫେର୍ଯ୍ୟାର କପି କରାଟୋ ଏଟା ବେଯା ଅଭ୍ୟାସ, ବା ମହି ଯେଣେକେ ଲିଖେ ସେଇ ନିଯମଟୋକେ ସକଳୋ ଲେଖକେ ଅନୁସରଣ କରା ଉଚିତ । କିଛୁମାନ ଲେଖ—ବିଶେଷକେ କବିତା, ନାଟକ ଆରୁ ଉପନ୍ୟାସର ନିଚିନ୍ନା ସୂଜନଧର୍ମୀ ଲେଖ—ଉବାହି-

ঘূৰাই বহুতবাৰ লেখাৰ প্ৰয়োজন হ'ব পাৰে। আৰেষ্ট হেমিংৱেই বোলে তেওঁৰ ন'বেল পুৰষ্কাৰ পোৱা The Old Man and The Sea নামৰ উপন্যাসখন দুশবাৰ নতুনকৈ লিখিছিল। টলষ্টয়ে তেওঁৰ ‘যুদ্ধ আৰু শান্তি’ নামৰ সুবৃহৎ মহাকাব্যিক উপন্যাসখন লিখি থকাৰ সময়ত দিনে সাত ঘণ্টাকৈ পৰিশ্ৰম কৰি কেতিয়াবা একোটা সপ্তাহত মাত্ৰ বিশটা পৃষ্ঠাহে লিখিব পাৰিছিল; অৰ্থাৎ মাত্ৰ এটা পৃষ্ঠা লিখিবলৈ তেওঁৰ সময় লাগিছিল প্ৰায় আটে ঘণ্টা। কোনো কোনো কৰি কিন্তু গদ্য-লেখকসকলতকৈ একাঠি চৰা। উদাহৰণ স্বৰূপে ৰবার্ট লুই ষ্টিভেনছনৰ কথ ক'ব পাৰি। তেওঁ নিজৰ এপিটাফ হিচাপে ব্যৱহৃত হ'বলৈ Requiem নামৰ এটা দীঘল কবিতা লিখিছিল। কিন্তু সুদীৰ্ঘ দহ বছৰ ধৰি তেওঁ কবিতাটোক ঘঁহি-মাজি চিকুণ কৰোঁতে কৰোঁতে অৱশ্যেষত সি পৰিণত হ'ল মাত্ৰ আঠটা শাৰীৰ এটা চুটি কবিতাত। মাত্ৰ এটা কবিতাক নিটোল ৰূপ দিবলৈ দহ বছৰ ধৰি পৰিশ্ৰম কৰি ষ্টিভেনছনে অৱশ্যেষত যিটো কবিতা জগতক উপহাৰ দিলে, সেই কবিতাটো হ'ল :

Requiem

Under the wide and starry sky
 Dig the grave and let me lie :
 Glad did I live and gladly die,
 And I laid me down with a Will.

This be the verse you grave for me :
 Here he lies where he longed to be :
 Home is the sailor, home from sea,
 And the hunter home from the hill.

এই গোটেইবোৰ কথা সঁচা। কিন্তু মই ক'ব খোজা কথাটো হ'ল এই যে কবিতা আৰু উপন্যাসৰ নিচিনা সৃষ্টিধৰ্মী ৰচনাবোৰ বহুতবাৰ ঘঁহি-মাজি আৰু পালিচ কৰি থকাৰ প্ৰয়োজন হ'লেও বাতৰি কাকত আৰু আলোচনীত সচৰাচৰ প্ৰকাশ পাই থকা বক্তৃব্যধৰ্মী ৰচনাবোৰ বাবে লিখি থকাৰ বা ফেয়ৰ কপি কৰাৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই। প্ৰথমবিধিৰ লেখাৰ ক্ষেত্ৰত লেখকে শব্দ-চয়ন, শব্দ-স্থাপন, আদিক আৰু প্ৰকাশভঙ্গী নিখুঁত কৰিবলৈ যথেষ্ট চিন্তা আৰু পৰিশ্ৰম কৰিব লগা হয়; লেখাৰ বাবে বাবে কাটি-কুটি সেইবোৰক একোটা আকাংক্ষিত আকৃতিলৈ অনাৰ প্ৰয়োজন হয়। কিন্তু বক্তৃব্যধৰ্মী লেখাৰ কাৰণে লেখকে নিজৰ বক্তৃব্যধিনি পৰিষ্কাৰভাৱে চিন্তা কৰি লৈ সেইবোৰক সৰল আৰু শুন্দি ভাষাত প্ৰকাশ কৰিব পাৰিলৈই যথেষ্ট। লেখকৰ

কলমৰ পৰা কেৱল তেতিয়াহে শব্দবোৰ সলসলীয়াকৈ ওলাই আহিব নোখোজে—যেতিয়া ক'ব খোজা বিষয়টো সম্পর্কে লেখকজনৰ সম্যক চিন্তা পৰিষ্কাৰ নহয়, তেওঁৰ ভাষাও হয় আড়ল লগা।

অৱশ্যে চিন্তা পৰিষ্কাৰ হ'লই যে ভাষাও আপোনা-আপুনি সাবলীল হ'ব এনে কথাও নহয়। বেছিভাগ লেখকেই লিখিবলৈ বহি এক ধৰণৰ দুশ্চিন্তাজনিত মানসিক অস্থিৰতা অনুভৱ কৰে। তেওঁক এনে এটা ভয়ে প্ৰাপ্তি কৰি ধৰে যে তেওঁৰ লেখাটো যিমান ভাল হোৱা উচিত সিমান ভাল কিজানি নহ'ব; বাক্যবোৰ সুগঢ়ি আৰু শুৱলা কৰিবৰ কাৰণে তেওঁ যেনেকুৱা শব্দ ব্যৱহাৰ কৰা উচিত তেনেকুৱা শব্দবোৰ তেওঁৰ কলমৰ আগেদি কিজানি বাহিৰ হৈ নাহিব। এই উদ্বেগজনিত ভয়েই তেওঁৰ চিন্তা-শ্ৰোতুৰ বাবে বাবে বাধাগ্ৰস্ত কৰে—যাৰ ফলত তেওঁৰ কলমৰ আগেদি ওলাই আহিব খোজা শব্দবোৰো দ্বিধাগ্ৰস্ত হৈ বাবে বাবে থমকি ৰয়। ৰূপহীনা তিৰোতা যেনেকৈ নিজৰ চেহেৰা সম্পর্কে মাত্ৰাধিকভাৱে সচেতন, ঠিক তেনেকৈ নিজৰ সুস্পষ্ট বক্তব্য নথকা লেখকসকলো ভাষাৰ সৌন্দৰ্য সম্পর্কে প্ৰয়োজনাধিকভাৱে সচেতন। তেওঁলোকে লিখিবলৈ বহি দুশ্চিন্তাজনিত মানসিক অস্থিৰতাত ভোগাৰ সেইটোৱেই প্ৰধান কাৰণ। এনে ধৰণৰ সকলো মানসিক কষ্ট উপশম কৰিব পৰাৰ অমোঘ বিধান দি হৈ গৈছে ৰবাট লীগো। তেওঁ কৈছে—The safe rule in writing is to say what one precisely means—even if it appears to destroy the shape of the sentence. If the sense does not give the sentence good shape, then all the high-sounding words in the dictionary will not do so.

ওপৰত লেখকৰ যিবোৰ সমস্যাৰ কথা উল্লেখ কৰা হ'ল সেইবোৰ কেৱল সাধাৰণ লেখকৰ সমস্যা নহয়। মূলতঃ দার্শনিক হৈয়ো সাহিত্যৰ কাৰণে ন'বেল পুৰস্কাৰ পোৱা বাট্টাও বাছেলৰ দৰে মহা-প্ৰতিভাধৰ লেখককো একে ধৰণৰ সমস্যাই জুৰুলা কৰিছিল। How I write নামৰ এখন ৰচনাত বাছেলে এই সমস্যাবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰি তেওঁ নিজে কেনেকৈ সেই সমস্যাবোৰ সমাধান কৰিলে সেই কথাও বৰ্ণনা কৰিছে। বাছেলৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা সকলো লেখকেই শিক্ষা ল'ব পাৰে।

যিকোনো লেখকৰ দৰেই বাট্টাও বাছেলো জীৱনৰ আগবঢ়য়সত বহুতো বিখ্যাত লেখকৰ গদ্য-শৈলীৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈছিল। এই প্ৰসংগত তেওঁ জন ষ্টুৱার্ট মিল, লোগান পীয়াৰছল শ্বিথ, ওৱাল্টাৰ পেটোৰ আৰু গুট্টাভ ফ্ৰেয়েৰৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। কিন্তু অতি সোনকালেই তেওঁ এই সিদ্ধান্তলৈ আহিল যে গদা-ৰচনাৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁ নিজৰ আহি নিজেই তৈয়াৰ কৰি ল'ব লাগিব। উদাহৰণ স্বৰূপে লোগান পীয়াৰছল শ্বিথে তেওঁক উপদেশ দিছিল যে এজন লেখকে তেওঁৰ প্ৰত্যেকটো লেখাকে দ্বাৰা লেখা উচিত। One must always rewrite। সেই উপদেশ পালন কৰিবলৈ বাছেলে

আরিষ্কাব কৰিলে যে তেওঁৰ দ্বিতীয়বাৰৰ সংশোধিত লেখাটোতকৈ প্ৰথমবাৰৰ লেখাটো সদায় বেছি ভাল হয়। এই আরিষ্কাবৰ ফলত তেওঁ বহুতো শক্তি আৰু সময় বচাব পৰা হ'ল।

লেখক-জীৱনৰ আৰম্ভণিতে ৰাছেলো সেই যন্ত্ৰণাদায়ক সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈছিল—যিটো সমস্যাই সক-বৰ সকলো লেখককে জীৱনৰ এটা সময়ত পীড়িত কৰে। লিখিবলৈ বহি তেওঁৰ মনত প্ৰায়েই এনে ভাৰ হৈছিল যে লেখাটো যেন তেওঁৰ সাধ্যৰ অতীত। 'I would fret myself into a nervous state from fear that it was never going to come right. I would make one unsatisfying attempt after another, and in the end have to discard them all.' ৰাছেলে কেনেকৈ এই সমস্যাৰ সমাধান কৰিলে? বহুত চিন্তা কৰি তেওঁ দেখিলে যে কিবা এটা বিষয়ে লিখিবলৈ ঠিক কৰি বিষয়টো সম্পর্কে প্ৰাথমিক চিন্তা-ভাবনাখনি কৰাৰ পিছত তেওঁ যদি তেওঁৰ চিন্তাখনি অৱচেতন মনত পুতি থয়, চৰায়ে কণীত উমনি দিয়াৰ দৰে তেওঁৰ তৰচেতন মনটোৱে তেওঁৰ চিন্তাখনিত উমনি দি থাকে, সচেতনভাৱে মনৰ পৰা কোনো কথা বাহিৰ কৰি আনিবলৈ তেওঁ খৰখেদা নলগায়, তেন্তে এটা সময়ত তেওঁ ক'ব খোজা কথাবোৰ স্বতঃস্ফূর্তভাৱে আৰু অবাৰিত গতিৰে ওলাই আহে তেওঁৰ মনৰ পৰা। Having, by a time of very intense concentration, planted the problem in my sub-consciousness, it would germinate underground until, suddenly, the solution emerged with blinding clarity, so that it only remained to write down what had appeared as if in a revelation.

সকলো বৃত্তিৰ মানুহেই আনৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা শিক্ষা লৈ নিজৰ বৃত্তিগত দক্ষতা বৃদ্ধি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে বা কৰা উচিত। লেখকসকলো তাৰ ব্যক্তিগত হ'ব নোৱাৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে ড° ছেমুৱেল জনছনে লেখকসকলক দিয়া উপদেশৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰি। তেওঁ ইংৰাজ লেখকসকলক উদ্দেশ্য কৰি কৈছিল যে ভাল ইংৰাজী গদ্য লিখিবলৈ আশা কৰা প্ৰতেকজন লেখকেই গভীৰ মনোযোগ দি জোছেফ এডিছনৰ গদ্যসম্ভাৰ পাঠ কৰা উচিত। কেনেকৈ পঢ়া উচিত, কেনেকৈ লেখা উচিত—এনেবোৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিবলৈ ইংৰাজী ভাষাত বহুতো কিতাপ আৰু প্ৰবন্ধ বচিত হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে ওপৰত উল্লেখ কৰা বাৰ্টাও বাছেলৰ বাহিৰেও এইচ জি ওৱেলছ, বৰ্বট লীও, ছমাৰছেট মম আৰু জৰ্জ অৰৱেল আদি লেখকৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰি। জৰ্জ অৰৱেলে হ্ৰেল্ড লাক্সিৰ নিচিনা বিশ্ববন্দি পণ্ডিতৰো দুৰ্বোধ্য আৰু দুষ্পাঠ্য গদ্যৰ কঠোৰ সমালোচনা কৰি প্ৰবন্ধ লিখিছে। গদ্য-শৈলীৰ ক্ৰমোৎকৰ্ষ সাধন কৰিবলৈ কৰি থকা এনে ধৰণৰ অবিবাম চেষ্টাৰ ফলতেই ইংৰাজী ভাষা আজি বিশ্ব-ভাষাত পৰিগত হৈছে। অৱশ্যে এই ক্ষেত্ৰত ইউৰোপৰ

অন্যান্য উন্নত ভাষাবোৰো পিছ পৰি থকা নাই। ফৰাচীসকলৰ গদ্য-সাধনা প্ৰায় কিম্বদন্তি-তুল্য।

অসমীয়া ভাষাত কিছু উৎকৃষ্ট গদ্য বচিত হৈছে যদিও সাধাৰণভাৱে অসমীয়া গদ্যৰ মান আশানুৰূপভাৱে উন্নত বুলি ক'ব নোৱাৰিব। গদ্য-বচনাৰ বিষয়ে চিন্তা-চৰ্চাও যেনেকৈ হ'ব লাগিছিল তেনেকৈ হোৱা নাই। গদ্যৰ গুৰুত্ব বুজিবলৈ ই এম ফ'ৰষ্টাৰৰ এটা উক্তি স্মৰণ কৰিলেই যথেষ্ট হ'ব। মই মোৰ একাধিক বচনাত তেওঁৰ এই উক্তিটো উন্নত কৰিছোঁ। কিন্তু মই সেই একেটা উক্তিকে মন্ত্ৰৰ দৰে বাৰে বাৰে আওৰাই থাকিব খোজোঁ—‘গদ্যৰ অৱন্তি ঘটিলে ভাবৰ আদান-প্ৰদানৰ সকলো সুগম পথ বন্ধ হৈ যায়, আৰু তাৰ ফলত সভ্যতাৰ বিকাশ বাধাপ্ৰাপ্ত হয়।’

মনত পরিছে ব্রেথ্টৰ এটা কবিতালৈ

মোৰ নিচিনাকৈ বহুতেই আশা কৰিছিল যে সংজ্ঞয় ঘোষৰ হতাৰ প্রতি হোৱা তীৱ্র প্রতিক্রিয়াৰ পৰা আলফাই এটা শিক্ষা ল'ব আৰু ভৱিষ্যতে এনে চৰম মূৰ্খামি কৰাৰ পৰা বিবৰ থাকিব। কিন্তু লোকসভা নিৰ্বাচনৰ প্ৰাৰ্থী অনিল কুমাৰ বৰুৱাৰ নৃশংস হত্যাই প্ৰমাণ কৰিলে যে আলফাৰ বিচাৰ-বুদ্ধি সমূলি লোপ পাইছে। নৰ-হত্যাৰ নিচাত সন্দ্রাসবাদী সংগঠনটো এনেভাৱে মতলীয়া হৈ উঠিছে যে নিজৰ কৃত-কৰ্মৰ ফল সংগঠনটোৰ নিজৰ কাৰণেই কিমান ভয়াৰহ হৈ উঠিব পাৰে সেই কথা চিন্তা কৰি চাবলৈকো তেওঁলোকৰ মানসিক স্থিবতা নাই। প্ৰত্যেকটো হত্যাই সংগঠনটোক জনসাধাৰণৰ মাজৰ পৰা ক্ৰমান্বয়ে দূৰলৈ ঠেলি নি আছে। প্ৰত্যেকটো হত্যাই সংগঠনটোৰ এটা বক্ত-লোলুপ নৰহত্যাৰ ভাৱ-মূৰ্তি গঢ়ি তুলিছে। কিন্তু সেইবোৰ কথা বিচাৰ-বিশ্লেষণ কৰি চাবলৈ সংগঠনটোৰ সময় নাই। তেওঁলোক ব্যস্ত কেৱল এটাৰ পিছত এটাকৈ নৰহত্যাৰ পৰিকল্পনা কৰাৰ কামত।

বিপ্লবৰ নামত নৰহত্যাত লিপ্ত হোৱা সংগঠন আলফাই প্ৰথম নহয়। ইউট'পিয়াৰ স্বপ্নই যুগ যুগ ধৰি মানুহক মানুহৰ তেজেৰে পৃথিৰী বাঞ্গলী কৰিবলৈ উচ্চাই আহিছে। কিন্তু অলপ চিন্তা কৰি চালে দেখা যায় যে হত্যাকাৰী বিপ্লবীসকলৰ মাজতো শ্ৰেণীবিভাগ আছে। কিছুমান বিপ্লবীক গভীৰ আদৰ্শ-নিষ্ঠাই নৰহত্যা কৰিবলৈ বাধ্য কৰে। আন বহুতেই কিন্তু বিপ্লবী সংগঠনত যোগ দিৱে কেৱল নিজৰ ছেদিষ্ট বক্তপিপাসা আৰু জিয়াংসা চৰিতাৰ্থ কৰিবলৈ। তাৰ প্ৰমাণ হিচাপে লেনিনৰ এটা উক্তি উদ্ভৃত কৰিলৈই যথেষ্ট হ'ব। নিজৰ বিপ্লবী কমৰেডসকলৰ বিষয়ে মন্তব্য কৰি লেনিলে কৈছিল—‘এশজন তথাকথিত বলশ্বেতিকৰ ভিতৰত মাত্ৰ এজনহে খাতি বলশ্বেতিক আছে। বাকী উনচলিশজন হ'ল অপৰাধী আৰু ঘাঠিজন মূৰ্খ।’

কলেজৰ ছাত্ৰ হৈ থকা অৱস্থাতে মই হৃষায়ুন কবীৰৰ দ্বাৰা সম্পাদিত ‘চতুৰঙ্গ’ নামৰ এখন তিনিমহীয়া বাংলা আলোচনীত সৌম্যেন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰৰ ‘যাত্ৰী’ নামৰ এটা প্ৰবন্ধ পঢ়িছিলো। প্ৰবন্ধটো আছিল লেখকৰ বাছিয়া-ভ্ৰমণৰ কাহিনী। প্ৰসঙ্গত কৈ থোৱা দৰকাৰ যে বৰীন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰৰ বংশৰ সৌম্যেন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰ আছিল এজন কমিউনিষ্ট, আৰু পিছলৈ তেওঁ ‘ভাৰতৰ বিপ্লবী কমিউনিষ্ট পাটী’ (আৰ চি পি আই)ৰ নেতা হৈছিল। আজিৰ পৰা বহু বছৰৰ আগতে পঢ়া ‘যাত্ৰী’ নামৰ প্ৰবন্ধটোৰ বেছিভাগ

কথাই পাহৰি গৈছো; কিন্তু পাহৰিব নোৱাৰিলো মাত্ৰ এটা কথা। উনৈশ শতিকাৰ
ৰাছিয়াৰ নিহিলিষ্ট বিপ্লবীসকলৰ বিষয়ে লিখিবলৈ গৈ সৌম্যেন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰে তেওঁৰ
প্ৰবন্ধটোৰ এঠাইত লিখিছে—'বিপ্লবৰ নামত আৰু আদৰ্শৰ নামত নিহিলিষ্টসকলে
মানুহক হত্যা কৰিব লগা হৈছিল। কিন্তু কেৱল নৰহত্যাৰ নিচাত তেওঁলোকে
কেতিয়াও কাকো হত্যা কৰা নাছিল। হত্যা কৰিবলৈ যাত্ৰা কৰাৰ আগতে তেওঁলোকে
নীৰৱৰে প্ৰাৰ্থনা কৰিছিল; নিজৰ বিবেকৰ ওচৰত ক্ষমা বিচাৰিছিল। কেতিয়াৰা যদি
তেওঁলোকে ভুলতে হত্যা নকৰিব লগীয়া মানুহক হত্যা কৰিছিল, তেন্তে তেওঁলোকে
আঘাতহত্যা কৰি ভুলৰ প্ৰায়শিত্ত কৰিছিল।'

নিহিলিষ্টসকলৰ এনে সু-গভীৰ মানৱতাৰাদ আৰু মানৱিক আৱেগ-অনুভূতি
আছিল কাৰণেই তেওঁলোকৰ জীৱন-কাহিনীক অৱলম্বন কৰি আইভান টুগেনিভৰ
পক্ষে বচনা কৰা সন্তুষ্টি হৈছিল উনৈশ শতিকাৰ অন্যতম অমৰ উপন্যাস—'পিতা-
পুত্ৰ'। (প্ৰসঙ্গক্ৰমে উল্লেখ কৰি থ'ব পাৰি যে 'নিহিলিষ্ট' শব্দটোও উন্নাবন কৰিছিল
টুগেনিভৰেই; তেওঁৰ 'পিতা-পুত্ৰ' নামৰ উপন্যাসখনতে সেই শব্দটো প্ৰথমবাৰৰ কাৰণে
পোৱা যায়)।

ৰাছিয়ান নিহিলিষ্টসকলে ভুল কৰি হত্যা নকৰিব লগীয়া মানুহক হত্যা কৰি
আঘাতহত্যা কৰি নিজৰ ভুলৰ প্ৰায়শিত্ত কৰিছিল। কিন্তু অসমীয়া 'বিপ্লবী'সকলৰ
বন্দুকৰ গুলীত ছবছৰীয়া ফুল-কুমলীয়া ছোৱালীৰ মৃত্যু হ'লেও হত্যাকাৰীয়ে
আঘাতহত্যা কৰি পাপৰ প্ৰায়শিত্ত কৰা দূৰৰ কথা—তেওঁলোকৰ মুখৰ পৰা ভুলতেও
এটা অনুত্তাপৰ শব্দ বাহিৰ হৈ নাহে!

অসমৰ বিভিন্ন লেবেলৰ সন্দ্রাসবাদীসকলে বাছ-বিচাৰ নোহোৱাকৈ আজিলেকে
কিমান নিৰীহ-নিৰপৰাধ মানুহক কুকুৰ-মেকুৰীৰ দৰে হত্যা কৰিলে তাৰ কোনো
হিচাপ নাই। অৱশ্যে প্ৰত্যেকটো হত্যাৰে এটা নহয় এটা অজুহাত থাকেই। Give the
dog a name and hang it। এনেকুৰাও তো হ'ব পাৰে যে সন্দ্রাসবাদীৰ অন্ধ
জিঘাংসাৰ বলি হোৱা শ শ মানুহৰ ভিতৰত বহতেই বা বেছিভাগেই আছিল
নিৰপৰাধ—আনকি সন্দ্রাসবাদীৰ নিজৰ শাস্ত্ৰ বা আইনমতেও? সন্দ্রাসবাদীহ'তে
পাৰিবনে তেওঁলোকৰ প্ৰাণ ঘূৰাই দিব? এইবোৰ প্ৰশ্নাই সন্দ্রাসবাদীহ'তৰ বিবেকক
মুহূৰ্তৰ কাৰণেও জোঁকাৰি নাযায়নে? অসমৰ মানুহৰ হৃদয়ত কোনো বেছি উচ্চ স্থান
পাইছে? সঞ্চয় ঘোষ আৰু অনিল কুমাৰ বকৰাই নে তেওঁলোকৰ নিৰ্মম
হত্যাকাৰীসকলে?

এইবোৰ কথা ভাৰি থাকোতেই বহু বছৰৰ আগতে পঢ়া বাটল্ট ব্ৰেখ্ট'ৰ এটা
কৰিতা খুব অস্পষ্টভাৱে মনলৈ আহিল। কিতাপখন খুলি লৈ কৰিতাটো আকৌ এবাৰ

পঢ়লো। বার্টল্ট ব্রেখ্টের পরিচয় দিয়াৰ প্ৰয়োজন আছে বুলি নাভাবোঁ, কাৰণ ব্রেখ্ট-চৰ্চাৰ ক্ষেত্ৰত অসমো আনতকৈ খুব বেছি পিছ পৰি থকা নাই। মাত্ৰ সৌ সিদিনা গুৱাহাটীতো ব্রেখ্টেৰ প্ৰথম জন্ম-শতবার্ষীকী গভীৰ শ্ৰদ্ধাসহকাৰে উদ্ঘাপিত হ'ল। ব্রেখ্ট নিজে কমিউনিষ্ট আছিল। কিন্তু দলৰ শুদ্ধিকৰণৰ নামত ঘোছেফ ষ্টেলিনে যিভাৰে বাছ-বিচাৰ নোহোৱাকৈ লাখ লাখ মানুহক হত্যা কৰিছিল সেইটো ব্রেখ্টে সমূলি সহ্য কৰিব পৰা নাছিল। বাছিয়াত এই নৰমেধ-যজৰ চলি থকাৰ মাজতে এদিন ব্রেখ্টেৰ কাণত আহি এই খবৰ পৰিল যে তেওঁৰ প্ৰিয় বন্ধু বাছিয়ান লেখক চাৰ্জে ট্ৰেটিয়াকভকো ফাঁচি দিয়া হৈছে। খবৰটো পোৱাৰ লগে লগে ব্রেখ্টে নিজৰ ক্ৰোধ আৰু যন্ত্ৰণা প্ৰকাশ কৰি এটা কবিতা লিখিছিল। কবিতাটোৰ ইংৰাজী অনুবাদৰ পৰা কৰা মুকলি অসমীয়া অনুবাদ তলত দিয়া হ'ল।

তেওঁ আছিল মোৰ মহান শিক্ষক আৰু প্ৰিয় বন্ধু—
জনতাৰ আদালতে তেওঁক অপৰাধী বুলি বায় দিলে,
তেওঁক হত্যা কৰা হ'ল বন্দুকৰ গুলী কৰি।
শক্ৰৰ গুপ্তচৰ বুলি তেওঁক অভিশাপ দিয়া হ'ল,
আৰু পুৰি নষ্ট কৰি পেলোৱা হ'ল তেওঁৰ কিতাপবোৰ।
তেওঁৰ নাম ল'লেও এতিয়া সন্দেহৰ পাত্ৰ হ'ব লগা হয়।
কিন্তু তেওঁ যদি প্ৰকৃততে আছিল নিৰ্দোষ, তেন্তে কি হ'ব?

জনতাৰ সন্তানসকলৰ চকুত তেওঁ দোষী বুলি সাব্যস্ত হ'ল।
পৃথিৱীৰ সবাতোকৈ ঐতিহাসিক যিবোৰ অনুষ্ঠান—
সেই সমবায় কৃষিপাম আৰু শ্ৰমিকৰ কাৰখানাবোৰে
তেওঁক গণ্য কৰিলে শক্ৰ বুলি।
কোনেও এষাৰো মাত নামাতিলে তেওঁৰ সমৰ্থনত।
কিন্তু তেওঁ যদি প্ৰকৃততে আছিল নিৰ্দোষ—তেন্তে কি হ'ব?

জনতাৰ শক্ৰ আছে বহুতো।
উচ্চতম আসনতো বহি আছে জনতাৰ শক্ৰ।
অতি লাগতিয়াল যিবোৰ গৱেষণাগাৰ—
তাতো বহি আছে জনতাৰ শক্ৰ।
তেওঁলোকে জলসিঞ্চনৰ নলা খান্দে, মথাউৰি বান্দে
বানপানী ভেটিবলৈ।

তাৰ দ্বাৰা উপকৃত হয় একোখন সমগ্ৰ মহাদেশ।
কিন্তু কেতিয়াবা নলা বাম হৈ আহে, মথাউৰি খহি পৰে,
তাৰ কাৰণে গুলীয়াই হত্যা কৰিব লাগিব দোষীসকলক।
কিন্তু তেওঁলোক যদি প্ৰকৃততে আছিল নিৰ্দোষ—তেন্তে কি হ'ব?

যিটো বস্তু নিৰ্মাণ কৰিছিল পাঁচ হাজাৰ মানুহে—
সেইটো ভাঙি পেলাবলৈ মাত্ৰ এজন মানুহেই যথেষ্ট।
যি পঞ্চাশজন মানুহক ফাঁচি দিয়া হ'ল—
তেওঁলোকৰ ভিতৰত হয়তো এজন আছিল নিৰ্দোষ।
যদি তেওঁ আছিল নিৰ্দোষ—তেন্তে কি হ'ব?
যদি তেওঁ সঁচাকৈয়ে আছিল নিৰ্দোষ—
তেন্তে তেওঁ কেনেকৈ আগবাঢ়ি গৈছিল মৃত্যুৰ মুখলৈ।

কার্লাৰ কাৰণে এটোপাল চকুপানী

ৰাতিপুৱা পাঁচ বজাত বা কেতিয়াবা তাতোকৈ অলপ সময়ৰ আগতে শোৱাপাটীৰ পৰা উঠি টেলিভিশ্যন চোৱাটো মোৰ অভ্যাস। আন সময়ত টেলিভিশ্যন চাবলৈ মই সময় নাপাওঁ। অৱশ্যে দৈনিক বাতৰি কাকতৰ সম্পাদকৰ দায়িত্ব লোৱাৰ পিছৰ পৰাহে মোৰ এই অভ্যাস গঢ় লৈ উঠিছে। কেবল টিভি (Cable TV) ষাব মুভিজ চেনেলত কেতিয়াবা খুব ভাল চিনেমা চাবলৈ পোৱা যায়। মই কিতাপ পঢ়ি যিমান ভাল পাওঁ, ভাল চিনেমা চায়ো সিমানেই ভাল পাওঁ। অৰ্থাৎ চিনেমাৰ প্রতি মোৰ বিশেষ দুৰ্বলতা আছে। অৱশ্যে মুভিজ চেনেলত যিমানবোৰ চিনেমা দেখুওৱা হয় সেইবোৰৰ ভিতৰত দহ শতাংশমান চিনেমাহে চাবলৈ মই আগ্রহ অনুভৱ কৰোঁ। ৰাতিপুৱা পাঁচ বজাত ভাল চিনেমা নাথাকিলে মই বি বি চি-ৰ প্ৰগ্ৰাম চাওঁ। বি বি চি-ৰ এনে এটা প্ৰগ্ৰাম নাই যিটো চাই মই ভাল নাপাওঁ। অৱশ্যে এটা ব্যতিক্ৰম নোহোৱাও নহয়। 'টপ গিয়েৰ' নামৰ প্ৰগ্ৰামটোৱে মোক সমূলি আকৰ্ষণ নকৰে।

যোৱা ৪ ফেব্ৰুৱাৰীৰ দিনা মই যথাৰ্থি ৰাতিপুৱা ৫ বজাৰ আগতেই হাতত একাপ চাহ লৈ টেলিভিশ্যন ছেটৰ সমুখত বহিলো। মুভিজ চেনেলত চিনেমা আৰম্ভ হোৱাৰ লগে লগেই মই বুজি পালো যে সেইদিনা মোৰ চিনেমা চোৱা নহ'ব। হংকঙত নিৰ্মিত চিনেমাখনত জেকি ছানৰ মাৰপিট চলিছে। মুভিজ চেনেল বন্ধ কৰি মই বি বি চি-ৰ চেনেল খুলি ল'লো। বি বি চি-ত তেতিয়া চলি আছিল বাতৰিৰ প্ৰগ্ৰাম। কেইমিনিটমান সময় প্ৰগ্ৰামটো চাই থাকোঁতে হঠাৎ এবাৰ মোৰ কাণত পৰিল এটা শব্দ—'কার্লা'। শব্দটো শুনাৰ লগে লগে মোৰ মূৰৰ ভিতৰত টিলিঞ্চা বজাৰ নিচিনা এটা শব্দ হ'ল, আৰু লগে লগে মই পোন হৈ বহি পৰম মনোযোগেৰে বাতৰিৰ প্ৰত্যেকটো শব্দ শুনিবলৈ আৰু দৃশ্যবোৰ চাবলৈ ধৰিলো।

'কালা'ই অতি প্ৰবলভাৱে মোৰ মনোযোগ আকৰ্ষণ কৰাৰ নিশ্চয় এটা কাৰণ আছিল। মই সাধাৰণতে বাতৰি কাৰতত বেনাৰ হেডলাইন দখল কৰা বাতৰিবোৰতকৈ চুকে-কোণে সিঁচৰতি হৈ থকা অপেক্ষাকৃত কম গুৰুত্বপূৰ্ণ বাতৰিবোৰ বেছি গুৰুত্ব সহকাৰে পঢ়োঁ। তেনেকৈ পঢ়ি থাকোঁতে প্ৰায় সাদিনমানৰ আগতে এটা বাতৰিয়ে মোৰ মনোযোগ বিশেষভাৱে আকৃষ্ট কৰিলে। বাতৰিটো আছিল কার্লা ফেইয়ি টাকাৰ নামৰ এগৰাকী ৩৮ বছৰ বয়সীয়া মহিলাৰ বিষয়ে। আমেৰিকাৰ টেক্সাচ

ৰাজ্যৰ এখন আদালতে কাৰ্লাক মৃত্যুদণ্ড দিছে। ৰাজ্যপাল বা উচ্চতম ন্যায়ালয়ে যদি কাৰ্লাৰ কৰণা-ভিক্ষাৰ আবেদন নামঙ্গুৰ কৰে, তেন্তে দুই-এদিনৰ ভিতৰতে কাৰ্লাৰ মৃত্যুদণ্ডৰ আদেশ কাৰ্যকৰী কৰা হ'ব।

মই নিয়মিতভাৱে পঢ়া বাতৰি কাকতখনত এই বাতৰিটো প্ৰথম প্ৰকাশ হ'বৰ দিনৰে পৰা প্ৰায় প্ৰতিদিনেই কাকতখনত কাৰ্লাৰ বিষয়ে কিবা নহয় কিবা এটা বাতৰি প্ৰকাশ হ'বলৈ ধৰিলৈ। মই গভীৰ মনোযোগেৰে কাৰ্লাৰ নাটকীয় কাহিনী অনুসৰণ কৰিবলৈ ধৰিলো। কাৰ্লাৰ মৃত্যুদণ্ডই বিশ্বব্যাপী মনোযোগ আকৰ্ষণ কৰাৰ এটা প্ৰধান কাৰণ আছিল এই যে যোৱা এশ বছৰৰ ভিতৰত আমেৰিকাত কোনোৰা মহিলাক মৃত্যুদণ্ডেৰে দণ্ডিত কৰাৰ এইটোৱেই আছিল প্ৰথম ঘটনা। আমেৰিকাৰ গৃহযুদ্ধৰ পিছৰ পৰা আজিলৈকে আমেৰিকাত আন কোনো মহিলাক মৃত্যুদণ্ড দিয়া হোৱা নাছিল। কেইবছৰমানৰ আগতে আমেৰিকাত মৃত্যুদণ্ডৰ প্ৰথা উঠাই দিয়া হৈছিল। কিন্তু তাৰ ফলত অপৰাধৰ মাত্ৰা বাঢ়ি যোৱাৰ কাৰণে কেইখনমান ৰাজ্যই এই প্ৰথা পুনৰ প্ৰৱৰ্তন কৰিবলৈ সিদ্ধান্ত ল'লৈ। সেইবোৰৰ ভিতৰত অন্যতম ৰাজ্য হ'ল টেক্সাচ। ৰক্ষণশীল ৰাজ্যৰাপে পৰিচিত টেক্সাচত মৃত্যুদণ্ডৰ আদেশ অতি কঠোৰভাৱে কাৰ্যকৰী কৰা হয়, আৰু দণ্ডিত বাস্তিৰ প্ৰতি কাচিৎহে কৰণা দেখুওৱা হয়। ১৯৭৬ চনৰ পৰা এতিয়ালৈকে সেইখন ৰাজ্যত ১৪৪ জন পুৰুষৰ ক্ষেত্ৰত মৃত্যুদণ্ডৰ আদেশ কাৰ্যকৰী কৰা হৈছে। যোৱা বছৰটোত, অৰ্থাৎ ১৯৯৭ চনত, মাত্ৰ এটা বছৰৰ ভিতৰতে টেক্সাচত প্ৰাণ হেৰুৱাইছে ৩৭ জন কয়দীয়ে। সমগ্ৰ আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰত যিমানবোৰ অপৰাধীৰ ক্ষেত্ৰত মৃত্যুদণ্ড কাৰ্যকৰী কৰা হয়, তাৰ আধা কাৰ্যকৰী কৰা হয় কেৱল এখন ৰাজ্যত—টেক্সাচত। মৃত্যুদণ্ডৰ পৰা ৰেহাই পাবলৈ বহুতে বছৰৰ পিছত বছৰ ধৰি আদালতত যুদ্ধ কৰে। আমেৰিকাৰ অন্যান্য ৰাজ্যত বহুতে তেনেকৈ ৰেহাই পালেও টেক্সাচত ৰেহাই পোৱাৰ এটাও উদাহৰণ নাই। আমেৰিকান কাৰাগারৰ ডেথ-চেলৰ (Death-Cell) বিশদ বৰ্ণনা মই পঢ়িবলৈ পাইছোঁ জন গ্ৰিছামৰ বহু-পঠিত উপন্যাস The Chamber-ত। আচল মৃত্যুতকৈ মৃত্যুৰ কাৰণে এই অনিশ্চিত আশা-নিৰাশা মিহলি প্ৰতীক্ষা কিমান বেছি ভয়ঙ্কৰ অভিজ্ঞতা হ'ব পাৰে সেই কথা অনুভৱ কৰিব পাৰি জন গ্ৰিছামৰ উপন্যাসখন পঢ়ি।

সি যি কি নহওক, এতিয়া প্ৰশ্নটো হ'লঃ কাৰ্লা ফেইয়ি টাকাৰে এনে কি সাংঘাতিক অপৰাধ কৰিছিল—যাৰ কাৰণে তেওঁ হ'ব লগা হ'ল এশ বছৰৰ ভিতৰত আমেৰিকাত মৃত্যুদণ্ডেৰে দণ্ডিত একমাত্ৰ মহিলা?

কোনো সন্দেহ নাই যে কাৰ্লাৰ অপৰাধ আছিল ভয়ঙ্কৰ। ক্ষমাৰ অযোগ্য। তেওঁ নিয়মিতভাৱে হিৰাইন জাতীয় ড্ৰাগ খাইছিল। মদৰ তো কথাই নাই। ১৯৮৩ চনত

এদিন তেওঁ এজন পুরুষ-সঙ্গীরে সৈতে গোটেই দিনটো ড্রাগ আৰু মদ খাই মতলীয়া হ'ল। সেই অৱস্থাতে তেওঁলোক জেৰি ডীন নামৰ এজন বন্ধুৰ ঘৰলৈ গ'ল। তাত গৈ তেওঁলোকে জেৰি ডীনক ডেবৰা থন্টন নামৰ এগৰাকী মহিলাৰ লগত একেখন বিছনাতে প্ৰণয়-মন্ত্ৰ অৱস্থাত আৱিষ্কাৰ কৰিলৈ। কিবা কথাত দুয়োপক্ষৰ মাজত তৰ্কাতকি হ'ল। তেতিয়া কাৰ্লা আৰু তেওঁৰ প্ৰেমিক দুয়ো লগ লাগি এখন খণ্টিৰে উপৰ্যুপৰি আঘাত কৰি জেৰি আৰু ডেবৰাক হত্যা কৰিলৈ। অপৰাধটো কৰাৰ পিছত তেওঁলোক কিন্তু অকণো ভীত বা অনুতপ্ত নহ'ল। বৰং একোৱেই যেন হোৱা নাই এনে এটা ভাবেৰে তেওঁলোক নিজৰ ফ্ৰেটলৈ ঘূৰি গৈ পুনৰ ড্রাগ আৰু মদৰ নিচাত মতলীয়া হৈ পৰিল।

এনেকুৰা ভয়ঙ্কৰ অপৰাধী তো মৃত্যুদণ্ডৰেই যোগ্য। তেনেহ'লে মহিনো কিৱ কাৰ্লাৰ চিন্তাত ইমান কাতৰ হৈছিলো, আৰু তেওঁৰ শেষ পৰিণতি জানিবলৈ দিনৰ পিছত দিন বাতৰি কাকতৰ পাত লুটিয়াইছিলো?

এই প্ৰশ্নৰ একমাত্ৰ উত্তৰ এইটোৱেই যে কাৰ্লাৰ বিষয়ে প্ৰকাশ হোৱা বাতৰিবোৰত তেওঁৰ অপৰাধৰ বৰ্ণনা থকাৰ উপৰিও আছিল তেওঁৰ চমু জীৱন-পৰিচিতি, আৰু তেওঁৰ জীৱনৰ মৰ্মস্তুদ কাহিনীয়ে মোক বেদনাত স্থিয়মাণ কৰি তুলিছিল। তেওঁৰ অপৰাধৰ বৰ্ণনা পঢ়ি থাকোতে বাবে বাবে মোৰ মনলৈ এই প্ৰশ্ন আহিছিল : যিজনী ছোৱালীক ভাগ্যই ইমান কঠোৰ আঘাত হানিছে তাই ভাগ্যৰ বিকন্দে বিদ্রোহ কৰিবলৈ ভয়ঙ্কৰ অপৰাধ নকৰি আন কি কৰিব? যিজনী ছোৱালীৰ প্ৰতি মানুহৰ সমাজ আৰু সভ্যতাই কোনো ধৰণৰ দায়িত্ব বা সহমৰ্মিতা অনুভৱ কৰা নাই, তাই কিছৰ গৰজত সমাজ আৰু সভ্যতাৰ প্ৰতি দায়িত্ব অনুভৱ কৰিব?

বাতৰি কাকতত কাৰ্লাৰ যি চমু জীৱন-পৰিচিতি প্ৰকাশ পাইছে সেইথিনি মাত্ৰ দুটামান বাক্যতে লিখি শেষ কৰিব পাৰিব। কাৰ্লাৰ মাক আছিল এগৰাকী বেশ্যা। আজিকালিৰ পোছাকী ভাষাত যৌন-কৰ্মী। স্বামীৰ লগত বিবাহ-বিচ্ছেদ হোৱাৰ পিছত তেওঁ বেশ্যা-বৃত্তি প্ৰহণ কৰিছিল। কাৰ্লাৰ বয়স যেতিয়া মাত্ৰ বাৰ বছৰ, তেতিয়াই মাকে তাইকো বেশ্যা হ'বলৈ বাধ্য কৰিলৈ। সদ্য-প্ৰস্ফুটিত ফুলৰ দৰে কোমল এজনী বাৰ বছৰীয়া অপাপ-বিদ্ব ছোৱালীক আপুনি বেশ্যালয়ত প্ৰথমবাৰৰ কাৰণে নিজৰ দেহ বিক্ৰী কৰি থকা কৃপত কলনা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰকচোন! তাইক কলনা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰক নিজৰ ভনী বা কল্যাৰ কৃপত! বাৰ বছৰ বয়সতে বেশ্যা হোৱা কাৰ্লাই অতি সোনকালে বেশ্যালয়ৰ জীৱন-ধাৰা আয়ত্ত কৰিলৈ বা কৰিবলৈ বাধ্য হ'ল। এই ভয়ঙ্কৰ জীৱনৰ যন্ত্ৰণা আৰু নিঃসঙ্গতা পাহৰি থাকিবলৈ তাই মদ আৰু ড্রাগৰ আশ্ৰয় ল'লৈ। এই মদ আৰু ড্রাগেই এদিন তাইক ঠেলি দিলৈ হত্যাকাৰিণী হোৱাৰ পথলৈ।

যোৱা ৪ ফেব্রুৱাৰীৰ দিনা ৰাতিপুৱা টিভি চাই থাকোঁতে 'কার্লা' শব্দটো শুনাৰ লগে লগে মই কিয় হঠাৎ পোন হৈ বহিছিলো, কিয় মোৰ সমস্ত মনোযোগ কেন্দ্ৰীভূত হৈছিল টিভি-ৰ পৰ্দাত, সেই কথা এতিয়া নিশ্চয় ব্যাখ্যা নকৰিলেও হ'ব।

বাতৰি পঢ়েতাজনে কৈ যাবলৈ ধৰিলৈ—'কার্লাৰ ভাগ্য এতিয়া নিৰ্ভৰ কৰিছে টেক্সাহৰ গৱৰ্ণৰ জৰ্জ বুছৰ ওপৰত (তেওঁ প্ৰাক্তন ৰাষ্ট্ৰপতি জৰ্জ বুছৰ পুত্ৰ)। গৱৰ্ণৰ বুছে যদি কার্লাক ক্ষমাদান নকৰে, তেন্তে আৰু অলপ সময়ৰ পিছতে, ঠিক হঠা বাজি পঞ্চলিছ মিনিটত, কার্লাৰ শৰীৰত ইনজেকশ্যনৰ সহায়েৰে মাৰাত্মক বিষ প্ৰেশ কৰোৱাই তেওঁৰ মৃত্যুদণ্ড কাৰ্য্যকৰী কৰা হ'ব। ইতিমধ্যে দেশ-বিদেশৰ অসংখ্য মানুহে কার্লাৰ প্ৰাণ-ভিক্ষা খুজি গৱৰ্ণৰ বুছলৈ আবেদন পঠিয়াইছে। সেইসকলৰ ভিতৰত পোপ জন পলো আছে। কিন্তু গৱৰ্ণৰ বুছে যদি সেই আটাইবোৰ আবেদন অগ্ৰাহ্য কৰে, তেন্তে ৬.৪৫ মিনিটত কালাই নিজৰ শৰীৰত কালাস্তক ইনজেকশ্যন গ্ৰহণ কৰি শেষ নিষ্পাস ত্যাগ কৰিব।'

বাতৰি পঢ়েতাজনে এইখিনি কথা পঢ়ি থাকে মানে হঠাৎ পৰ্দাত ভাই উঠিল কার্লাৰ ছবি। পিঠিৰ পিছফালে তেওঁৰ দুয়োখন হাতত হাত-কেৰেয়া লগোৱা আছে; সেই অৱস্থাতে তেওঁক লৈ যোৱা হৈছে কাৰাগাবৰ সেইটো কক্ষলৈ—য'ত তেওঁক ইনজেকশ্যন দি হত্যা কৰা হ'ব। মৃত্যুৰ মুখলৈ ধীৰ অবিচল পদক্ষেপেৰে আগবঢ়া মহিলাগৰাকীৰ মুখত কিন্তু ভয় বা আতঙ্কৰ কোনো চিন নাই; বৰং তেওঁৰ মুখত লাগি আছে এটা স্নিগ্ধ কৰণ হাঁহি। কাৰাগাবত নিকিপ্ত হোৱাৰ কেইদিনমানৰ পিছতে কালাই নিজৰ অপৰাধৰ কাৰণে অনুত্তাপ কৰি খ্ৰীষ্টিয়ান ধৰ্মত দীক্ষা লৈছিল; তেওঁক কোৱা হৈছিল born-again christian। কেৱল সেয়েই নহয়, কাৰাবন্দী হৈ থকা অৱস্থাতে তেওঁ এজন ধৰ্ম্যাজকক বিয়াও কৰিছিল। অৱশ্যে কোৱা বাহ্য মাত্ৰ যে তেওঁলোকৰ বিবাহ আছিল কেৱল হৃদয়ৰ বিবাহ; স্বামী-স্ত্ৰীৰূপে তেওঁলোকক এৰাতিৰ কাৰণেও একেলগে থাকিবলৈ দিয়া হোৱা নাছিল। কিন্তু কার্লাৰ ধৰ্ম্যাজক স্বামীয়ে দীৰ্ঘ ৮ বছৰ ধৰি প্ৰায় প্ৰতিদিনে কার্লাক কাৰাগাবত দেখা কৰি তেওঁক নানা ধৰ্মোপদেশ দিছিল। মুঠতে মৃত্যুৰ কাৰণে অপেক্ষা কৰি কাৰাগাবত থাকোঁতেই কার্লাৰ পুনৰ্জন্ম হৈছিল। সমগ্ৰ বিশ্বৰ অন্যান্য হাজাৰ হাজাৰ মানুহৰ বাহিৰেও পোপ জন পলোও যে কার্লাৰ প্ৰাণবন্ধাৰ কাৰণে আবেদন জনাইছিল—ইও আছিল তাৰ এটা প্ৰধান কাৰণ।

এসময়ত বাতৰি পঢ়া শেষ হ'ল। টিভি-ৰ পৰ্দাৰ পৰা কার্লাৰ ছবিখন অদৃশ্য হ'ল। কিন্তু মোৰ মনৰ পৰ্দাত চিৰকাললৈ অক্ষিত হৈ গ'ল ধীৰ-স্থিৰ খোজেৰে আৰু হাঁহি মুখেৰে মৃত্যুৰ মুখলৈ আগবঢ়া কার্লাৰ ছবিখন—যিজনী কালাই ফুল-কুমলীয়া বাৰ বছৰ বয়সত দেহ-দান কৰিবলৈ বাধ্য হৈছিল কেইটামান মুদ্ৰাৰ বিনিময়ত।

কিন্তু তেওঁয়াও ৬.৪৫ বাজিবলৈ কিছুসময় বাকী আছে। কার্লাৰ প্ৰাণভিক্ষা খুজি বহুত মানুহে প্ৰার্থনা কৰি থকা বুলি টিভিৰে খবৰ দিছে। ময়ো নীৰৱে সেই প্ৰার্থনাত যোগ দিলো। টিভি ছেটৰ সন্মুখৰ পৰা মই উঠিব নোৰৰা হ'লো। ঘড়ীৰ টিক্ টিক্ শব্দৰ লগে লগে মই মোৰ হৃদ-স্পন্দনৰ শব্দও শুনিবলৈ পালো। মই টিভি-ৰ পৰ্দালৈ অপলক দৃষ্টিৰে চাই আছোঁ আৰু মনে মনে ভাবি আছোঁ—৬.৪৫ বজাত কার্লাৰ কি হ'ব? তেওঁৰ শৰীৰত কালান্তক বিষ প্ৰেশ কৰিব, মে তেওঁৰ কাণত প্ৰেশ কৰিব নতুন জীৱনৰ নিমন্ত্ৰণ?

সাত বজাত আকো আৰম্ভ হ'ল বি বি চি-ৰ বাতৰি। বাতৰি পঢ়োতাজনে বাতৰি পঢ়ি থকাৰ মাজতে এবাৰ ঘোষণা কৰিলো—‘মাত্ৰ কেইমিনিটমানৰ আগতে, ঠিক ছয় বাজি পঞ্চলিছ মিনিটত, কার্লা ফেইয়ি টাকাৰৰ মৃত্যুদণ্ডৰ আদেশ কাৰ্য্যকৰী কৰা হ'ল।’

মুহূৰ্তৰ এটা মাত্ৰ ভগ্নাংশৰ কাৰণে মোৰ হৃৎ-স্পন্দন বন্ধ হৈ গ'ল। মোৰ চকুদুটা আপোনা-আপুনি সেমেকি উঠিল। বহুত বছৰৰ আগতে মই আমেৰিকান মহিলা কৰি এড়না ছেইণ্ট ভিনচেণ্ট মিলেৰ A Prayer to Persephone নামৰ এটা কবিতা অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰিছিলো। কার্লাৰ মুখৰ কৰণ মধুৰ হাঁহিটো মনত পেলাই মই মুখৰ ভিতৰতে বিৰবিবাৰলৈ ধৰিলো সেই কবিতাটোৰ এটা পংক্তি—

She, that had no need of me,
Is a little lonely child
Lost in hell. Persephone,
Take her head upon your knee,
Say to her. ‘My dear, my dear,
It is not so dreadful here.’

কর্মব্যুক্তা

মানুহৰ বয়স হিচাপ কৰিবলৈ আমি সাধাৰণতে মাত্ৰ এডাল মাপকাঠি ব্যৱহাৰ কৰোঁ : সেইটো হৈছে বৈথিক সময়ৰ পৰিমাণ। উদাহৰণ স্বৰূপে ১৯৫০ চনত জন্মগ্ৰহণ কৰা এজন মানুহৰ বয়স ২০০০ চনত হ'ব ৫০ বছৰ। বয়সৰ এই হিচাপটোকেই একমাত্ৰ হিচাপ বুলি স্বতঃসিদ্ধভাৱে ধৰি লোৱা হয়। কিন্তু বয়সৰ এই কালানুক্ৰমিক হিচাপৰ বাহিৰেও আৰু এটা হিচাপ আছে। সেইটোক মনস্তাত্ত্বিক হিচাপ বুলি ক'ব পাৰি। উদাহৰণ স্বৰূপে এজন আশী বছৰীয়া মানুহৰ জৰাজীৰ্ণ শৰীৰত বাস কৰিব পাৰে এটা চলিশ বছৰীয়া যৌৱন-সুলভ সতেজ মন; আনহাতে এজন চলিশ বছৰীয়া মানুহৰ মনটো হ'ব পাৰে এজন আশী বছৰীয়া মানুহৰ মনৰ নিচিনা নিকৃদ্যম, নিকৃৎসূক আৰু জীৱন-বিমুখ। বয়সৰ অনুভূতি আন এটা কথাৰ ওপৰতো নিৰ্ভৰ কৰে। অপুষ্টি, অনিয়ম বা নানাবিধিৰ ৰোগ-ব্যাধিয়ে যদি শৰীৰটো দুৰ্বল বা ধৰ্মস কৰে, তেন্তে পূৰ্ণ যৌৱনতো এজন মানুহে নিজকে অকাল-বৃদ্ধি বুলি অনুভৰ কৰিব পাৰে? আনহাতে নিষ্ঠাৰে স্বাস্থ্যবিধি পালন কৰি দেহ-মন সুস্থ বাখিব পাৰিলৈ আশীৰ ডেওনা পাৰ হোৱা মানুহেও যৌৱনৰ প্ৰাণ-প্ৰাচুৰ্য অনুভৰ কৰিব পাৰে। আশী বছৰ বয়সত জৰ্জ ক্লিমাত্তে়েৱে (প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ সময়ত ফ্ৰান্সৰ প্ৰধানমন্ত্ৰী) এগৰাকী সুন্দৰী গাভৰক দেখি সৰৱ স্বগতোক্তি কৰিছিল : ‘আহ, এতিয়া যদি মোৰ বয়স সত্ত্ব হৈ থাকিলহেঁতেন !’ অৰ্থাৎ সত্ত্বৰ বছৰ বয়সত তেওঁৰ হৃদয়ত বিবাজ কৰিছিল জীৱনৰ বসন্ত ঋতু।

পৃথিবীৰ সকলো দেশতেই মানুহৰ আয়ুস বাঢ়িৰ ধৰিছে। বাইবেলে মানুহৰ আয়ুস নিৰ্দিষ্ট কৰি দিছিল সত্ত্বৰ বছৰ। কিন্তু পৃথিবীৰ উন্নত দেশবোৰত সত্ত্বৰ বছৰ বয়সত স্বাভাৱিক মৃত্যু হোৱা মানুহৰ সংখ্যা এতিয়া অতি কম। উন্নয়নশীল বা অনুন্নত দেশবোৰতো মানুহৰ আয়ুস-বৃদ্ধিৰ প্ৰণতা এনেকুৰা হৈছে যে অহা শতিকাত সেইবোৰ দেশৰ মানুহো সত্ত্বৰ বছৰতকৈ বেছি সময় জীয়াই থকাৰ সন্তাৱনাই বেছি। মানুহ বেছি বছৰ জীয়াই থকাৰ একমাত্ৰ অৰ্থ হ'ল এই যে মানুহৰ বাৰ্ধক্য হ'ব আগতকৈ বহুত বেছি দীঘলীয়া। সাধাৰণ অৰ্থত বাৰ্ধক্য মানেই দুৰ্বলতা, স্থিবৰতা আৰু জীৱনটোক ভোগ কৰাৰ অক্ষমতা। যদি সেয়েই হয়, তেন্তে মানুহৰ আয়ুস বৃদ্ধি হোৱাৰ ফলত কি লাভ হ'ব—যদিহে বৰ্ধিত আয়ুসখিনিয়ে বেছিভাগ মানুহৰ কাৰণেই মৃত্যুৰ

কাৰণে প্ৰতীক্ষাক আৰু বেছি দীঘলীয়া কৰাৰ বাহিৰে আন একো নকৰে? যেতিয়া আশী বছৰীয়া মানুহকেই দীৰ্ঘজীৱী বুলি ভৰা হৈছিল, তেতিয়া তেনে এজন মানুহৰ বাৰ্ধক্য স্থায়ী হৈছিল খুব বেছি দহ বা পোন্দৰ বছৰ। যদি অহা শতিকাত মানুহৰ আয়ুস নকৰে বছৰলৈ বাঢ়ে আৰু গোটেই পৃথিৰীতে কোটি কোটি মানুহ শতায়ু হয়, তেন্তে বাৰ্ধক্য স্থায়ী হ'ব কুৰি বছৰ বা তাতোকৈ বেছি। অৰ্থাৎ মৃত্যুৰ প্ৰতীক্ষা-কাল হ'ব দুণ্ড।

কিন্তু কেৱল বাৰ্ধক্যৰ যন্ত্ৰণা আৰু মৃত্যুৰ প্ৰতীক্ষা দীঘলীয়া কৰিবৰ কাৰণেই নিশ্চয় মানুহৰ আয়ুস বৃদ্ধি হোৱা নাই। আয়ুস-বৃদ্ধি মানুহৰ সমুখত এটা নতুন প্ৰত্যাহান হৈ থিয় দিছে। সফলভাৱে সেই প্ৰত্যাহানৰ মোকাবিলা কৰিবলৈ হ'লে মানুহে এনে কিছুমান উপায় উদ্ভাৱন কৰিব লাগিব আৰু জীৱন-যাপনৰ প্ৰণালীত এনে কিছুমান পৰিৱৰ্তন ঘটাব লাগিব—যাৰ ফলত মানুহৰ যৌৱন এতিয়াতকৈ বেছি দীৰ্ঘস্থায়ী হ'ব আৰু বাৰ্ধক্যও হ'ব উপভোগ্য।

অলগতে ওৱাশ্বিংটন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কেইজনমান চিকিৎসা-বিজ্ঞানীয়ে গৱেষণা কৰি এই কথা প্ৰমাণ কৰি দেখুৱাইছে যে কামত ব্যস্ত হৈ থকা মানুহৰোৱে আশী-নকৰে বছৰ বয়সতো জীৱনটো পৰিপূৰ্ণভাৱে উপভোগ কৰে; আনহাতে অলস আৰু নিষ্ঠ্ৰিয় জীৱন-যাপন কৰা বেছিভাগ মানুহেই পঞ্চাশ-ষষ্ঠি বছৰ বয়সতে জীয়াই থকাৰ উদ্যম আৰু আনন্দ হেকৰাই পেলায়। কিন্তু আমি এই কথাটো জানিবৰ কাৰণে ১৯৯৯ চনত ওৱাশ্বিংটন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ চিকিৎসা-বিজ্ঞানীসকলে কৰা গৱেষণাৰ ফলাফল জানিবলৈ অপেক্ষা কৰাৰ কোনো দৰকাৰ নাই। ১৯১২ চনতে চিকিৎসা-বিজ্ঞানৰ ন'বেল পুৰস্কাৰ পোৱা এলেক্সিছ কেৰেলে বহুত বছৰ আগতেই এই কথা কৈ হৈ গৈছে। 'Man, The Unknown' নামৰ বিখ্যাত কিতাপত তেওঁ লিখিছে—'কাম তথা পৰিশ্ৰমে সকলো শাৰীৰিক আৰু মানসিক কৰ্ম-দক্ষতা বৃদ্ধি কৰে। পেশীৰোৱে যিমানেই বেছিকৈ কাম কৰে সিমানেই সেইবোৰ বেছি শক্তিশালী হয়। শাৰীৰৰ অঙ্গ-প্ৰত্যঙ্গবোৰৰ দৰেই বৃদ্ধি আৰু নৈতিক চেতনাও পৰিশ্ৰম তথা অনুশীলনৰ অভাৱত মৃতপ্ৰায় হয়। বাক্তিৰ সৰ্বাধিক বিকাশৰ কাৰণে যিটো বস্তু আটাইতকৈ দৰকাৰী মেইটো হ'ল অবিবাম কৰ্মোদ্যম। প্ৰধানকৈ বৌদ্ধিক আৰু নৈতিক অনুশাসনৰ সহায়তহে আমি নিজকে পুনৰ্নিৰ্মাণ কৰিব পাৰোঁ। বিশেষকৈ মধ্য বয়স আৰু বৃদ্ধ বয়সত এনে ধৰণৰ অনুশাসন বেছি দৰকাৰী।'

প্ৰায় একে কথাকেই বাট্টাও বাছেলেও কৈছে আজিৰ পৰা আটৈ কুৰিমান বছৰৰ আগতে লেখা তেওঁৰ এখন বচনাত। তেওঁৰ মতে সকলো সুখী মানুহৰ এটা সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য হ'ল এই যে তেওঁলোক সকলো সময়তে কৰ্মব্যস্ত হৈ থাকে। বাছেলে অঁৰুক

এষাৰ ভাল কথা কৈছে। নদী তাৰ উৎসৰ পৰা ওলাবৰ সময়ত ঠেক আৰু সৰু হৈ থাকে। যিমানেই সি সাগৰৰ কাষ চাপে সিমানেই সি বহল হ'বলৈ আৰম্ভ কৰে। ৰাছেলৰ মতে মানুহৰ জীৱনটোও হোৱা উচিত তেনেকুৱা। জীৱনৰ আগ বয়সত মানুহ নিজকে লৈ বেছি ব্যস্ত হৈ থাকে; বয়স বঢ়াৰ লগে লগে মানুহ ব্যস্ত হৈ পৰে নিজৰ পৰিয়াল আৰু আত্মীয়-স্বজনক লৈ। কিন্তু ৰাছেলৰ মতে জীৱনৰ শেষ বয়সত মানুহৰ কৰ্মফৰ্ম এনেকৈ প্ৰসাৰিত হোৱা উচিত—যাতে সি তেওঁৰ সমাজখনকো সামৰি ল'ব পাৰে। আয়ুস বঢ়াৰ ফলত মানুহৰ বাৰ্ধক্য আগতকৈ বহুত বেছি দীঘলীয়া হ'ব। সেই সময়খিনিত যদি বৃন্দ লোকসকলে নানা ধৰণৰ সমাজ-সেৱাৰ কামত আত্ম-নিয়োগ কৰে, তেন্তে বৃন্দ লোকসকল আৰু তেওঁলোকৰ সমাজখন উভয়েই সমানে উপকৃত হ'ব। ওৱাঞ্চিংটন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ গৱেষকসকলেও কৈছে যে বৃন্দ লোকসকলে জীয়াই থকাৰ আনন্দ পাবলৈ হ'লৈ তেওঁলোক যিকোনো কামত উদ্দেশ্যহীনভাৱে ব্যস্ত হৈ থাকিলৈই নহ'ব; যিবোৰ কামে তেওঁলোকক সমাজখনৰ লগত বেছিকৈ যুক্ত আৰু জড়িত কৰে তেনেবোৰ কামেহে তেওঁলোকৰ জীৱন আনন্দময় কৰি ৰাখিব। গতিকে নতুন শতিকাত মানুহৰ বাৰ্ধক্য মৃত্যুৰ প্ৰতীক্ষাৰ পৰিৱৰ্তে হ'ব লাগিব জীৱনৰ সাধনা।

সুখাদ্যৰ মধুৰ স্মৃতি

ভোজন-বিলাসী মানুহ বুলিলে যেনেকুৰা মানুহক বুজা যায় তেনেকুৰা মানুহ মই একেবাৰেই নহওঁ। বৰং জিভাৰ জুতিতকৈ খাদ্যৰ পুষ্টিৰ দিশটোৱ ওপৰত মই বেছি গুৰুত্ব দিওঁ। মই মোৰ একাধিক স্বাস্থ্য সম্পৰ্কীয় লেখাৰ যোগেদি এই কথাটোও জনপ্ৰিয় কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছো যে ধনী মানুহৰ ৰোগবোৰৰ পৰা ৰক্ষা পাই চলিবলৈ হ'লৈ মানুহে দুখীয়া মানুহৰ আহাৰ ভাল পাবলৈ শিকা উচিত। গতিকে মই যেতিয়া সুখাদ্যৰ কথা কওঁ তেতিয়া বুজিব লাগিব যে মোৰ সুখাদ্য ফাইভ ষ্টাৰ হোটেলৰ বেন্টোৰ্বাঁত পোৱা সুখাদ্য বা ৰম্ভন-প্ৰণালীৰ কিতাপ চাই তৈয়াৰ কৰা সুখাদ্য নহয়। মোৰ সুখাদ্যৰ সংজ্ঞা সম্পূৰ্ণ বেলেগ। বহু বছৰৰ আগতে খোৱা যিবোৰ সুখাদ্যৰ মধুৰ স্মৃতি মই এতিয়াও পাহাৰিব পৰা নাই আৰু যিবোৰৰ সোৱাদ এতিয়াও মোৰ জিভাত লাগি আছে সেইবোৰ সুখাদ্যৰ প্ৰধান উপকৰণ আছিল হয় মোৰ পেটৰ দোকৰ জুলা, অথবা গৃহস্থ নেহাতিশ্য। আন কথাত ক'বলৈ গ'লৈ মোৰ সেইবোৰ খাদ্যক সুস্বাদু আৰু লোভনীয় কৰি তুলিছিল হয় পেটৰ ক্ষুধাই, অথবা হৃদয়ৰ আৱেগে।

কেইটামান উদাহৰণ দিওঁ।

মোৰ ঘৰ ঢকুৱাখনাত, কিন্তু মই পঢ়িছিলো ডিক্ৰুগড় চৰকাৰী হাইকুলত। অসমৰ 'কলীয়াপানী' নামেৰে পৰিচিত ঢকুৱাখনা তেতিয়া আছিল এখন অতি দুৰ্গম ঠাই। ১৯৬২ চনত চীনে ভাৰত আক্ৰমণ কৰাৰ পিছতহে প্ৰতিৰক্ষাৰ প্ৰযোজনত ঢকুৱাখনাকে ধৰি উভৰ লখিমপুৰ অঞ্চলটোত যাতায়াতৰ ব্যৱস্থা ক্ৰমাং উন্নত হ'বলৈ আৰম্ভ কৰে। ডিক্ৰুগড়ত পঢ়ি থাকোতে আমি খৰালি কালত আধা বাট খোজ কাটি আৰু শিৰসাগৰৰ পৰা বাকী আধা বাট বাছেৰে ডিক্ৰুগড়লৈ গৈছিলো। বাৰিষা কালত নাৰৰ বাহিৰে আন একো গতি নাছিল। অৱশ্যে আমি নিজে নাও ভাৰা কৰিব লগা হোৱা নাছিল। সেই সময়ত ঢকুৱাখনা অঞ্চলৰ অটাইবোৰ দোকানী-পোহাৰীয়ে ডিক্ৰুগড়ৰ মাৰোৱাৰী মহাজনৰ পৰা পাইকাৰী দৰত মাল-বস্তু কিনি আনি নিজৰ দোকানত খুচুৰা হিচাপত বিক্ৰী কৰিছিল। মাল-বস্তু ঢকুৱাখনালৈ অনা হৈছিল তিনিশ-চাৰিশ মোনীয়া প্ৰকাণ মাঝি নারেৰে। নাওবোৰ ডিক্ৰুগড়লৈ ঘূৰি যাওঁতে লৈ গৈছিল গোটেই বছৰ ধৰি ঢকুৱাখনাৰ মাৰোৱাৰী মহাজনৰ দোকানত সংগৃহীত ধান-মাহ-সৰিয়হ ইত্যাদি। বাৰিষা কালত আমি সেই মাঝি নারতেই ডিক্ৰুগড়লৈ অহা-যোৱা

কৰিছিলো। ভাৰা আছিল নামমাত্ৰ। তুপৰি দুৰেলাৰ আহাৰ—ভাত-দাইল-আলুভাজি—বিনামূলীয়াকৈ আমাক যোগান ধৰিছিল নাৰৰ মাখিসকলেই। মুকলি আকাশৰ তলত মাখি নাৰৰ নিমখ-দাইলৰ বস্তাত বহি খোৱা সেই ভাত-দাইল-আলুভাজি আমাৰ জিভাত ইমান অমৃত বেন লাগিছিল যে তাৰ সোৱাদ অস্ততঃ মই আজিও পাহৰিব পৰা নাই।

মাখি নাৰত আহা-যোৱা কৰাৰ এটা ডাঙৰ অসুবিধা আছিল এই যে যাত্ৰাৰ দিন-ক্ষণ আমি ঠিক কৰিব নোৱাৰিছিলো; মাখিসকলে যেতিয়া যাবলৈ ঠিক কৰে, অৰ্থাৎ যেতিয়া তেওঁলোকৰ প্ৰস্তুতি সম্পূৰ্ণ হয়, তেতিয়াহে আমি যাব পাৰিছিলো। ফলত স্কুলৰ গৰমৰ বন্ধ আৰম্ভ হোৱাৰ কেবাদিনৰ পিছলৈকে আমি কেতিয়াবা মাখি নাৰৰ যাত্ৰাৰ অপেক্ষাত বহি থাকিব লগা হৈছিলো। ঠিক সেইদৰে ঢকুৱাখনাৰ পৰা ডিক্ৰিগড়লৈ ঘূৰোঁতেও কেতিয়াবা স্কুল খোলাৰ কেবাদিনৰ আগতেই আমি ডিক্ৰিগড়লৈ যাবলৈ বাধ্য হৈছিলো।

মাখি নাৱেৰে ডিক্ৰিগড়লৈ যাবলৈ কমেও তিনিদিন লাগে, কাৰণ নৈৰে উজাই যাব লাগে। ঢকুৱাখনা আৰু ডিক্ৰিগড়ৰ মাজত আহা-যোৱা কৰিব লগা হোৱা মানুহৰ সংখ্যা খুব কম নাছিল। আমাৰ গঁৰত বমাকাস্ত শৰ্মা নামৰ এজন ধনী মানুহ আছিল। তেওঁ হিচাপ কৰি দেখিলৈ যে ডিক্ৰিগড় আৰু ঢকুৱাখনাৰ মাজত যদি এখন মেচিন-বোট অৰ্থাৎ ইঞ্জিন-চালিত নাৰৰ চলাচলৰ ব্যৱস্থা কৰা হয়, তেন্তে সি এটা ভাল ব্যৱসায় হ'ব পাৰে। মাখি নাৰৰ তিনিদিনৰ পৰিৱৰ্তে মেচিন নাৱেৰে ডিক্ৰিগড় পাৰলৈ লাগিব মাত্ৰ এদিন।

জীৱনত প্ৰথমবাৰৰ কাৰণে আমি কুৰিজনমান যাত্ৰী এদিন মেচিন নাৰত উঠি ডিক্ৰিগড়লৈ যাত্ৰা কৰিলো। যাত্ৰীসকলৰ ভিতৰত এজন আছিল কৃষ্ণ শৰ্মা—ৰমাকাস্ত শৰ্মাৰ পুতেক আৰু মোৰ বাল্যবন্ধু। মই ডিক্ৰিগড়ৰ চৰকাৰী হাইস্কুলত পঢ়িছিলো; কৃষ্ণই পঢ়িছিল জৰ্জ হাইস্কুলত। ৰাতিপূৰাই যাত্ৰা কৰা মেচিন নাওখনে চাৰিকড়িয়া নৈ অতিক্ৰম কৰি দুপৰীয়া পৰত ব্ৰহ্মপুত্ৰত পৰিলগৈ, আৰু বীৰ বিক্ৰমেৰে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পানী ভাঙি ডিক্ৰিগড় অভিমুখে আগবঢ়িবলৈ ধৰিলৈ। কিন্তু ডিক্ৰিগড় পাৰলৈ বহুদূৰ বাট থাকোঁতেই নাওখনৰ ইঞ্জিন বিকল হ'ল, অৰ্থাৎ নাওখন নচলা হ'ল।

ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ যিথিনি ঠাইত আমাৰ নাওখন অচল হ'ল তাৰ দুয়ো পাৰে আমি দেখিবলৈ পালো কেৱল অটৰ্য অৰণ্য। ড্রাইভাৰে ইঞ্জিন মেৰামতি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰি থাকোঁতেই বেলি মাৰ গ'ল; অন্ধকাৰে চৌদিশ ঢাকি ধৰিলৈ। সকলো যাত্ৰীয়েই বুজিলৈ যে অনাহাৰে নাৰত শুই থাকি ৰাতি পুৱাৰৰ কাৰণে অপেক্ষা কৰাৰ বাহিৰে আমাৰ গত্যন্তৰ নাই। ঘৰত ৰাতিপূৰাই ভাত থাই দিনটোলৈ ওলাই অহা যাত্ৰীসকলে আবেলি

পৰত ঘৰৰ পৰা লৈ অহা জলপান খাইছিল; বাতিটো বাটতে খপিব লাগিব বুলি কোনেও ভৰা নাছিল। নিৰ্দিষ্ট সময়ত খাবলৈ পোৱাৰ সম্ভাৱনা নাথাকিলে বা লঘোন খাটিব লাগিব বুলি আগতেই জানিব পাৰিলে ভোকৰ জুলা সাধাৰণতে বেছি হয়। আমাৰো ঠিক সেইটোৱেই হ'ল। গধুলি হোৱাৰ লগে লগে আমি বেছিভাগ যাত্ৰায়ে ভোকৰ জুলাত চেঙালুটি পাৰিবলৈ ধৰিলো। চৌদিশে কেবামাইল দূৰলৈকে জনবসতি থকাৰ কোনো প্ৰমাণ পোৱা নগ'ল। মানুহৰ গাঁও-ভূই থাকিলে সাজ লগাৰ লগে লগে আকাশত ধোৱাৰ কুণ্ডলী দেখা যায় বা কুকুৰৰ ভুক্ভুকনি শুনা যায়। ... ... ভোকৰ জুলা পেটত লৈয়ে আমি এসময়ত টোপনিৰ কোলাত ঢলি পৰিলো। মনত কেৰল এটাই দুশ্চিন্তা : কাহলৈ যে নারৰ ইঞ্জিন ভাল হ'ব তাৰ নিশ্চয়তা কি?

পিছদিনা যেতিয়া দহমান বজালৈকে ইঞ্জিন ভাল হোৱাৰ কোনো লক্ষণ দেখা নগ'ল, তেতিয়া আমি কম বয়সীয়া যাত্ৰীবোৰ ভোকত বলিয়াৰ নিচিনা হ'লো। অভিভাৱক-স্বৰূপ বয়সীয়া যাত্ৰীসকলৰ অনুমতি লৈ আমি পঁচজনমান ল'ৰা খাদ্যৰ সন্ধানত বাহিৰ হ'লো। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰে পাৰে মিছিংসকলৰ বসতি। আমি ঠিক কৰিলো যে হাবি-বন ফালি ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰে পাৰে গৈ থাকিলে এঠাইত নহয় এঠাইত আমি নিশ্চয় এখন মিছিং গাঁৰত ওলামগৈ। ইঞ্জিন ভাল হোৱাৰ কাৰণে অনিশ্চিত প্ৰতীক্ষাত বহি থাকি ভোকত আধামৰা হোৱাতকৈ এনেকৈ ভাগ্য পৰীক্ষা কৰাটো বহুগুণে বেছি ভাল।

দুঃঘটামান খোজ কঢ়াৰ পিছত আমি সঁচাকৈয়ে দূৰত এখন মিছিং গাঁও দেখিবলৈ পালো। অৱশ্যে গাঁওখন দেখাৰ আগতেই আমি বতাহত গাঁওখনৰ চিনাকি গোন্দটো পাইছিলো—যিটো গোন্দ মিছিং গাঁৰৰ একান্ত নিজস্ব বৈশিষ্ট্য। গাঁওখনৰ গোন্দটো নাকত লগাৰ লগে লগে আনন্দত বলিয়াৰ দৰে হৈ আমি গাঁওখনৰ ফালে দৌৰিবলৈ ধৰিলো। দূৰৈৰ পৰাই দেখিলো—এজন ডেকা মানুহ নৈ-ঘাটৰ ফালে গৈ আছে। আমি গাঁওখন এৰি এইবাৰ তেওঁক লক্ষ্য কৰি দৌৰিবলৈ ধৰিলো। পঁচজনমান ল'ৰা তেওঁৰ ফালে দৌৰি যোৱা দেখি ডেকাজন থমকি ৰ'ল। ডেকাজনৰ ওচৰ পাই আমি নিজৰ চকুকেই বিশ্বাস কৰিব নোৱাবিলো। এইটো দেখোন দেৱেন পাটিৰ, আমাৰ বাল্যবন্ধু!

কেইবছৰমানৰ আগতে দেৱেনৰ দদায়েক ডাঃ ধনবৰ পাটিৰ চকুৰাখনাত ডাক্তাৰ হ'ই আছিল। দেৱেনে দদায়েকৰ লগত থাকি এবছৰ নে দুবছৰ চকুৰাখনা হাইক্ষুলত পঢ়িছিল। ভোকৰ জুলাত ক্ষিপ্ত হৈ খাদ্যৰ সন্ধানত ঘূৰি ফুৰ্বোতে এই অচিন-অজান ঠাইত আমি যে আমাৰ বাল্যবন্ধুক লগ পাই যাম—এনে এক অকল্পনীয় সৌভাগ্যৰ কাৰণে আমি একেবাৰেই প্ৰস্তুত নাছিলো।

দেৱেনক লগ পাই আমি যিমান আনন্দিত হ'লো—ঠিক সিমানেই বা তাতোকৈ

বেছিহে আনন্দিত হ'ল দেরেন। টুকুবাখনাত এবি হৈ অহা মৰমৰ বন্ধুবোৰক জীৱনত দ্বিতীয়বাৰ লগ পোৱাৰ আশা সি কেতিয়াও কৰা নাছিল। আনহাতে, দেরেনক লগ পাই আমি যিমান আনন্দ পালো, তাতোকৈ বেছি আনন্দ পালো এই কথা ভাবি যে প্ৰায় ডেৰটা দিন লঘেনে থবনাৰ পিছত আমি অৱশ্যেত পেট ভৰাই খাবলৈ পাম।

দেরেনক অনুসৰণ কৰি আমি তাৰ ঘৰলৈ গৈ থাকোঁতই কৃষওই দেরেনক উদ্দেশ্য কৰি ক'লে, ‘দেৱেন, ভোকত আমাৰ পেটৰ কেঁচু-কুমটিবোৰ কেতিয়াবাই মৰিল। তোমাৰ ঘৰ গৈ পোৱাৰ লগে লগে কৰৰা-পইতা যি আছে তাকে আমাক খাবলৈ দিব লাগিব। আলহী আহিছে বুলি বিশেষ বন্ধা-বঢ়াৰ আয়োজন কৰিব নোৱাৰিবা। বৈ থাকিবলৈ আমাৰ দৈৰ্ঘ্য নহ'ব।’

দেৱেনে একো নকৈ কেৱল হাঁহিলে।

আমি প্ৰায় এঘণ্টামান অপেক্ষা কৰিব লগা হ'ল। অৱশ্যে চাঞ্চল গৈ বহাৰ লগে লগে বাতিয়ে বাতিয়ে আপং (চাউলৰ পৰা কৰা মদ) আহিবলৈ ধৰিলে, আৰু আপং থাই আমাৰ পেটৰ জুলা বহুতথিনি শাঁত পৰিল। বিপদ হ'ল কেৱল কৃষওৰ। জাতত সি বামুণ, আৰু সেই যুগত গাঁৱলীয়া বামুণৰ ল'বাই মদ বা আপং খোৱাৰ কথা সপোনতো ভাবিব পৰা নাছিল। ইছাট-বিছাট কৰি সি ভাতৰ কাৰণে অপেক্ষা কৰিবলৈ ধৰিলে।

অৱশ্যেত ভাত আহিল। ভাত আৰু দাইল। সোনকালে ভাত দিবলৈ আমি ইমান তাগিদা দিছিলো যে তাতকৈ বেছি কিবা বান্ধিবলৈ বান্ধনীৰ সময় নাছিল। তদুপৰি ভোকত আমি ইমান বেছি কাতৰ হৈছিলো যে কেৱল ভাত আৰু দাইলৰ গোকেই আমাৰ নাকত অমৃত যেন লাগিছিল।

দাইলখিনি ভাতত ঢালি দিয়াৰ লগে লগে কিবা এটা ক'লা বৰণৰ বন্ধু মোৰ চকুত পৰিল। হাতেৰে চুই চাই বন্ধুটো খুব টান যেন পালো। নাকেৰে শুঙ্গি শুকান মঙ্গহ বুলি বুজি পালো; কিন্তু কিহৰ মঙ্গহ সেইটো জানিবলৈ বন্ধুটো খাই চাব লগা হ'ল। জিভাত বন্ধুটো পৰাৰ লগেই বুজি পালো যে সি আছিল শুকান গাহৰি-মঙ্গহ।

মই চকুৰ কোণেৰে কৃষওলৈ চালো। গাহৰিৰ মঙ্গহ বুলি বুজি পালে তাৰ নিশ্চয় বমি আহিব। বেচেৰাৰ ভাত খোৱা আৰু নহ'ব। উশাহ বন্ধ কৰি সিনো কি কৰে সেইটোকে মই চাই থকিবলৈ ধৰিলো। অচিনাকি গোন্ধটো পায়েই সি নিশ্চয় বুজি পাইছে যে সেয়া গাহৰিৰ মঙ্গহ। সি শুকান গাহৰি-মঙ্গহৰ টুকুবাবোৰ এটা এটাকৈ দাইলৰ মাজৰ পৰা উলিয়াই চাঞ্চল কামিবোৰৰ ফাঁকেদি মাটিলৈ পেলাবলৈ ধৰিলে। তাৰ পিছত সি ভাত আৰু দাইল সানি লৈ খাবলৈ ধৰিলে। খাই থকাৰ মাজতে সি

বোধহয় এবাব অনুভৱ কৰিলে যে মই কৌতুহলী দৃষ্টিবে তাৰ মুখৰ ফালে চাই আছোঁ। খোৱাৰ পৰা মূৰ দাঙি সি মোৰ ফালে চাই ক'লে, 'কি কৰিবা ভাই, আতুৰে নিয়ম নাস্তি।' কেইমিনিটমানৰ পিছত সি ৰান্ধনীৰ ফালে চাই চিত্ৰৰ মাৰিলে, 'আই, মোক আৰু অলপ ভাত-দাইল দিয়কচোন।'

দেৱেনহত্তৰ ঘৰৰ পৰা বিদায় লৈ আমি যেতিয়া মেচিন নাও থকা ঠাইলৈ বুলি খোজ ল'লো, তেতিয়া প্ৰথম মাত লগালে কৃষণই, 'হোমেন, ভাত নহয় অমৃত। এনেকুৱা অমৃত-তুল্য আহাৰ জীৱনত দ্বিতীয়বাৰ খাবলৈ পাম বুলি মই হ'লৈ কেতিয়াও আশা নকৰোঁ।'

কৃষণৰ কথাৰ লগত আমি গোটেইবোৱে সৰ্বান্তঃকৰণেৰে একমত হ'লো। কৃষণৰ কথা ক'ব নোৱাৰোঁ; কিন্তু মই হ'লে এনে অমৃত-তুল্য আহাৰ আৰু কেবাবাৰো খাবলৈ পাইছিলো। উদাহৰণ স্বৰূপে ঘোৰ বাৰিষাব সময়ৰ এটা দুর্যোগৰ নিশাত দিচাংমুখৰ 'পেণ্ড হোটেল'ত খোৱা এসঁজ ভাতৰ কথা ক'ব পাৰি।

অফলা গাঁৱত এটি অভিনৰ কবিতা-সংক্ষা

‘দিচাংমুখৰ এবাটি আপঙ্গেৰে’ অসমৰ বহুতো কাৰ্যানুৰাগী মানুহৰ হৃদয় মতলীয়া কৰি বখা উদীয়মান কবি গঙ্গামোহন মিলিয়ে প্ৰায় দুবছৰমানৰ আগৰে পৰাই তেওঁলোকৰ গাঁৱলৈ মোক নিমন্ত্ৰণ কৰি আছিল। দিচাংমুখৰ লগত মোৰ কৈশোৰ আৰু যোৰনৰ বহুতো মধুৰ শৃঙ্খলা বিজড়িত হৈ আছে। সেই সময়ত অসমৰ কলীয়াপানীস্বৰূপ চকুৱাখনাৰ লগত বাহিৰ জগতৰ সংযোগ স্থাপন কৰা আটাইতকৈ চমু বাটটো আছিল দিচাংমুখৰ পৰা শিৰসাগৰলৈ যোৱা বাট। আমি চকুৱাখনাৰ পৰা প্ৰায় দহ মাইল বাট খোজ কাঢ়ি আহি ব্ৰহ্মপুত্ৰ আৰু দিচাং নৈ পাৰ হৈ দিচাংমুখত ভৰি দিওঁ, আৰু তৰ পৰা খোজ কাঢ়ি বা বাছত উঠি শিৱসাগৰলৈ যাওঁ। বাটৰ ভাগৰ দূৰ কৰিবলৈ কিছুসময় দিচাংমুখৰ চাহ-মিঠাইৰ দোকানত চাহপানী-নিম্কি খাই জিৰণি লওঁ; কেতিয়াবা তাতেই ৰাতিটোও বঞ্চিব লগা হয়। ১৯৬২ চনৰ চীন-ভাৰত যুদ্ধৰ পিছত সোৱণশিৰি নৈৰ ওপৰত দলং নিৰ্মাণ কৰা হ'ল, আৰু চকুৱাখনা আৰু উভৰ লক্ষ্মীমপুৰৰ মাজত বাছ চলাচল কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। ইয়াৰ ফলত চকুৱাখনাৰ পৰা শিৱসাগৰলৈ বাটকুৰি বাই যোৱাৰ প্ৰয়োজন নোহোৱা হ'ল, আৰু মোৰো দিচাংমুখৰ লগত বিচ্ছেদ ঘটিল। কিন্তু দীৰ্ঘ বিচ্ছেদেও দিচাংমুখৰ প্ৰতি মোৰ হৃদয়ত থকা প্ৰবল আকৰ্ষণ হুস কৰিব নোৱাৰিলে। বৰং সেই আকৰ্ষণ আগতকৈ দুণ্ডণে বৃদ্ধি কৰিলে গঙ্গামোহনৰ কবিতাই। সেই কাৰণে তেওঁৰ নিমন্ত্ৰণ পায়েই দিচাংমুখলৈ মোৰ মনটোৱে ঢাপলি মেলিছিল। কিন্তু বাস্তৱত তালৈ যোৱাটো সন্তৱ হ'ল মাত্ৰ সৌ সিদিনা—২১ জুন তাৰিখে।

২১ জুনত মই শিৱসাগৰত থাকিব লগা হৈছিল সেউজ-কোৰৰ পৰাগ চলিহাৰ প্ৰথম মৃত্যু বার্ষিকী উপলক্ষে আয়োজিত বাজহৰা সভাত নিমন্ত্ৰিত অতিথি হিচাপে উপস্থিত থাকিব লগা হোৱাৰ কাৰণে। সভাৰ শেষত আবেলি তিনি বজাত মই গঙ্গামোহনৰ গাঁও অফলালৈ যাত্ৰা কৰিলো। মটৰ গাড়ীত মোৰ সহযাত্ৰী আছিল ‘আমাৰ অসম’ৰ দিচাংমুখ-সংবাদদাতা মনোজ গণ্গৈ আৰু এজন স্থানীয় ডেকা মহেন্দ্ৰ দিবাকৰ চুতীয়া। অফলা গাঁওখন দিচাংমুখৰ পৰা ভাটিৰ ফালে প্ৰায় তিনি মাইল দূৰত অৱস্থিত। তালৈ যেৱাৰ একমাত্ৰ বাস্তা হ'ল ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰৰ মথাউৰিটো। শিৱসাগৰৰ পৰা অফলা গাঁৱলৈ এই গোটেই বাটছোৱা ইমান দুৰ্গম যে মাত্ৰ কুৰি কিলোমিটাৰ বাট

অতিক্রম কৰিবলৈ সময় লগিছিল প্রায় এষণ্ট। আবেলি প্রায় চারিমান বজাত আমি গঙ্গামোহনৰ ঘৰত ভৰি দিলো।

বেছিভাগ মিছিং মানুহৰ দৰেই গঙ্গামোহনৰ ঘৰটোও চাংঘৰ। কিন্তু তফাং এইখিনিতেই যে বাঁহ-বেত আৰু ইকৰা-খাগৰিব পৰিবৰ্তে তেওঁলোকৰ ঘৰটো সজা হৈছে কাঠেৰে। চাংঘৰটোত ভৰি দিয়েই তেওঁলোকৰ আৰ্থিক সচ্ছলতাৰ কথা অনুমান কৰিব পাৰি। ঘৰৰ পদুলিমুখতে আমাক আদৰণি জনালে গঙ্গামোহনৰ ককায়েক মাণিক মিলি আৰু তেওঁৰ কলেজত পঢ়া ডেকা পুত্রেক। অৱশ্যে আমাক আদৰণি জনাবলৈ আৰু এজন ডেকা মানুহ তাত উপস্থিত আছিল। তেওঁ হ'ল দিচাংমুখৰ অনিল পাংগিং। মই 'সূত্রধাৰ'ৰ সম্পাদক হৈ থকাৰ সময়ৰে পৰা এই প্রতিভাৱান ডেকা কৰিজনৰ কৰিতা প্রকাশ কৰি আহিছোঁ। 'আমাৰ অসম'তো তেওঁৰ কৰিতা প্রকাশ হৈছে। মই তেওঁৰ কৰিতাৰ প্রতি বিশেষভাৱে অনুৰক্ত। যিকেইজন কৰিয়ে যোৱা এটা দশকত অসমীয়া কৰিতাৰ ভাব-ভাষা-উপমাক এটা নতুন ৰূপ দিছে, তেওঁলোকৰ তালিকাত মই গঙ্গামোহন মিলি আৰু অনিল পাংগিঙ্গকো ঠাই দিব খোজোঁ। লগতে মই এই কথাও ক'ব খোজোঁ যে সাম্প্রতিক কালৰ অতি শক্তিশালী কৰিসকলৰ ভিতৰত বিশেষভাৱে নাম ল'ব লগীয়া কেবাজনো কৰি ওলাই আহিছে মিছিং জনগোষ্ঠীৰ পৰা। .... সি যি কি নহওক, মই অনিল পাংগিঙ্গৰ কৰিতা ভাল পালেও এই কথা জনা নাছিলো যে তেওঁ দিচাংমুখৰ মানুহ—যিখন দিচাংমুখৰ লগত জড়িত হৈ আছে মোৰ বহুতো মধুৰ স্মৃতি আৰু গভীৰ আৱেগ। অনিল দিচাংমুখৰ মানুহ হোৱাৰ কাৰণেই মই যেন হঠাং তেওঁৰ কৰিতাক অলপ বেছি ভাল পাই পেলালো।

পদুলিমুখৰ আদৰণি-পৰ্ব সমাপ্ত হোৱাৰ পিছত গঙ্গামোহনৰ চাংঘৰত আমাক আদৰণি জনালে তেওঁৰ শিক্ষিয়ত্বী-পত্নী কনকা আৰু ঘৰৰ অন্যান্য মহিলাসকলে। নেমুটেঙ্গাৰ ৰস দিয়া ফিকা চাহ খাই আমি অলপ সময় জিৰণি ল'লো। তাৰ পিছত গাঁওখন আৰু তাৰ চৌপশৰ প্রাকৃতিক দৃশ্য চোৱাৰ উদ্দেশ্যে আমি খোজ কাঢ়ি ফুৰিবলৈ ওলালো। আমাৰ পাঁচজনীয়া দলটোত মোৰ বাহিৰেও আছিল অনিল, গঙ্গামোহন, মনোজ আৰু মহেন্দ্ৰ দিবাকৰ। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ জৰাজীৰ্ণ মথাউবিয়েদি আমি ভাটিলৈ মুখ কৰি গৈ থাকোতে গাঁৱৰ আৰু কেবাজনো ডেকাই আমাৰ দলত যোগ দিলো।

কেবাদিনো একে-লেখৰিয়ে বৰষুণ দি থকাৰ ফজলত বাটটো বোকা হৈছিল; বাটৰ দুয়ো কাষৰ বহল পথাৰবোৰ আৰু ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ এৰাসুত্তিটো পানীৰে উপচি পৰিছিল। দিগন্তলৈকে বিস্তৃত বিশাল সেউজীয়া পথাৰ আৰু কজলা পানীৰ ওপৰত মেঘৰ ছাঁ

পৰি এটা অপৰাপ সুন্দৰ বিষাদ-গন্তীৰ দৃশ্যৰ সৃষ্টি হৈছিল। কিন্তু সঁচা কথা ক'বলৈ গ'লে প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্য উপভোগ কৰিব পৰাৰ জোখাৰে মানসিক অৱস্থা সেই সময়ত মোৰ নাছিল। ইতিমধ্যে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ বানপানী আৰু গৰাখহনীয়াই জুৰুলা কৰা স্থানীয় মানুহবোৰৰ সীমাহীন দুখ-কষ্টৰ কাহিনী মোৰ কাণত পৰিছিল; বাটেদি গৈ থাকোঁতেও মোৰ চকুত পৰিছিল জীৱন-যুদ্ধত পৰাজয় বৰণ কৰা মানুহবোৰৰ ক্লান্ত আৰু কৰণ মুখবোৰ। চৌদিশৰ অপৰাপ প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্যই মোক মুঞ্চ কৰিব খোজোঁতেই মোৰ মনলৈ এই ভাব আহিছিল যে প্ৰকৃতিৰ এই ব্ৰহ্মপুৰীত বাস কৰা মানুহবোৰৰ বহুতৰে জীৱন কিন্তু দুখ আৰু যন্ত্ৰণাৰে পৰিপূৰ্ণ। সুন্দৰী প্ৰকৃতি মানুহৰ দুখ-কষ্টৰ প্ৰতি সমূলি উদাসীন।

বেলি পৰাৰ লগে লগে আমি গঙ্গামোহনৰ ঘৰলৈ ঘূৰি আহিলো। তেওঁলোকৰ টুংগঁং অৰ্থাৎ আলহী-ঘৰত বহাৰ লগে লগে অনিল পাংগিঞ্জে কোৱা এষাৰ কথাই মোক অতিকৈ আনন্দ দিলে। সকলোকে উদ্দেশ্য কৰি তেওঁ ক'লৈ—'ছাৰে এই বয়সতো ইমান বেগাই খোজ কাঢ়িব পাৰে; খোজ কঢ়াৰ প্ৰতিযোগিতাত আমি সকলোৱেই ছাৰৰ ওচৰত হাৰি গ'লো।'

ইতিমধ্যে সাঁজ ভাগিবৰ সময় হৈছিল। আৰুৰ ঢাকি ধৰা আলহী-ঘৰটোত বহি আমি সকলোৱেই কিছুসময় নীৰৱে গধুলিৰ শান্তিখিনি উপভোগ কৰিলো। তাৰ পিছত আমাক ভিতৰলৈ মতা হ'ল। কাঠৰ চাংঘবটোৰ আন এটা আহল-বহল কোঠাত সমান্তৰালকৈ দুখন দলিচা পতা হৈছে। এটা কম পাৱাৰৰ বিজুলী চাকিৰ ক্ষীণ পোহৰত কোঠাটো মায়াময় হৈ উঠিছে। আমি সকলোৱে আসন গ্ৰহণ কৰাৰ পিছত মই কোঠাটোৰ চাৰিওফালে লক্ষ্য কৰি দেখিলো যে মই আগতে নেদেখা আৰু কেইজনমান ডেকা আহি আমাৰ দলত যোগ দিছে। মই যে সেইদিনা অফলা গাঁৰলৈ যাম সেই খবৰটো বাতিপুৰাই বোলে গাঁওখনত প্ৰচাৰিত হৈছিল। বৰাহত ডেকাকেইজনৰ নম্র আৰু কৌতুহলী মুখকেইখন দেখি তেওঁলোকলৈ মোৰ খুব মৰম লাগিল।

আমি আসন গ্ৰহণ কৰাৰ কেইমুহুৰ্তমানৰ পিছতে গঙ্গামোহনৰ পত্ৰী কনকা আৰু বাইদেৱেকে এহাতত ছাঁই-মদৰ পাত্ৰ আৰু আনখন হাতত ভজা কুকুৰা মঙ্গহৰ পাত্ৰ লৈ কোঠাটোলৈ সোমাই আহিল। আমাৰ সকলোৱে আগে আগে মদ আৰু মাংস দি তেওঁলোক আকো যথাস্থানলৈ আঁতৰি গ'ল। মই মদৰ গিলাচত শোহা এটা মাৰি ধেমালিৰ ছলেৰে গঙ্গামোহনক ক'লো—'গঙ্গা, 'দিচাংমুখৰ এবাটি আপং' নামৰ কবিতাৰ পুথিৰে তুমি অসমৰ বহুতো মানুহৰ মন মুহিছ। এতিয়া আপং খোৱাৰ লগে লগে যদি আমি তোমাৰ কবিতাটোও শুনিবলৈ পাওঁ, তেন্তে সি সোণত সুৱগা চৰাব।'

এই কথাষাৰ ক'বৰ সময়ত মই সমূলি অনুমান কৰিব পৰা নাছিলো যে ধেমালিৰ

ছলেৰে কোৱা মোৰ এই সামান্য কথাবাৰেই মাত্ৰ অলপ সময়ৰ ভিতৰতে জন্ম দিব
এটা অভিনৰ কবিতা সন্ধ্যাৰ।

মোৰ কথা শুনি গঙ্গামোহনে বহাৰ পৰা উঠি আহি আবৃত্তি কৰিবলৈ আৰম্ভ
কৰিলে তেওঁৰ বিখ্যাত আৰু বহু-পঢ়িত কবিতা—‘দিচাংমুখৰ এবাটি আপুং’।
গুৱাহাটীত বহি ‘দিচাংমুখৰ এবাটি আপং’ পঢ়ি যি আনন্দ পাইছিলো, তাতোকৈ
বহুগণে বেছি আনন্দ পালো দিচাংমুখত বহি আপং খাই কৰিব নিজৰ মুখত
কবিতাটোৰ আবৃত্তি শুনি।

গঙ্গামোহনৰ কবিতাৰ আবৃত্তিয়ে হঠাৎ পৰিবেশটো সলনি কৰি পেলালৈ।
সন্ধিয়াটো অতিবাহিত হোৱাৰ কথা আছিল আপং খাই কেহেলি-কেন্দেলি কৰি।
কিন্তু মই লক্ষ্য কৰিলো যে মোৰ সন্মুখত বহি থকা ডেকাজাকৰ মাজত হঠাৎ কিবা
এটা অস্থিৰতাই দেখা দিছে। তেওঁলোক সকলোৱেই যেন কিবা এটা কথা ক'বলৈ ব্যগ্র
হৈ উঠিছে। কণাই ফমুটি মৰাৰ দৰে মই এনেয়ে ক'লো—‘তোমালোকৰ আৰু
কোনোবাই কবিতা পঢ়িবা নেকি?’

মই কথাবাৰ ক'বলৈহে পালো, এজন ডেকা উঠি থিয় হ'লেই। মোৰ প্ৰশ্নৰ
উত্তৰত নিজৰ চিনাকি দি তেওঁ ক'লে—তেওঁৰ নাম বীৰেন সিং মিলি; অসমীয়াত
মেজৰ লৈ তেওঁ শিৱসাগৰ কলেজত পঢ়ি আছে। তেওঁ পাঠ কৰা কবিতাটোৰ নাম
আছিল—‘নদী গৰাহত’।

বীৰেনে পঢ়িবলৈ ধৰিলে—

বৃষ্টিমুখৰ কোনোবা হেঙুলী সন্ধিয়া
মথাউৰিটোৰ দূৰবি দলিচাত
আসন পাতি বহিলো

... ...

শূন্যৰ বুকুত এজাক চৰাই উৰি আহিছে,
সিহঁতৰ ডেউকাৰ কোবত বিষাদৰ আবেলি,
ঠোটত বুভুক্ষাৰ লেলাউটি,
শৰীৰত নাই পূৰ্বঠ যৌৱন,
সিহঁতে নদীৰ বুকুত বিসৰ্জিছে
(সিহঁতৰ) দীঘদিনৰ পৰিকল্পিত
সপোন আৰু সৌৰৱণিবোৰ;
নদী উদাৰ; বাস্তৱ নিষ্ঠুৰ।

বীরেন্ব কবিতা শুনি মই আৱেগত স্তৰ্দ্ধ হৈ গ'লো। অফলা গাঁৱত ভৰি দিয়েই
যিটো জীৱনৰ ছবি দেখিছিলো আৰু সন্ধিয়া ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ মথাউৰিয়েদি ফুৰিবলৈ গৈ
প্ৰকৃতিৰ যিথন ছবি দেখিছিলো তাৰ হৰহ প্ৰতিচ্ছবি দেখিবলৈ পালো বীৱেনৰ
কবিতাত। মোৰ মনত এনে অনুভৱ হ'ল যে অফলা গাঁৱৰ বীৱেনহ্তৰ জীৱনত
একাকাৰ হৈ পৰিছে জীৱন আৰু কবিতা।

বীৱেনে কবিতা আৰুতি কৰি শেষ কৰাৰ লগে লগে থিয় হ'ল আন এজন
ডেকা—দুগীৰাম মিলি। তেওঁ বোধহয় কলেজত ভৰি নিদিয়াকৈয়ে পঢ়া-শুনা সাং কৰি
এতিয়া গাঁৱতে খেতি-বাতি কৰি পেট প্ৰবৰ্তাইছে। কিন্তু কবিতাৰ গাঁও অফলাৰ
খেতিয়ক দুগীৰামেও কবিতা লিখে আৰু কবিতা লিখাৰ মাজত বিচাৰি পায় জীৱনৰ
নতুন আয়তন। 'দুৱাৰ' নামৰ এটা কবিতা তেওঁ আৰুতি কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে—

সমস্যাৰ দুৱাৰবোৰ
ঘৰখনৰ দিহিঙ্গে-দিপাঙ্গে,
ভিতৰলৈ চকু ফুৰালৈই দেখিব
বেৰবোৰ ফঁক চিৰা,
পুৱাৰ ব'দ উলমি পৰে—
মকৰাৰ জালবোৰ যেন
এচপৰা ঘন ভাৱৰ।

দুগীৰামে কবিতা পঢ়ি শেষ কৰাৰ পিছত কবিতা পঢ়িবলৈ থিয় হ'ল ৰজনীকান্ত
পাংগিং, জগন্মাথ গাম, ... এজনৰ পিছত এজনকৈ আন কেবাজনো। তেওঁলোকৰ
কবিতা শুনি থাকোতেই মই লক্ষ্য কৰিলো যে নতুন নতুন মানুহ কোঠাটোলৈ সোমাই
আহিব ধৰিছে—অতি নীৰৱে আৰু সন্তৰ্পণে। ঘৰৰ বাহিৰত তেতিয়া সূচীভেদ্য
অন্ধকাৰ; অবিবাম কিন্কিনীয়া বৰষুণে বাট-পথ কৰি তুলিছে বোকাময় আৰু দুৰ্গম।
এই দুর্যোগৰ বাতি কিহৰ আকৰ্ষণে অফলা গাঁৱৰ ডেকাৰোক টানি আনিছে
গঙ্গামোহনৰ ঘৰলৈ?

এই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ পাবলৈ বেছি সময় নালাগিল। সকলোকে টানি আনিছে কবিতাৰ
আকৰ্ষণে। কেনেবাকৈ গোটেই গাঁৱতে এই খৰৰ বাষ্ট্ৰ হৈ পৰিছে যে হোমেন
বৰগোহাত্ৰিৰ পৰিচালনাত গঙ্গামোহন মিলিৰ ঘৰত এখন অভিনৰ কৰি-সন্মিলন
বহিছে; অফলা গাঁৱৰ কবিতা-প্ৰাণ ডেকাসকলে বোকা-পানী আৰু আন্ধাৰ নেওচি
তালৈ চপলিয়াই আহিছে কবিতা শুনিবলৈ আৰু শুনোৱাবলৈ।

নতুনকৈ অহা দলটোৰ এজন সৌম্য-দৰ্শন ডেকাক মোৰ লগত চিনাকি কৰাই দি

গঙ্গামোহনে কলে—‘ছাব, এওঁৰ নাম বমেশ পাংগং। প্রাইভেটকে এম.এ. পঢ়ি আছে। এওঁ খুব ভাল কবিতা লিখে।’

মই বমেশক সুধিলো—‘তুমিও কবিতা পঢ়িবা নেকি?’

নম্ব হাঁহি এটা মাৰি থিৱ হৈ তেওঁ ‘ইস্তাহাৰ’ নামৰ এটা কবিতা পঢ়িবলৈ আৰম্ভ কৰিলৈ—

নদীয়ে মোক অতপালি কৰিছে,
তাইৰ কাঠহাঁহিত
খহি পৰিছে মোৰ চৌপাশৰ নুমলীয়া আশা।

অৱশ্যে সকলোৰেই মৃত্যু আছে
যেনেকৈ এখন হৃদয়ৰো;
যিয়ে নহওক—

ইয়াত এদিন এখন শোকসভা বহিব,
সভাৰ বিষয় হ'ব—‘অকাল-মৃত্যুত এখনি গাঁও.....’

বমেশে কবিতা পঢ়ি থাকোতেই খবৰ আহিল যে দিচাংমুখ বজাৰৰ পৰা প্ৰেমনাথ শৰ্মা আৰু অনুজ য়েইন আহি আছে এখন ভাৰা কৰা জীপগাড়ীত। প্ৰেমনাথ শৰ্মা অসমীয়া নেপালী; গঙ্গামোহনৰ ঘনিষ্ঠ সুহৃদ। তেওঁলোক আহি পায় মানে আৰু কেইজনমান ডেকাই কবিতা পঢ়িলে; ঐনিতম গালে জগন্নাথ গাম, নীলকান্ত মিলি আৰু বিউটী মিলিয়ে। কবিতাবোৰ নিগৰি ওলাই আহিছিল কবিসকলৰ বাস্তৱ অভিজ্ঞতাৰ জীৱন উৎসৱ পৰা; ঐনিতমৰ কৰণ-মধুৰ সুৰৰ মায়াজালে কঢ়িয়াই আনিছিল নেপৰীয়া মিছিং জীৱনৰ শতাব্দী-প্ৰাচীন স্মৃতি। বিজুলী চাকিটো মাজে মাজে নুমাই গৈছিল; লেম্পৰ পোহৰে আন্ধাৰবোৰ বেছি গাঢ় কৰি তুলিছিল। আধা পোহৰ আধা অন্ধকাৰত স্তৰ হৈ বহি থকা প্ৰায় কুবিজনমান ডেকাৰ কোমল নম্ব মুখবোৰত আছাৰ খাই পৰিছিল অন্য এখন জগতৰ অপাৰ্থিৰ পোহৰ। এনে এটা দৃশ্য মই জীৱনত ইয়াৰ আগতে কেতিয়াও দেখা নাছিলো; ভৱিষ্যতেও সতকাই দেখিবলৈ পাম বুলি আশা নকৰোঁ।

ইতিমধ্যে প্ৰেমনাথ শৰ্মা আৰু অনুজ য়েইন আহি উপস্থিত হ'ল। প্ৰেমনাথে নেপালী লোক-কবিতাৰ দুটামান অনুবাদ স্মৃতিৰ পৰা গাই শুনালে। অনুজ য়েইনে পঢ়িলে এটা স্বৰচিত কবিতা—‘নৈ এখনৰ সপোন’। তেওঁ এদিন নৈত গা ধূবলৈ গৈ ঐনিতমৰ এটা দীঘলীয়া সুৰ বিচাৰিছিল; তাৰে পোৱা-নোপোৱাৰ কাহিনী হ'ব তেওঁৰ কবিতাটো।

মধুরেণ সমাপয়েৎ কৰিবলৈ মই অনিল পাংগিঙ্গক অনুৰোধ কৰিলো তেওঁৰ এটা বা দুটা স্বৰচিত কবিতা আৰুত্তি কৰিবলৈ। আগতেই কৈ আহিছে যে অনিল পাংগিঙ্গ শক্তিশালী কবি। গোটেই ৰাতিটো আমাৰ হৃদয়ত অনুৰণন তুলি থাকিব পৰাকৈ তেওঁ দুটা কবিতা পাঠ কৰিলে। দুয়োটা কবিতাই ইতিমধ্যে 'আমাৰ অসম'ত প্ৰকাশিত হৈছে। অনিলৰ কবিতা-পাঠ শেষ হোৱাৰ লগে লগে শেষ হ'ল অফলা গাঁৱৰ সেই অভিনৱ কবিতা-সন্ধ্যা।

ইতিমধ্যে মুৰলধাৰেৰে বৰষুণ দিবলৈ আৰস্ত কৰিছিল। মোৰ পৰা বিদায় লৈ কবিসকল এজন এজনকৈ বাহিৰলৈ ওলাই গ'ল, আৰু মই চকুৰে চাই থাক্কোতেই তেওঁলোক হেৰাই গ'ল বৰষুণত জুৰুলি-জুপুৰি হৈ থকা আন্ধাৰৰ মাজত। তেওঁলোকৰ দুই-এজনৰ বাহিৰে বেছিভাগকেই হয়তো মই জীৱনত দুনাই লগ নাপাম; কিন্তু নিজৰ জীৱনৰ দুখ-যন্ত্ৰণাক কবিতাত পৰিণত কৰা অফলা গাঁৱৰ সেই কবিকেইজনৰ স্নিফ্ফ আৱেগ-মণ্ডিত মুখকেইখন আৰু সেই অভিনৱ কবিতা-সন্ধ্যাটোৰ কথা মই জীৱনত কেতিয়াও পাহাৰিব নোৱাৰিম।

* * *

অসম

Digitized by :

NIBIR BORPUZARI

for

BLOG অসম

For more Updates like this keep on visiting BLOG অসম . If you want to contribute your eBooks or other contents at BLOG অসম mail us at

nibirborpuzari@gmail.com